

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ
ΣΧΟΛΗ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
«ΑΡΧΑΙΑ ΚΑΙ ΝΕΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑ»
(ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ: ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑ)

**Η ΔΟΚΙΜΑΣΙΑ ΣΤΗΝ ΑΡΧΑΙΑ ΑΘΗΝΑ. ΟΙ ΛΟΓΟΙ ΤΟΥ
ΛΥΣΙΑ: ΔΗΜΟΥ ΚΑΤΑΛΥΣΕΩΣ ΑΠΟΛΟΓΙΑ, ΠΕΡΙ ΤΗΣ
ΕΥΑΝΔΡΟΥ ΔΟΚΙΜΑΣΙΑΣ, ΚΑΤΑ ΦΙΛΩΝΟΣ ΔΟΚΙΜΑΣΙΑΣ.**

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Της

Μαρίας Δ. Κοπανιτσάνου

Διπλωματούχου Τμήματος Ιστορίας – Αρχαιολογίας του ΕΚΠΑ

1993

Επιβλέπουσα Καθηγήτρια

Βολονάκη Ελένη, Επίκουρος Καθηγήτρια, Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου.

Συνεπιβλέποντες

Κωνσταντινόπουλος Βασίλειος, Αναπληρωτής Καθηγητής, Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου.

Ευσταθίου Αθανάσιος, Αναπληρωτής Καθηγητής, Ιόνιο Πανεπιστήμιο.

Καλαμάτα, Μάιος 2017

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ	
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	5
Α ΛΥΣΙΑΣ	
1. ΒΙΟΣ	8
2. ΕΡΓΟ	9
3. ΔΟΜΗ ΛΟΓΩΝ	
• ΠΡΟΛΟΓΟΣ	10
• ΠΡΟΘΕΣΗ	10
• ΔΙΗΓΗΣΗ	11
• ΕΝΤΕΧΝΕΣ ΑΠΟΔΕΙΞΕΙΣ	11
• ΗΘΟΠΟΙΑ	12
• ΠΑΘΟΠΟΙΑ	14
• ΑΤΕΧΝΕΣ ΑΠΟΔΕΙΞΕΙΣ	14
• ΕΠΙΛΟΓΟΣ	16
4. ΥΦΟΣ	16
Β. ΔΟΚΙΜΑΣΙΑ	20
Γ. ΣΤΟΡΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ	25
Δ. ΟΙ ΛΟΓΟΙ	
1. ΔΗΜΟΥ ΚΑΤΑΛΥΣΕΩΣ ΑΠΟΛΟΓΙΑ	
α. ΥΠΟΘΕΣΗ	28
β. ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΗ ΑΝΑΛΥΣΗ	
• ΠΡΟΟΙΜΙΟ	30
• ΠΡΟΘΕΣΗ	32
• ΕΝΤΕΧΝΕΣ ΑΠΟΔΕΙΞΕΙΣ	32
• ΠΑΡΕΚΒΑΣΗ	41
• ΕΠΙΛΟΓΟΣ	43
γ. ΥΦΟΣ	43
δ. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	44
2. ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΕΥΑΝΔΡΟΥ ΔΟΚΙΜΑΣΙΑΣ	
α. ΥΠΟΘΕΣΗ	47
β. ΧΡΟΝΟΣ ΕΚΦΩΝΗΣΗΣ	48
γ. ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΗ ΑΝΑΛΥΣΗ	
• ΤΟ ΚΑΤΗΓΟΡΗΤΗΡΙΟ	49
• ΕΝΤΕΧΝΕΣ ΑΠΟΔΕΙΞΕΙΣ	50
• ΗΘΟΠΟΙΑ, ΠΑΘΟΠΟΙΑ	54
δ. ΥΦΟΣ	56
ε. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	57
3. ΚΑΤΑ ΦΙΛΩΝΟΣ ΔΟΚΙΜΑΣΙΑΣ	
α. ΥΠΟΘΕΣΗ	61

β. ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΗ ΑΝΑΛΥΣΗ	
• ΠΡΟΟΙΜΙΟ	61
• ΠΡΟΘΕΣΗ	62
• ΔΙΗΓΗΣΗ	63
• ΕΝΤΕΧΝΕΣ ΑΠΟΔΕΙΞΕΙΣ	66
• ΗΘΟΠΟΙΑ	69
• ΠΑΘΟΠΟΙΑ	71
• ΑΤΕΧΝΕΣ ΑΠΟΔΕΙΞΕΙΣ	72
• ΕΠΙΛΟΓΟΣ	73
γ. ΥΦΟΣ	74
δ. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	75
Ε. ΕΠΙΛΟΓΟΣ	78
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	81

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Με την ολοκλήρωση της μεταπτυχιακής μου εργασίας θα ήθελα να ευχαριστήσω τους ανθρώπους που συνέλαβαν στη διεκπεραίωσή της.

Κατά κύριο λόγο είμαι ευγνώμων στην επιβλέπουσα καθηγήτρια κυρία Βολονάκη, η οποία μου πρότεινε το συγκεκριμένο θέμα και με καθοδήγησε με εποικοδομητικά σχόλια ώστε να φθάσω στην ολοκλήρωση της εργασίας μου.

Θερμές ευχαριστίες οφείλονται και στα μέλη της συμβουλευτικής επιτροπής, τον κύριο Κωνσταντινόπουλο και τον κύριο Ευσταθίου, αλλά και σε όλους τους καθηγητές του μεταπτυχιακού προγράμματος της Κλασικής Φιλολογίας του Πανεπιστημίου Καλαμάτας για τις πολύτιμες γνώσεις που μου παρείχαν κατά τη διάρκεια της φοίτησης μου.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Με τον όρο *ρητορική* εννοούμε τη θεωρητική θεμελίωση κανόνων που μας βοηθούν να εκφραζόμαστε κατανοητά και πειστικά, ενώ με τον όρο *ρητορεία* αναφερόμαστε στην πρακτική εφαρμογή αυτών των κανόνων στο πλαίσιο ενός ρητορικού λόγου. Δεν είναι τυχαίο ότι οι απαρχές της ρητορικής θεωρίας συμπίπτουν με τις προόδους της δημοκρατίας κατά τη διάρκεια του 5^{ου} αιώνα π.Χ. στις Συρακούσες της Σικελίας μετά την κατάλυση της τυραννίας το 467 π.Χ., όπου το πλήθος των αστικών δικών που ακολούθησαν οι πολίτες για την ανάκτηση των περιουσιών τους, οδήγησε στην ανάπτυξη της δικανικής ρητορείας¹.

Επίκεντρο της συστηματικής ρητορικής από τα μέσα του 5^{ου} αιώνα π.Χ. υπήρξε η Αθήνα όπου οι πολίτες εκφωνούσαν λόγους στην *Εκκλησία* και στα δικαστήρια. Αρχικά οι αγορητές έβγαζαν λόγο αυτοσχεδιάζοντας, αργότερα όμως κατάλαβαν ότι θα μπορούσαν να προετοιμάζουν το λόγο τους για να είναι πιο αποτελεσματικοί. Η ασυνήθιστη πρακτική που ακολουθούσαν ήταν ότι δεν διάβαζαν το κείμενο που είχαν προετοιμάσει, αλλά το εκφωνούσαν από μνήμης². Οι επίδοξοι πολιτικοί θεωρούσαν ότι η συμμετοχή τους σε δίκες πολιτικού κυρίως περιεχομένου είτε ως κατηγοροί είτε ως κατηγορούμενοι, αποτελούσε μια καλή ευκαιρία να επιδείξουν τις ικανότητές τους και γι' αυτό ήταν πολλοί αυτοί οι οποίοι σπούδαζαν ρητορική³. Συνήθως όμως στην δικανική ρητορική, δηλαδή σε λόγους που εκφωνούνταν στα δικαστήρια, όπου οι διάδικοι έπρεπε να μιλήσουν ο καθένας για λογαριασμό του, καθώς δεν υπήρχαν δικηγόροι και δεν είχαν όλοι την ευχέρεια λόγου, κατέφευγαν στους λογογράφους.

Οι λογογράφοι ήταν επαγγελματίες συγγραφείς λόγων που έγραφαν ή έναν έτοιμο λόγο ή ένα μέρος έτοιμου λόγου, τον οποίο οι πελάτες τους έπρεπε να τον αποστηθίσουν και να τον απαγγείλουν από μνήμης⁴. Πολλοί διάδικοι δεν χρησιμοποιούσαν λογογράφους είτε γιατί το προτιμούσαν είτε γιατί δεν είχαν χρήματα για την αμοιβή του λογογράφου⁵. Το λαϊκό αίσθημα αποδοκίμαζε την πρακτική των λόγων που γράφονταν από επαγγελματίες, αλλά αυτό δεν απέτρεπε τη συγγραφή τέτοιων λόγων, όπως φαίνεται από το μεγάλο αριθμό ρητορικών λόγων που έχουν διασωθεί και μάλιστα, ενώ την όλη διαδικασία της συγγραφής του λόγου πριν και μετά τη δίκη την κρατούσαν μυστική, ο λογογράφος τελικά κέρδιζε την

---

¹ Ευσταθίου (2004): 17.

² MacDowell (2003): 19.

³ Carey (2002⁶): 5.

⁴ Edwards (2002): 16, MacDowell (2003⁴): 386.

⁵ Gagarin (2011): 226-227

εκτίμηση του κοινού για τη δεξιοτεχνία του λόγου του⁶. Ενώ οι λογογράφοι στους λόγους τους χρησιμοποιούσαν κάποιες γενικές θέσεις (κοινοί τόποι), εντούτοις φρόντιζαν να φωτίζουν τις πλευρές εκείνες της υπόθεσης που εξυπηρετούσαν τον πελάτη τους και ανάλογα με το είδος της δίκης, προσάρμοζαν τα επιχειρήματά τους. Καλύτεροι ρητορικοί λόγοι θεωρούνταν εκείνοι που έδιναν την εντύπωση ότι ήταν αυθόρμητοι, σύμφωνοι με την προσωπικότητα και το ήθος του ομιλητή, πειστικοί, συγκινητικοί, αυτοί που κάλυπταν την τέχνη τους πίσω από ένα προσωπίο απλότητας⁷. Βέβαια πολλοί ομιλητές απομακρύνονταν από το γραπτό λόγο που ετοίμαζε ο λογογράφος είτε τυχαία, είτε σκόπιμα⁸. Ο λογογράφος, κυρίως όταν κέρδιζε μία υπόθεση, για να διαφημίσει τη δουλειά του κυκλοφορούσε αντίγραφα του λόγου του⁹. Επιφανέστερος λογογράφος δικανικών λόγων θεωρείται ο Λυσίας.

Η παρούσα εργασία ασχολείται με τρεις δικανικούς λόγους του λογογράφου Λυσία τους «*Δήμου καταλύσεως άπολογία*» (25), «*Περί της Ευάνδρου δοκιμασίας*» (26) και «*Κατά Φίλωνος δοκιμασίας*» (31). Και οι τρεις αυτοί λόγοι αναφέρονται σε ένα κοινό στοιχείο που είναι η διαδικασία της *δοκιμασίας*, ενός θεσμού που, όπως θα επισημάνουμε στη συνέχεια της εργασίας μας, αρμόζει στο δημοκρατικό πολίτευμα της αρχαίας Αθήνας.

Η εργασία μας διαρθρώνεται σε πέντε μέρη. Στο πρώτο μέρος προσεγγίζουμε το λογογράφο Λυσία. Αφού κάνουμε μια σύντομη αναφορά στη ζωή του Λυσία και την περίοδο που έζησε, η οποία καθόρισε και τη μετέπειτα στροφή του στη συγγραφή ρητορικών λόγων, ασχολούμαστε με το έργο του, τον τρόπο που χειρίζεται τις ενότητες στους λόγους του, την κριτική που έχει γίνει σε αυτόν και το απaráμιλλο ύφος του.

Στο δεύτερο μέρος επικεντρωνόμαστε στη *δοκιμασία*. Δίνουμε τον ορισμό, εξετάζουμε τα είδη της, επιμένοντας στη *δοκιμασία* των αρχόντων στην οποία αναφέρονται οι λόγοι μας. Στη συνέχεια, αφού παρουσιάσουμε όλη τη διαδικασία που χρειάζεται ο υποψήφιος για να περάσει τη *δοκιμασία* και να αναλάβει ένα αξίωμα, παραθέτουμε τις απόψεις για το σκοπό της *δοκιμασίας*.

Στο τρίτο μέρος αναφέρουμε πολύ σύντομα το ιστορικό πλαίσιο μέσα στο οποίο τοποθετούνται και οι τρεις λόγοι που καλούμαστε να εξετάσουμε. Και οι τρεις αυτοί λόγοι εκφωνούνται μετά το τέλος του Πελοποννησιακού πολέμου, την περίοδο της αποκατεστημένης δημοκρατίας. Επειδή είναι δίκες που αναφέρονται σε πρόσωπα και καταστάσεις της αθηναϊκής πολιτείας, μας παρουσιάζουν την εικόνα της πολιτικής και

---

⁶ Carey (2002⁶): 6.

⁷ Edwards (2002): 16.

⁸ MacDowell (2003⁴): 386.

⁹ Edwards (2003): 16-17.

κοινωνική ζωής της Αθήνας, όχι μόνο την περίοδο της αποκατάστασης της δημοκρατίας, αλλά και των προηγούμενων χρόνων που έλαβαν χώρα τα ολιγαρχικά κινήματα του 411 π.Χ και κυρίως του 403 π.Χ. με την ανάληψη της εξουσίας από το καθεστώς των Τριάκοντα τυράννων. Έτσι κρίνεται απαραίτητη η παρουσία του ιστορικού πλαισίου μέσα στο οποίο γράφτηκαν, αλλά κυρίως έγιναν τα γεγονότα και οι πράξεις που παρουσιάζονται στις υποθέσεις.

Το τέταρτο μέρος αφιερώνεται στους τρεις λόγους *δοκιμασίας*. Σε κάθε λόγο αρχικά παραθέτουμε την υπόθεση και στοιχεία για τον χρόνο εκφώνησης του. Έπειτα επιχειρούμε την ερμηνευτική ανάλυση των λόγων σύμφωνα με τη δομή του λόγου, όπου αυτό κρίνεται εφικτό, για να κατανοήσουμε καλύτερα την έννοια της δοκιμασίας και τον τρόπο γραφής του Λυσία. Μια σύντομη υφολογική προσέγγιση που επιχειρείται στηρίζεται στη μελέτη των Devries (1892), Denniston (1952), Τζάρτζανος (1966), Dover (1968), Edwards (1985), Adams (1989), Usher (1999), Usher (2003), Pernot (2005), Jebb (2009), Κωνσταντινόπουλος – Πανομήτρος (2010) και Κωνσταντινόπουλος (2014). Στο τέλος του κάθε λόγου παραθέτουμε τις παρατηρήσεις μας για το περιεχόμενο του λόγου, τα αποδεικτικά στοιχεία και τα στοιχεία ηθοποιίας και παθοποιίας που χρησιμοποιεί ο ρήτορας, και τα συμπεράσματά μας, κάνοντας κριτική αποτίμηση της επίτευξης των στόχων του ρήτορα.

Το πέμπτο μέρος περιλαμβάνει τον επίλογο της εργασίας μας όπου παραθέτουμε τα γενικά συμπεράσματά μας.

Α. ΛΥΣΙΑΣ

1. ΒΙΟΣ

Ο Λυσίας γεννήθηκε στην Αθήνα. Πατέρας του ήταν ο Κέφαλος, ένας Συρακούσιος ο οποίος προσκλήθηκε στην Αθήνα από τον Περικλή πριν το 460 π.Χ.¹⁰. Η χρονολογία γέννησης του δεν είναι ακριβώς γνωστή. Ο Διονύσιος Αλικαρνασσεύς και ο Ψευδο-Πλούταρχος υποθέτουν το 459 π.Χ.¹¹, ενώ νεότεροι μελετητές τοποθετούν τη γέννηση του Λυσία ανάμεσα στο 440 π.Χ. και το 436 π.Χ.¹². Είχε δύο αδερφούς τον Πολέμαρχο και τον Ευθύδημο και μια αδερφή. Σε ηλικία δεκαπέντε ετών μετανάστευσε στους Θούριους όπου, όπως λέγεται, υπήρξε μαθητής του ρήτορα Τεισία. Εκεί κατηγορήθηκε για «Αττικισμό»¹³ και απελάθηκε στην Αθήνα το 412 π.Χ. Στην Αθήνα μετείχε στην οικογενειακή επιχείρηση κατασκευής ασπίδων, αλλά με την κατάληψη της εξουσίας από τους τριάκοντα τυράννους η περιουσία του δημεύτηκε, ο αδερφός του Πολέμαρχος συνελήφθη και καταδικάστηκε να πιεί το κώνειο. Ο Λυσίας κατάφερε να δραπετεύσει στα Μέγαρα. Επειδή συμμετείχε στους αγώνες των δημοκρατικών για την κατάλυση της τυραννίας, ο Θρασύβουλος πρότεινε να του δοθεί η ιθαγένεια¹⁴. Την περίοδο εκείνη άσκησε ποινική δίωξη εναντίον του ατόμου που θεωρούσε υπεύθυνο για τα δεινά του ίδιου και της οικογένειάς του, εναντίον του Ερατοσθένους, ο οποίος ήταν ένας από τους Τριάκοντα τυράννους και ήταν αυτός που είχε συλλάβει τον αδερφό του¹⁵. Ο λόγος του αυτός, ο «Κατά Ερατοσθένους», ίσως είναι ο καλύτερός του λόγος, τον εκφώνησε ο ίδιος και μιλά για τον εαυτό του¹⁶. Ο Αρχίνος, με γραφή παρανόμων¹⁷, κατορθώνει να ακυρωθεί το ψήφισμα που έδινε την ιθαγένεια στο Λυσία ως αντισυνταγματικό και έτσι ο Λυσίας συνεχίζει να κατοικεί ως μέτοικος ισοτελής¹⁸. Αφού υπήρξε μια σύντομη περίοδος κατά την οποία εργάστηκε ως δάσκαλος ρητορικής, από το 401 π.Χ. εργάστηκε ως λογογράφος¹⁹. Πέθανε γύρω στο 380 π.Χ.

---

¹⁰ Jebb (2009): 142

¹¹ Η αρχαία πληροφορία ότι γεννήθηκε το 459 π.Χ. στηρίζεται στη λαθεμένη προϋπόθεση ότι ο Λυσίας πήγε στους Θούριους την εποχή που ιδρύθηκαν το 444 π.Χ. βλ. Lesky (1981⁵): 818.

¹² Jebb(2009): 143-145.

¹³ ό. π: 147.

¹⁴ ό. π: 151.

¹⁵ Edwards (2002): 33-34.

¹⁶ Kennedy (2005⁶): 107.

¹⁷ MacDowell (2003⁴): 81, Σακελλαρίου (2012⁶): 157, η γραφή παρανόμων προέβλεπε βαρύτατες κυρώσεις, ακόμα και θάνατο, για τους πολίτες που έκαναν προτάσεις ψηφισμάτων αντίθετες με τους νόμους. Η γραφή παρανόμων έγινε δημοφιλής μέθοδος εναντίον πολιτικών ανδρών που έκαναν προτάσεις στην Εκκλησία του Δήμου.

¹⁸ MacDowell (2003⁴): 125, ισοτελής ήταν ο μέτοικος που πλήρωνε τους ίδιους φόρους με έναν Αθηναίο πολίτη και όχι υψηλότερους ή απαλλασσόταν από το «μετοίκιον».

¹⁹ Kennedy (2005⁶): 108.

2. ΕΡΓΟ

Στον Λυσία αποδίδονται όχι λιγότεροι από τετρακόσιοι είκοσι πέντε λόγοι, ενώ ο Διονύσιος ο Αλικαρνασσεύς και ο Caecilius (Καικίλιος Σικελιώτης Καλακτίνος)²⁰ θεωρούν γνήσιους διακόσιους τριάντα τρεις λόγους του και από αυτούς μας έχουν διασωθεί τριάντα τέσσερις λόγοι²¹. Αντικείμενο έρευνας αποτελούν και τα κριτήρια εκείνα βάσει των οποίων διασώθηκαν οι συγκεκριμένοι λόγοι και οι απόψεις των ερευνητών διαφοροποιούνται²². Καθώς ο Λυσίας ήταν πολυγραφότατος και φημισμένος, υπήρξαν πλαστογράφοι που μιμήθηκαν το ύφος του και κυκλοφόρησαν λόγους στο όνομα του, γεγονός που δημιουργεί πρόβλημα στους μελετητές και αμφισβητείται η πατρότητα κάποιων από αυτούς²³.

Ενώ ο Λυσίας ασχολήθηκε και με τα τρία είδη της ρητορικής, η πλειονότητα των έργων του, όμως, αποτελείται από δικανικούς λόγους, ιδιωτικού και δημοσίου ενδιαφέροντος. Ο Διονύσιος ο Αλικαρνασσεύς επιβεβαιώνει ότι ο Λυσίας είναι πολύ καλός στους συμβουλευτικούς και στους επιδεικτικούς λόγους, αλλά η μεγάλη του αξία φαίνεται στους δικανικούς λόγους²⁴. Από ορισμένους μελετητές κατηγορήθηκε ως καιροσκοπός γιατί έγραφε λόγους για τους διάδικους στα δικαστήρια και εύκολα άλλαζε στάση στα ίδια ζητήματα που στην μια περίπτωση μπορεί να υπερασπιζόταν, ενώ στην άλλη να κατηγορούσε, ανάλογα με τον πελάτη του. Σίγουρα τέτοιου είδους χαρακτηρισμοί είναι ανυπόστατοι, αν κατανοήσουμε ότι έγραφε τους λόγους του σε μια εποχή επηρεασμένη από τη σοφιστική και ότι η ικανότητα του να μπαίνει κάθε φορά στο χαρακτήρα του προσώπου για το οποίο γράφει και να προσαρμόζει το λόγο του σε αυτό, αποτελεί ιδιαίτερο προσόν του Λυσία²⁵.

Οι λόγοι του αναμφισβήτητα αποτελούν πηγή πληροφοριών για την εσωτερική κατάσταση της Αθήνας στις αρχές του 4^{ου} αιώνα. Ορισμένοι λόγοι του περιέχουν πολιτικές νύξεις, καθώς αναφέρονται στην κατάσταση που επικρατούσε στην Αθήνα μετά το τέλος του

²⁰ Suidae Lexicon: *ρήτωρ σοφιστεύσας εν Ρώμη επί τοῦ Σεβαστοῦ Καίσαρος καί ἕως Ἀνδριανοῦ καί ἀπό δούλων, ὡς τινές ἱστορήκασι καί πρότερον μὲν καλούμενος Ἀρχάγαθος τήν δέ δόξαν Ἰουδαῖος...*

²¹ Lesky (1981⁵): 819, Todd (2005): 103, αναφέρει ότι 31 λόγοι διασώζονται στις μεσαιωνικές εκδόσεις και τρεις ακόμα στις μοντέρνες εκδόσεις στηριζόμενες «στην ουσιαστική αλλά μερική προσφορά» του Διονυσίου Αλικαρνασσεά.

²² Kennedy (2005⁶): 109, αναφέρεται στην κοινή αντίληψη που επικρατεί ότι οι λόγοι προέρχονται από τους φακέλους του ίδιου του ρήτορα, ενώ μερικοί ενδεχομένως να διασώθηκαν γιατί δημοσιεύτηκαν ως διαφήμιση του έργου του και παραπέμπει στην άποψη του Dover ο οποίος υποστηρίζει ότι έχουν παραδοθεί οι λόγοι εκείνοι που διασώθηκαν από τους πελάτες του. Todd (2005): 104-105, υποστηρίζει την άποψη ότι διασώζονται οι λόγοι αυτοί που οργανώνονται σε μια θεματική βάση. Κάνει ιδιαίτερη αναφορά στους λόγους δοκιμασίας καθώς δεν βρέθηκαν όλοι μαζί και αφού επισημαίνει ότι έχουμε λόγους δοκιμασίας μόνο από τον Λυσία, αποδίδει το γεγονός στο ιδιαίτερο ενδιαφέρον που είχαν αυτοί οι λόγοι, καθώς εκφωνήθηκαν στα χρόνια μετά την εκδίωξη των Τριάκοντα και την γενική αμνηστία που ακολούθησε.

²³ Lesky (1981⁵): 822, Edwards (2002): 35.

²⁴ *Περί τῶν ἀρχαίων ῥητόρων* –Λυσίας, 16.

²⁵ Lesky (1981⁵): 821.

Πελοποννησιακού πολέμου και την αποκατάσταση της δημοκρατίας, αλλά και εκείνοι ακόμα οι λόγοι που ασχολούνται με προσωπικές αντιδικίες, φωτίζουν πτυχές της ζωής των Αθηναίων πολιτών και δίνουν πληροφορίες για νομικό σύστημα της αρχαίας Αθήνας²⁶.

3. ΔΟΜΗ ΤΩΝ ΛΟΓΩΝ

Ο Λυσίας υιοθετεί τον διαχωρισμό του ρητορικού λόγου σε τέσσερα μέρη²⁷: στον πρόλογο, στη διήγηση, στην απόδειξη και στον επίλογο, αν και συχνά παραθέτει μια διαφωτιστική έκθεση των γεγονότων (πρόθεση) συνήθως στην ενότητα της αφήγησης²⁸. Αυτή η ομοιόμορφη απλότητα της διάρθρωσης των λόγων του της οποίας η σειρά ποτέ δεν μεταβάλλεται, είναι που τον κάνει ξεχωριστό ανάμεσα στους άλλους ρήτορες²⁹.

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Ο πρόλογος που αποτελεί την αρχή του δικανικού λόγου, έχει σκοπό να κατατοπίσει το ακροατήριο για να μπορέσει να παρακολουθήσει το λόγο, να κερδίσει την εύνοια ή την οργή του ακροατηρίου και να τραβήξει την προσοχή του³⁰. Ο Λυσίας χρησιμοποιεί μια ποικιλία προλόγων και παρά το γεγονός ότι έχει γράψει πολλούς λόγους, αποφεύγει την κοινοτυπία και ο κάθε λόγος του είναι πρωτότυπος, προσαρμοσμένος στις ανάγκες της υπόθεσης που ασχολείται³¹. Ο Διονύσιος ο Αλικαρνασσεύς (Λυσίας 17) θεωρεί τον Λυσία πολύ ικανό και ευχάριστο στους προλόγους και έχει επισημάνει την ποικιλία του περιεχομένου των προλόγων του καθώς, όπως αναφέρει, άλλοτε αρχίζει με αυτοέπαινο, άλλοτε με κατηγορίες εναντίον του αντιδίκου, άλλοτε επαινεί τους δικαστές, προσπαθώντας να κερδίσει την εύνοια τους, άλλοτε παρουσιάζει τον δικαστικό αγώνα άνισο, καθώς βρίσκεται σε μειονεκτική θέση και άλλοτε παρουσιάζει την υπόθεση του ως σημαντική υπόθεση του συνόλου.

ΠΡΟΘΕΣΗ

Ενώ ο Αριστοτέλης θεωρεί ότι η πρόθεση είναι ένα από τα δύο ουσιαστικά μέρη του λόγου - το άλλο είναι η απόδειξη- καθώς πρέπει πρώτα να εκθέσει ο ρήτορας το θέμα του και μετά να το αποδείξει³², ο Λυσίας δεν επιμένει πολύ στην έκθεση των γεγονότων, αφού τη χρησιμοποιεί για να κάνει μια προκαταρκτική αναφορά στα γεγονότα και να προετοιμάσει το

---

²⁶ MacDowel (2003): 24.

²⁷ Ο Αριστοτέλης διακρίνει τα μέρη του ρητορικού λόγου «... τά δὲ πλείστα προοίμιον, πρόθεσις πίστις ἐπίλογος» *Ρητορική* 1414a 36.

²⁸ Edwards (2002): 35.

²⁹ Jebb (2009): 179-180.

³⁰ *Ρητορική* 1415a .

³¹ Carey (2002⁶): 9, Edwards (2002): 35.

³² *Ρητορική* 1414a 35.

ακροατήριο του για τη διήγηση που θα ακολουθήσει « *καί τόν άκροατήν παρασκευάσας εύμαθῆ πρός τόν μέλλοντα λόγον....*»³³.

ΔΙΗΓΗΣΗ

Στις αφηγήσεις των γεγονότων ο Λυσίας θεωρείται αριστοτέχνης και σύμφωνα με τον Διονύσιο τον Αλικαρνασσεά είναι ο καλύτερος από όλους τους ρήτορες «... *κράτιστον αυτόν είναι πάντων ρητόρων*» (Λυσίας 18). Οι διηγήσεις του έχουν συντομία, σαφήνεια, αληθοφάνεια, πειστικότητα, χάρη και είναι ευχάριστες, με αποτέλεσμα οι ακροατές του να μην προσέχουν αν αυτά τα οποία λέγει είναι αληθή ή πλαστά. Οι διηγήσεις των έργων του συνεισφέρουν στο συνολικό σκοπό των λόγων, καθώς αποτελούν ένα μέσο να παρουσιάσει ο ρήτορας την προσωπικότητα του πελάτη του και να προσδώσει φυσικότητα και ζωντάνια στο λόγο του, γι' αυτό και χρησιμοποιεί ένα επιφανειακά άτεχνο ύφος με το καθημερινό λεξιλόγιο, ώστε να δημιουργείται η εντύπωση ότι όλη η διήγηση προέρχεται αβίαστα από τον πελάτη του³⁴.

ΕΝΤΕΧΝΕΣ ΑΠΟΔΕΙΞΕΙΣ

Έντεχνες αποδείξεις είναι αυτές που προκύπτουν από τον ίδιο τον ρήτορα ακολουθώντας τις μεθόδους της ρητορικής «*έντεχνα δέ όσα διά τῆς μεθόδου καί δι' ἡμῶν κατασκευασθῆναι πιθανόν*» και διακρίνονται σε αυτές που προέρχονται από το ήθος του ρήτορα, σε αυτές που στοχεύουν να δημιουργήσουν συναισθήματα στο ακροατήριο και τέλος σε αυτές που περιέχουν τα επιχειρήματα και περιέχονται στην αγόρευση του ρήτορα³⁵. Ο Αριστοτέλης θεωρεί ότι η απόδειξη «... *τό δέ πίστις*» αποτελεί το δεύτερο σημαντικό μέρος του ρητορικού λόγου όπου ακολουθεί την έκθεση του θέματος «*Διό είπόντα μή άποδειξει ή άποδειξει μή προειπόντα άδύνατον*»³⁶. Ο ρήτορας οφείλει να χρησιμοποιεί ως τρόπους απόδειξης τα παραδείγματα, τα ενθυμήματα, τα επιχειρήματα πιθανολογίας, τα γνωμικά και τους κοινούς τόπους³⁷.

Οι αποδείξεις στους λόγους του Λυσία είναι αυτές που προκάλεσαν το μικρότερο θαυμασμό αν και ήταν επινοητικός στο να βρίσκει επιχειρήματα που ταιριάζουν σε κάθε περίπτωση και από αυτά να κρίνει και να επιλέγει τα κυριότερα και τα ισχυρότερα (Λυσίας 15). Τα επιχειρήματα πιθανολογίας του είναι πολύ εύστοχα, τα παραδείγματα και οι κρίσεις

³³ *Περί τῶν άρχαίων ρητόρων* –Λυσίας, 17.

³⁴ Carey (2002^b): 8-9.

³⁵ Ρητορική 1356a 4, «*αί μεν γαρ είσιν έν τῷ ἡθει τοῦ λέγοντος, αί δε έν τῷ τόν άκροατήν διαθεΐναι πως, αί δε έν αύτῷ τῷ λόγῳ διά τοῦ δεικνύναι ή φαΐνεσθαι δεικνύναι*».

³⁶ Ρητορική 1414a 35 ή Γ 13.

³⁷ Στο Α βιβλίο στο κεφ. 2 της Ρητορικής αναφέρεται στα παραδείγματα, στα ενθυμήματα, στα εικότα, στα γνωμικά και επανέρχεται στο Γ βιβλίο κεφ. 17. Στο Β βιβλίο της Ρητορικής στα κεφάλαια 23 και 24 παρουσιάζονται αναλυτικά οι κοινοί τόποι των ενθυμημάτων.

του είναι ακριβείς «*τοῦ παραδείγματος ἀκριβέστατος κριτής*» και είναι ικανός να διακρίνει τις ενδείξεις που ακολουθούν τις πράξεις και από αυτές να οδηγείται σε συμπεράσματα «*καί εἰς τεκμηρίων δόξαν ἀγαγεῖν δυνατώτατος*» (Λυσίας 19). Αυτή η περιεκτικότητα των νοημάτων του και η λακωνικότητα του εξυπηρετούσε την οικονομία του λόγου γιατί, καθώς οι διάδικοι είχαν περιορισμένο χρόνο να μιλήσουν ενώπιον του δικαστηρίου και δεν μπορούσαν να επανέλθουν στο βήμα, οι δικαστές όφειλαν σε μικρό χρονικό διάστημα να επεξεργαστούν τα επιχειρήματα και να αποφανθούν. Ο Λυσίας ακολουθούσε κάθε φορά μια επιχειρηματολογία που θα ταίριαζε στην προσωπικότητά του πελάτη του και θα ήταν μια φυσική συνέχεια της αφήγησης³⁸. Στις άμεσες λογικές αποδείξεις ο λόγος του Λυσία είναι οξύτατος στην ανακάλυψη και επιλογή των επιχειρημάτων, στις αποδείξεις που απευθύνονται στην ηθική είναι αποτελεσματικός, ενώ στις αποδείξεις που αναφέρονται στο συναίσθημα είναι αδύναμος³⁹.

ΗΘΟΠΟΙΑ

Μεγάλη είναι η συμβολή του Λυσία στην ηθοποιία, την τεχνική εκείνη που παρουσιάζει το χαρακτήρα του ομιλητή στους λόγους που έγραφε για τους πελάτες του⁴⁰. Η σκιαγράφηση του χαρακτήρα του πελάτη του ή του αντίδικου απαντάται συχνά στον πρόλογο αλλά γίνεται κυρίως στη διήγηση, η οποία με αυτό τον τρόπο χρησιμοποιείται ως μέσο πειθούς⁴¹. Αυτό αποτελεί μέρος της διαπίστωσης του Αριστοτέλη ο οποίος θεωρεί ότι η παρουσίαση του ήθους σε ένα ρητορικό λόγο είναι η καλύτερη απόδειξη «... *κυριωτάτην ἔχει πίστιν τό ἦθος*» και δημιουργεί ένα κλίμα εμπιστοσύνης στο πρόσωπο του ρήτορα «... *τοῦ ἦθους, ὅταν οὕτω λεχθῆ ὁ λόγος ὥστε ἀξιόπιστον ποιῆσαι τόν λέγοντα*»⁴². Ο Διονύσιος Αλικαρνασσεάς έχει ξεχωρίσει το ταλέντο αυτό του Λυσία και τον χαρακτηρίζει πολύ αξιόλογο στη διαγραφή των χαρακτήρων «... *τὰς ἐκ τῶν ἠθῶν γε πίστεις ἀξιολόγως πάνυ κατασκευάζειν...*» (Λυσίας 8), θεωρώντας ότι όταν δεν μπορεί να στηριχτεί σε πραγματικά γεγονότα διαμορφώνει μόνος του το ήθος των προσώπων κάνοντάς τα να φαίνονται από το λόγο αξιόπιστα με ανώτερες αρχές, με μετριοπάθεια, παρουσιάζοντας τα να απεχθάνονται κάθε αδικία και να επιλέγουν πάντα το δίκαιο (Λυσίας 19)⁴³. Ο Jebb αναγνωρίζει το απαράμιλλο αυτό ταλέντο του Λυσία το οποίο όμως, όπως διαπιστώνει, δεν επιδέχεται

³⁸ Cooper (2007): 210.

³⁹ Jebb (2009): 82-83.

⁴⁰ Kennedy (2005⁶): 108.

⁴¹ Edwards (2002): 36.

⁴² *Ρητορική* 1356a 5-10.

⁴³ Ο Διονύσιος Αλικαρνασσεάς δεν εννοεί την ηθοποιία με την έννοια της σκιαγράφησης χαρακτήρων που διαφοροποιούνται, αλλά ανθρώπων που είναι καθωσπρέπει και αυτό παρουσιάζεται από το Λυσία στους λόγους του βλ. Lesky (1981⁵): 821, υποσημ. 1.

ανάλυση γιατί είναι ένα έμφυτο ταλέντο⁴⁴. Κατά πόσο ο χαρακτήρας που παρουσίαζε ο Λυσίας αντιπροσώπευε την πραγματική προσωπικότητα του ομιλητή, αυτό είναι ένα θέμα που απασχολεί τους μελετητές⁴⁵. Είναι πιθανό να εμπνέεται ο Λυσίας από την προσωπικότητα του πελάτη του και να την παρουσιάζει στη συνέχεια διαφοροποιημένη, προσδίδοντας της κάποια δραματικά στοιχεία⁴⁶. Ο λογογράφος συνεργαζόταν με τον πελάτη του, ανάλογα με το βαθμό δυσκολίας της υπόθεσης, και στη συνέχεια συνέθετε το λόγο του με το δικό του λεξιλόγιο και τη δική του κρίση, τονίζοντας τα σημεία που ήθελε να δώσει έμφαση και φροντίζοντας να πετύχει τη συναισθηματική απήχηση που επιδίωκε. Ένας λογογράφος σαν τον Λυσία που είχε επίγνωση του ταλέντου του και γνώριζε ότι ο λόγος που έγραφε για τον πελάτη του θα κρινόταν από το ακροατήριο, καθώς μάλιστα επιδίωκε να ελκύσει με τη γραφή του και άλλους πελάτες, είναι λογικό να μην άφηνε τίποτα στην τύχη του⁴⁷. Πάντως το σίγουρο είναι ότι απέφευγε τις κοινότητες φράσεις άλλων ρητόρων και παρουσίαζε τον κάθε χαρακτήρα ξεχωριστό⁴⁸. Τα «πορτραίτα» των πελατών του ήταν υψηλής ακρίβειας προσαρμοσμένα στο χαρακτήρα τους και έτσι αυτοί εκφωνούσαν το λόγο τους με μεγαλύτερη πειστικότητα, αν και φρόντιζε να μην χρησιμοποιούν δικό τους λεξιλόγιο, ενώ η περιγραφή του ήθους των αντιδίκων αποκάλυπτε τον πραγματικό τους χαρακτήρα⁴⁹. Σε αρκετούς λόγους αναφέρεται στο χαρακτήρα του αντιπάλου ο οποίος είναι εκ διαμέτρου αντίθετος με το χαρακτήρα του ομιλητή για τον οποίο είναι γραμμένος ο λόγος. Με αυτό τον τρόπο, όταν τα γεγονότα σε μια δίκη αμφισβητούνταν, οι δικαστές κατέληγαν στο τι είναι πιθανό (εικός) ότι θα είχε κάνει ένα πρόσωπο όπως ο κατηγορός ή ο κατηγορούμενος σύμφωνα με τα στοιχεία της προσωπικότητάς τους⁵⁰. Οι ένορκοι φαίνεται ότι έδιναν μεγαλύτερη εμπιστοσύνη στην ειλικρίνεια του ομιλητή⁵¹ και γι' αυτό η έκβαση της δίκης εξαρτιόταν από την αξιοπιστία αυτών που παρουσίαζαν τα γεγονότα⁵². Η σκιαγράφηση των χαρακτήρων των λόγων του δεν αποτελεί κοινό στοιχείο, καθώς σκιαγραφείται περισσότερο ο χαρακτήρας των πελατών του στους υπερασπιστικούς του λόγους παρά των κατηγορών ή των κατηγορουμένων όταν ο ομιλητής είναι μηνυτής και μάλιστα η ιδιαίτερη φροντίδα με την οποία σκιαγραφούνται οι διάφοροι πελάτες του ίσως να

---

⁴⁴ Jebb (2009): 173.

⁴⁵ Edwards (2002): 36.

⁴⁶ Carey (2002⁶): 10.

⁴⁷ Usher (2007): 32-35.

⁴⁸ Kennedy (2005⁶): 108

⁴⁹ Usher (2003): 144.

⁵⁰ Kennedy (2005⁶): 109-111

⁵¹ Usher (2003): 145.

⁵² Hall (1995): 189-190.

ερμηνεύεται από τις ανάγκες της υπόθεσης ή από τη συμπάθεια που μπορεί να αισθάνθηκε ο ρήτορας για κάποια πρόσωπα ή κάποιες υποθέσεις⁵³.

ΠΑΘΟΠΟΙΑ

Στο είδος των έντεχνων πίστεων όπου ο ρήτορας με το λόγο του ασκεί επίδραση στο ακροατήριο, ο Λυσίας είναι πιο ήπιος «περί δέ τά πάθη μαλακώτερός ἐστι...» και δεν μπορεί να πετύχει με σφρίγος και ζωντάνια τη δημιουργία παθών ούτε να προκαλέσει τον οίκτο και άλλα παρόμοια συναισθήματα (Λυσίας 19). Ο Αριστοτέλης θεωρούσε ότι ο λόγος πρέπει να εξάπτει τα πάθη των ακροατών και καθώς είναι εκείνα που αλλάζουν την ψυχική κατάσταση και προκαλούν διαφορές στην κρίση των δικαστών, τους επηρεάζουν ώστε να παίρνουν και τις ανάλογες αποφάσεις⁵⁴. Σύμφωνα με τα πάθη που εξάπτει ο ρήτορας προκαλεί στους δικαστές την συμπάθεια ή την αντιπάθεια και συγκινησιακές καταστάσεις που επιτυγχάνουν την εύνοια των ακροατών. Από νεώτερους μελετητές θεωρείται κάπως άδικη αυτή η κριτική που ασκήθηκε στο Λυσία, καθώς μπορεί στην προσπάθεια δημιουργίας συναισθημάτων να μην είναι τόσο αριστοτεχνικός, όπως στη διήγηση και την ηθογραφία, αλλά δεν παύει να επιδιώκει, πάντα μέσα στα όρια της δικής του αίσθησης⁵⁵, τη δημιουργία των κατάλληλων συναισθημάτων στο ακροατήριο του που θα είναι ωφέλιμα για την υπόθεσή του⁵⁶.

ΑΤΕΧΝΕΣ ΑΠΟΔΕΙΞΕΙΣ

Σε ένα ρητορικό λόγο αναπόσπαστο μέρος αποτελούν οι άτεχνες αποδείξεις όπου είναι ανεξάρτητες από τη ρητορική τέχνη, δεν παράγονται από το ρήτορα, αλλά προϋπάρχουν και καλείται ο ρήτορας να επιλέξει και να παρουσιάσει κάθε φορά τις κατάλληλες για την υπόθεσή του. Σε αυτή την κατηγορία είναι οι μάρτυρες, οι ομολογίες που επιτυγχάνονται με βασανιστήρια⁵⁷, τα έγγραφα, οι νόμοι και οι όρκοι⁵⁸. Τα αποδεικτικά στοιχεία στα αθηναϊκά δικαστήρια έχουν περιορισμένο ρόλο, καθώς μεγάλο μέρος της πληροφόρησης, που στη σημερινή εποχή παρέχεται από τους μάρτυρες, παρουσιαζόταν από τους διαδίκους στη διήγηση του λόγου και τα αποδεικτικά στοιχεία αποτελούσαν επιβεβαίωση των λεγομένων. Η αποδεικτική φάση της διαδικασίας με την εξέταση των μαρτύρων δεν προηγείτο, αλλά οι μάρτυρες παρεμβάλλονταν κάθε φορά που αναφερόταν ένα γεγονός που έπρεπε να επιβεβαιωθεί από τις καταθέσεις των μαρτύρων⁵⁹. Βέβαια και σε

⁵³ Usher (2003): 164.

⁵⁴ *Ρητορική* : σε όλο το Β βιβλίο ο Αριστοτέλης επικεντρώνεται στα πάθη.

⁵⁵ Jebb (2009): 187.

⁵⁶ Carey (2002⁶): 11.

⁵⁷ MacDowel (2003⁴): 378, η μαρτυρία που προερχόταν από δούλο, άνδρα ή γυναίκα, μπορούσε να προσκομιστεί στο δικαστήριο αν είχαν προηγηθεί βασανιστήρια, ώστε να εξασφαλιστεί και η αλήθεια των λεγομένων των δούλων.

⁵⁸ Ο Αριστοτέλης στη *Ρητορική* αναφέρεται στις άτεχνες αποδείξεις 1355b 40, επισημαίνει ποιες είναι 1375a 24.

⁵⁹ I.E.E. (1972): 546.

αυτό το σημείο μπορούσε να παρέμβει ο συγγραφέας του λόγου και να αποφασίσει αν θα συντάξει προσχέδια καταθέσεων, πως θα διατυπώσει το περιεχόμενο των εγγράφων και με την κατάλληλη επιδεξιότητα και οξυδέρκεια να φέρει τα αναμενόμενα αποτελέσματα⁶⁰. Επομένως απαιτούσαν κάποιο βαθμό ρητορικής ικανότητας και οι άτεχνες αποδείξεις είτε ήταν νόμοι είτε ήταν μάρτυρες, καθώς μπορούσε ο αγορητής να είναι επινοητικός και να τις χρησιμοποιήσει με τέτοιο τρόπο ώστε να τον βοηθήσουν στην υπόθεσή του⁶¹.

Μάλιστα ο Αριστοτέλης επισημαίνει ότι οι διάδικοι δεν αρκεί να βρουν τις αποδείξεις αλλά προτείνει τρόπους να μπορέσουν να τις αξιοποιήσουν με τον καλύτερο δυνατό τρόπο⁶². Οι διάδικοι έχουν επιλογές πως θα χρησιμοποιήσουν το αποδεικτικό τους στοιχείο. Αν η χρησιμοποίηση κάποιου νόμου ευνοεί την υπόθεσή τους τον υπενθυμίζουν στους δικαστές, ενώ αν δεν τους συμφέρει καλούν τους δικαστές να ακολουθήσουν τους άγραφους νόμους ή να ψηφίσουν κατά συνείδηση ή ακόμα, αν κάποιος νόμος επιδέχεται διπλή ερμηνεία, οφείλουν να χρησιμοποιήσουν την ερμηνεία που συμφέρει την υπόθεσή τους. Ακόμα θεωρώντας σημαντική την ωφέλιμη μαρτυρία προτείνει, αν δεν υπάρχουν αυτόπτες μάρτυρες, να παρουσιαστούν αυτοί που θα βεβαιώνουν τη διαγωγή των διαδίκων.

Τον 5^ο αι. π.Χ. οι μάρτυρες κατέθεταν αυτοπροσώπως, ενώ από τις αρχές του 4^{ου} αι. π.Χ. οι καταθέσεις και οποιαδήποτε άλλα ντοκουμέντα έπρεπε να είναι γραπτά, να υποβληθούν προδικαστικά σε μια προκαταρκτική διαδικασία και να φυλαχθούν σε ένα πιθάρι «... ταῖς ἐς τούς ἐχίνους ἐμβεβλημέναις» μέχρι να χρησιμοποιηθούν στο δικαστήριο, χωρίς να έχει το δικαίωμα κάποιος από τους διαδίκους να αιφνιδιάσει τον αντίπαλό του και να παρουσιάσει κάποια καινούρια απόδειξη⁶³. Οι διάδικοι προσχεδίαζαν την κατάθεση την οποία διάβαζε ο κλητήρας ενώπιον του δικαστηρίου και οι μάρτυρες επιβεβαίωναν τα γεγονότα, εκτός αν υποστήριζαν ότι δεν ήταν αυτόπτες μάρτυρες ή δεν γνώριζαν τίποτε για την υπόθεση. Επομένως οι αντίδικοι συγκέντρωναν τα αποδεικτικά στοιχεία εκείνα που θεωρούσαν ότι θα προκαλούσαν εντύπωση στο ακροατήριο και μαζί με τα επιχειρήματα θα οδηγούσαν στην ισχυροποίηση της θέσης του πελάτη τους⁶⁴.

---

⁶⁰ Carey (1994): 95-106.

⁶¹ Gagarin (2011): 223.

⁶² Ρητορική 1.15 ή 1375a22-1377b12, στο κεφάλαιο αυτό αναφέρει σχετικά με τους τρόπους που πρέπει να χρησιμοποιεί ο ρήτορας τις άτεχνες αποδείξεις.

⁶³ Αθ. Πολιτ. 53.2-3, Gagarin (2011): 221-222.

⁶⁴ Carey (1994): 95-106

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Οι επίλογοι⁶⁵ του Λυσία είναι σύντομοι. Κάνει ανακεφαλαίωση των βασικών σημείων του λόγου με τρόπο ευχάριστο αλλά του έχει ασκηθεί κριτική για την έλλειψη αποτελεσματικότητας όσον αφορά στο συναισθηματικό μέρος, δηλαδή στις παρακλήσεις και τις ικεσίες⁶⁶. Πάντως οι επίλογοι του εμφανίζουν ποικιλία, ανταποκρίνονται στις ιδιαιτερότητες της κάθε υπόθεσης και ενίοτε περιέχουν εντυπωσιακές εκκλήσεις στους δικαστές ώστε να πράξουν το καθήκον τους⁶⁷.

4. ΥΦΟΣ

Ύφος είναι ο ιδιαίτερος εξατομικευμένος τρόπος με τον οποίο χρησιμοποιεί καθένας τη γλώσσα, αξιοποιώντας μέσα από τις επιλογές του τα ποικίλα μέσα που αυτή του προσφέρει στον προφορικό και το γραπτό λόγο⁶⁸. Στη χαρακτηριστική του φράση “*le style est l’ homme*”, που πλέον έχει τη μορφή αξιώματος, ο G. Buffon δηλώνει ότι «το ύφος είναι ο άνθρωπος». Το ύφος αντανακλά την προσωπικότητα του συγγραφέα, το πνευματικό του επίπεδο⁶⁹, τις επιδράσεις που δέχεται από τα πνευματικά ρεύματα της εποχής του, αλλά και από την κοινωνία της οποίας είναι μέλος. Ο J. Finley επαυξάνοντας τη φράση του Buffon εκφράζει την άποψη “*le style est l’ age*”⁷⁰ δηλαδή «το ύφος είναι η εποχή», καθώς ο συγγραφέας επηρεάζεται από τις κοινωνικοπολιτικές συνθήκες της εποχής του και αποτυπώνει μέσα από το έργο του τη στάση του απέναντι στα μεγάλα προβλήματα⁷¹. Το λεξιλόγιο και η γραμματική, η δομή και το νοηματικό περιεχόμενο αποτελούν στοιχεία του ύφους των οποίων ο τρόπος χρήσης τους καθορίζει και το προσωπικό ύφος του κάθε συγγραφέα⁷².

Μεγάλη υπήρξε η συμβολή του Λυσία στην καθιέρωση ενός ύφους πρόζας με κομψή απλότητα που στη συνέχεια αποτέλεσε το πρότυπο του απλού ύφους που αναγνώρισαν και μιμήθηκαν οι μεταγενέστεροι⁷³. Ο Δημήτριος⁷⁴ αναγνωρίζει ότι στον τύπο του λιτού λόγου «*ἐπί τοῦ ἰσχυοῦ χαρακτήρος*» ανήκουν οι λόγοι του Λυσία αλλά και ο Διονύσιος

---

⁶⁵ Σύμφωνα με την *Ρητορική* 1419b σκοπός του επιλόγου είναι να ανακεφαλαιώνονται συνοπτικά οι αποδείξεις, να προχωρά ο ρήτορας στην ανάμνηση των γεγονότων και να επιτυγχάνει την εὐνοία των ακροατῶν και το πάθος στην ψυχή τους.

⁶⁶ *Περὶ τῶν ἀρχαίων ῥητόρων*, Λυσίας, 19.

⁶⁷ Edwards (2002): 38.

⁶⁸ Βλ. Μπαμπινιώτης, λλ. υφολογία.

⁶⁹ Κωνσταντινόπουλος-Πανομήτρος (2010): 39.

⁷⁰ Finley (2004⁶): 279.

⁷¹ Κωνσταντινόπουλος-Πανομήτρος (2010): 40.

⁷² ό.π.: 36-38.

⁷³ Kennedy (2005⁶): 108.

⁷⁴ *Περὶ Ἑρμηνείας IV* §§190-208.

Αλικαρνασσεύς⁷⁵ εγκωμιάζει τον Λυσία, θεωρώντας τον αξεπέραστο και τονίζει τα χαρακτηριστικά του ύφους του και τις αρετές του λόγου του, που τον κάνουν να αποτελεί πρότυπο για τους σύγχρονους αλλά και για τις επόμενες γενιές. Ο Λυσίας υιοθέτησε το ύφος του λόγου που κάθε Αθηναίος πολίτης, όταν ανέβαινε στην Εκκλησία του Δήμου, χρησιμοποιούσε, αλλά το οδήγησε στην τελείωση, προσαρμόζοντάς το στον πελάτη του με ένα τρόπο φυσικό, γεγονός που τον έκανε ασυναγώνιστο⁷⁶. Κατάλαβε ότι έπρεπε να μεταχειριστεί κατάλληλα τις υποθέσεις που του εμπιστεύτηκαν ώστε ο πελάτης του να φανεί ένα έξυπνο άτομο, που μιλάει με φυσικότητα, χωρίς απαραίτητα τη βοήθεια κάποιου επαγγελματία λογογράφου⁷⁷. Γι' αυτό το λόγο ο Λυσίας προσπάθησε να πείσει όχι μόνο με τα επιχειρήματα που χρησιμοποίησε, αλλά με τη φυσικότητα και απλότητα του λόγου του, ενός λόγου που τηρούσε το «πρέπον» (Λυσίας 9), δηλαδή που προσαρμοζόταν στη μόρφωση και το χαρακτήρα του πελάτη του, αλλά όχι σε βάρος των τεχνικών εκείνων που θα οδηγούσαν σε μια επιτυχημένη έκβαση της δίκης⁷⁸. Μια άλλη ιδιότητα του Λυσία είναι η ενάργεια (Λυσίας 7), δηλαδή η ικανότητα να γίνονται τα λεγόμενα του αντιληπτά από τις αισθήσεις και αυτό επιτυγχάνεται με τη χρήση της λεπτομέρειας και την απόδοση του χαρακτήρα με ζωντάνια. Άλλο χαρακτηριστικό του ύφους του είναι το «τακτ», η διακριτικότητα του, ο τρόπος που παρουσιάζει τον ομιλητή ώστε να κερδίσει τη συμπάθεια του ακροατηρίου⁷⁹. Η πιο χαρακτηριστική αρετή του Λυσία, αυτή που μπορεί να φανερώσει τον ιδιαίτερο χαρακτήρα του και που αποτέλεσε αντικείμενο μιμητισμού, είναι η «χάρις» που αποπνέει κάθε λέξη του και δεν μπορεί να περιγραφεί με λόγια «*ταύτην μέντοι κρατίστην τε ἀρετήν και χαρακτηριστικωτάτην τῆς Λυσίου λέξεως*» (Λυσίας 11). Ο Jebb υποθέτει ότι η «χάρις» του Λυσία συνίσταται στο συνδυασμό της πετυχημένης έκφρασης και της αβρότητας που αντανakλάται από αυτή⁸⁰.

Ο Λυσίας αντιπροσωπεύοντας το απλό ύφος, μιμείται τη γλώσσα της καθημερινής ζωής⁸¹ και είναι αναμφισβήτητα πολύ σημαντικός όχι μόνο στις υπηρεσίες που προσέφερε στην θεωρία και την πρακτική της ευγλωττίας αλλά και στην ελληνική γλώσσα. Χρησιμοποιώντας μια γλώσσα καθαρή, ανεπιτήδευτη, του καθημερινού αττικού λόγου, προσαρμοζόμενη κάθε φορά στην έκφραση των γεγονότων, στους συλλογισμούς ή στα

⁷⁵ *Περί των Αρχαίων Ρητόρων*- Λυσίας, 2-11

⁷⁶ Jebb (2009): 162-163.

⁷⁷ ό. π: 160.

⁷⁸ Κωνσταντινόπουλος (2014): 56-62.

⁷⁹ Jebb (2009): 184.

⁸⁰ ό. π: 176-177.

⁸¹ ό. π: 162.

«πάθη»⁸² δημιούργησε την αίσθηση της ζωντάνιας και της ανεπιτήδευτης απλότητας⁸³. Έφερε το καθημερινό ιδίωμα στη λογοτεχνική γραφή και όρισε το πρώτο παράδειγμα όπου η τέλεια κομψότητα συνδέεται με την απλότητα⁸⁴. Η γλώσσα του ρέει αβίαστα και ομαλά, καταλήγοντας σε ένα ρυθμικό αποτέλεσμα χωρίς να καταβάλλει καμία προσπάθεια⁸⁵. Ο Διονύσιος χαρακτηρίζει τον Λυσία εξαιρετικό καλλιτέχνη του λόγου (Λυσίας 3) και θεωρεί ότι η καθαρή γλώσσα «*το καθαρεύειν τήν διάλεκτον*» που χρησιμοποιεί αξίζει να χρησιμοποιηθεί ως παράδειγμα προς μίμηση (Λυσίας 2). Οι αρετές της σαφήνειας των λέξεων⁸⁶, όπου δεν υπηρετεί το θέμα τις λέξεις αλλά το λεξιλόγιο υπηρετεί το θέμα (Λυσίας 4), της βραχυλογίας και της πυκνότητας των νοημάτων (Λυσίας 5) είναι απαραίτητες στους δικανικούς λόγους. Η αυστηρότητα αυτή του ύφους του μπορεί να αποτελεί και μια συνειδητή αντίδραση στις υπερβολές που παρατηρήθηκαν στη χρήση των γοργίων σχημάτων και της χρησιμοποίησης στο πεζό λόγο ενός ποιητικού λεξιλογίου⁸⁷. Στην ουσία όμως δεν μπορούμε να μιλάμε για μια απόλυτη γλωσσική καθαρότητα, καθώς έχει χρησιμοποιήσει την ποιητική σύνταξη *τε-τε* και εμφανίζονται στο έργο του ποιητικές λέξεις⁸⁸. Αποφεύγει τις ασυνήθιστες εκφράσεις, είναι φειδωλός στις μεταφορές και χρησιμοποιεί λίγες περιφράσεις, αλλά συνηθίζει να χρησιμοποιεί αντιθέσεις, πολυσύνδετα ή ασύνδετα, υπερβατά ή μετωνυμίες και ορισμένα γοργία σχήματα⁸⁹.

Στη δομή της πρότασης χρησιμοποιεί το περιοδικό ύφος όπου οι σκέψεις διευθετούνται σε ένα πλέγμα μακρών προτάσεων, αλλά αποφεύγει τη μονοτονία, δημιουργώντας μια ποικιλία ανάλογα με το μέρος του λόγου. Στην απόδειξη η δομή είναι πιο έντεχνη, ενώ στη διήγηση οι προτάσεις συνδέονται χαλαρότερα⁹⁰ και θυμίζουν το συνεχές ύφος, αυτό που προσιδιάζει στον καθημερινό λόγο, δημιουργώντας έτσι την εντύπωση ενός άτεχνου λόγου όπως ακριβώς δημιουργείται στο μυαλό του ομιλητή⁹¹. Ο Λυσίας ακόμα διαφοροποιεί το ύφος του χρησιμοποιώντας το περιοδικό ύφος σε μεγαλύτερη αναλογία όταν πρόκειται για λόγους δημοσίου ενδιαφέροντος, στους λόγους που συνδυάζουν τον δημόσιο με τον ιδιωτικό χαρακτήρα ο συνδυασμός περιόδων είναι μικρότερος και στους λόγους

---

⁸² Pernot (2005): 71.

⁸³ Edwards (2002): 34.

⁸⁴ Jebb (2009): 198.

⁸⁵ Adams (1989): 345.

⁸⁶ Ο Δημήτριος στο *Περί Ἑρμηνείας IV*. §§ 209-220 θεωρεί τη σαφήνεια η οποία επιτυγχάνεται με την επανάληψη της λέξης, την παραστατικότητα και την ακριβολογία, χαρακτηριστικά του λιτού ύφους.

⁸⁷ Denniston (1952): 17.

⁸⁸ Κωνσταντινόπουλος (2014): 85.

⁸⁹ Carey (2002⁶): 7-8, Κωνσταντινόπουλος (2014): 85-86.

⁹⁰ Κωνσταντινόπουλος (2014): 62.

⁹¹ Carey (2002⁶): 8.

ιδιωτικού ενδιαφέροντος το ύφος του λόγου χάνει την περιοδικότητά του⁹². Το λιτό ύφος, η έλλειψη εντυπωσιακών φράσεων, η διατύπωση επιχειρημάτων μέσω υποθετικών συλλογισμών και κυρίως η ηθογραφία είναι τα βασικά χαρακτηριστικά του ύφους του Λυσία.

---

⁹² Carey (2002⁶): 8-9, Jebb (2009): 166-167.

B. ΔΟΚΙΜΑΣΙΑ

Στο δικαστικό σύστημα της αρχαίας Αθήνας υπήρχαν δύο τύποι δικών, αυτές που αφορούσαν ζητήματα δημοσίου συμφέροντος και αφορούσαν το σύνολο των πολιτών «δίκη δημοσία» και αυτές που αφορούσαν ιδιωτικές υποθέσεις «δίκη ιδία». Ένα τύπο δίκης δημοσίου δικαίου αποτελούσαν οι διαδικασίες της *δοκιμασίας* κατά τις οποίες γινόταν έλεγχος της καταλληλότητας ενός άνδρα να γίνει πολίτης, να αναλάβει ένα αξίωμα ή να μιλήσει στην Εκκλησία του Δήμου⁹³.

Η δοκιμασία των εφήβων γινόταν στα πλαίσια της εγγραφής ενός εφήβου στα μητρώα «ληξιαρχικόν γραμματεῖον» του Δήμου του, αφού είχε συμπληρώσει το δέκατο όγδοο έτος της ηλικίας του για να μπορέσει να αποκτήσει την αθηναϊκή υπηκοότητα. Στη συνέλευση των δημοτών παρουσιαζόταν ο έφηβος ο οποίος έπρεπε να αποδείξει ότι είχε τη νόμιμη ηλικία, ότι ήταν ελεύθερος και ήταν νόμιμο τέκνο Αθηναίου πολίτη. Αν η πλειοψηφία των μελών του δήμου ήταν ικανοποιημένη, τότε εγγραφόταν στο «ληξιαρχικόν γραμματεῖον». Αν έκριναν όμως ότι δεν είχε φθάσει στην κρίσιμη ηλικία τότε παρέμενε στην τάξη των *παίδων*. Όποιος απορριπτόταν βάσει καταγωγής μπορούσε να ασκήσει έφεση στο δικαστήριο και αν η ετυμηγορία ήταν εναντίον του, ο υποψήφιος πουλιόταν ως δούλος, ενώ αν δικαιωνόταν, ο δήμος αναγκαζόταν να τον εγγράψει στα μητρώα του. Στη συνέχεια, η Βουλή είχε χρέος να ελέγξει αν οι αποφάσεις των δημοτών ήταν βάσιμες και επέβαλλε πρόστιμο στα μέλη του δήμου που από αμέλεια ή δόλο είχαν δεχθεί ανήλικους υποψηφίους, τα οποία, όμως, με τη σειρά τους μπορούσαν να προσφύγουν στο δικαστήριο κατά του προστίμου.⁹⁴

Η δοκιμασία των ρητόρων αφορούσε μια νομική πράξη προκειμένου να οδηγήσει στον αποκλεισμό ενός ρήτορα από το δικαίωμα λόγου στην Εκκλησία του δήμου. Η διαδικασία της *δοκιμασίας* μπορούσε να ενεργοποιηθεί εναντίον κάποιου ρήτορα από οποιονδήποτε πολίτη⁹⁵ ο οποίος θεωρούσε ότι ο ρήτορας ήταν ανάξιος να συμβουλευεί την Εκκλησία του δήμου και τον κατήγγειλε στο Δήμο με *εισαγγελία*. Οι κατηγορίες που μπορούσαν να αποκλείσουν ένα ρήτορα ήταν η κακομεταχείριση των γονέων του, η κατασπατάληση της οικογενειακής περιουσίας, ο έκλυτος βίος και η αδυναμία εκπλήρωσης των στρατιωτικών του υποχρεώσεων⁹⁶. Η δοκιμασία έπαιρνε τη μορφή μια δίκης που

⁹³ MacDowel (2003⁴): 92.

⁹⁴ *Αθ. Πολ.* 42.1, MacDowel (2003⁴): 110-111, Carey (2010): 58, Σακελλαρίου (2012⁶): 132-133.

⁹⁵ Κάθε πολίτης είχε το δικαίωμα να γίνει δημόσιος κατηγορός για να προασπίσει ατομικά και δημόσια συμφέροντα και επειδή ενεργούσε με ελεύθερη βούληση λεγόταν *βουλόμενος* βλ. Σακελλαρίου (2012⁶): 289.

⁹⁶ Στο λόγο του Αισχίνη *Κατά Τιμάρχου*, ο Τιμάρχος κατηγορείται από τον Αισχίνη ότι είχε εκπορνεύσει τον εαυτό του ως νέος.

τελούνταν από το ηλιαστικό Δικαστήριο και η τιμωρία ήταν στέρηση των πολιτικών δικαιωμάτων (*ἀτιμία*)⁹⁷.

Η *δοκιμασία των ιππέων* ήταν μια ετήσια διαδικασία όπου η Βουλή ήταν αρμόδια να κρίνει τις αιτήσεις εκείνων που ζητούσαν τη διαγραφή τους από τον κατάλογο των ιππέων για λόγους οικονομικούς ή υγείας, καθώς επίσης εξέταζε τη κατάσταση και τη μεταχείριση των ίππων, την καταλληλότητα των ιππέων και την οικονομική τους ικανότητα να διατηρήσουν το άλογο. Όποιος κατατασσόταν στο ιππικό χωρίς να υποστεί τη δοκιμασία τιμωρούνταν με στέρηση των πολιτικών του δικαιωμάτων⁹⁸.

Η *δοκιμασία των αδυνάτων* λάμβανε χώρα ετησίως προκειμένου να αντιμετωπιστούν οι περιπτώσεις κατασπατάλησης δημοσίου χρήματος. Η Βουλή εξέταζε τις περιπτώσεις ανίκανων ανθρώπων για να διαπιστώσει, αν πληρούσαν τους σωματικούς και οικονομικούς όρους για το επίδομα απορίας, που χορηγούσε η πολιτεία⁹⁹.

Η *δοκιμασία των αρχόντων* ήταν ένας προκαταρκτικός έλεγχος, ένα αυστηρότατο μέσο προληπτικού ελέγχου¹⁰⁰, που περνούσε κάθε άρχοντας κληρωτός ή αιρετός, πριν αναλάβει τα καθήκοντά του¹⁰¹. Η μεγάλη σημασία που έδινε η αθηναϊκή πολιτεία στην ισοτιμία των πολιτών και στο δικαίωμα τους να συμμετέχουν στα κοινά και στους θεσμούς της πόλης¹⁰², φαίνεται από τη διαδικασία με την οποία επιλέγονταν οι πολίτες για διάφορα δημόσια αξιώματα που εκτός από την εκλογή τους με ανάταση χεριών, υπήρχε και η διαδικασία της κλήρωσης. Με αυτόν τον τρόπο η πολιτεία έδινε στους πολίτες ίσα δικαιώματα χωρίς να λαμβάνεται υπόψη ο πλούτος, η δημοτικότητα ή η ευγλωττία τους¹⁰³. Η *δοκιμασία* ήταν στην ουσία μια αναθεώρηση για να ελεγχθεί, αν εκείνος ο οποίος διοριζόταν σε κάποιο αξίωμα είτε με κλήρωση είτε με εκλογή, δικαιούνταν να το ασκήσει¹⁰⁴. Κάθε πολίτης μπορούσε να επιλεγεί με κλήρο ή με εκλογή, όμως πριν αρχίσει να ασκεί τα καθήκοντά του έπρεπε να υποστεί δοκιμασία από δικαστές σε δικαστήριο που τελούσε υπό την προεδρία των Θεσμοθετών. Όσοι εκλέγονταν με κλήρωση ως μέλη της Βουλής του επόμενου έτους, υφίσταντο δοκιμασία μόνο από την αποχωρούσα Βουλή και όχι από κάποιο δικαστήριο «*δοκιμάζει δὲ καὶ τοὺς βουλευτὰς τοὺς τὸν ὕστερον ἐνιαυτὸν βουλευσόντας*» (*Αθ. Πολιτ.* 45.3). Όποιος απορριπτόταν από τη Βουλή είχε δικαίωμα να ασκήσει έφεση σε

⁹⁷ MacDowel (2003⁴): 267-268, Carey (2010): 96, Σακελλαρίου (2012⁶): 383.

⁹⁸ *Αθ. Πολιτ.* 49, MacDowel (2003⁴): 245, Carey (2010): 70, Σακελλαρίου (2012⁶): 282.

⁹⁹ *Αθ. Πολιτ.* 49.4, Carey (2010): 70, Σακελλαρίου (2012⁶): 273.

¹⁰⁰ Biscardi (2004⁵): 134.

¹⁰¹ Σακελλαρίου (2012⁶): 190

¹⁰² Adeleye (1983): 295.

¹⁰³ Jones (1958): 48.

¹⁰⁴ MacDowel (2003⁴): 257.

ηλιαστικό Δικαστήριο το οποίο έκρινε ανέκκλητα (*Αθ. Πολιτ.* 55.2). Όσοι εκλέγονταν με κλήρωση για το αξίωμα των *Εννέα Αρχόντων* έπρεπε πρώτα να υποστούν *δοκιμασία* από τη Βουλή. Σε πρωιμότερη περίοδο η απόρριψη από τη Βουλή ήταν τελεσίδικη, αλλά ήδη από την εποχή του Αριστοτέλη η τελική απόφαση επιφύλασσόταν πάντοτε από δικαστές, έτσι ώστε η απόφαση της Βουλής να είναι προδικαστική και υποδείκνυε μια ετυμηγορία στους δικαστές χωρίς, όμως, να τους δεσμεύει.

Κατά τη *δοκιμασία* οι *Εννέα Αρχοντες*¹⁰⁵ καλούνταν να απαντήσουν σε σειρά τυπικών ερωτήσεων που διακρίνονται σε δύο ενότητες. Οι ερωτήσεις της πρώτης ενότητας απέβλεπαν στην εξακρίβωση των στοιχείων εκείνων τα οποία αποδείκνυαν ότι ο διαγωνιζόμενος είχε γεννηθεί από γνήσιους Αθηναίους πολίτες, ανήκε σε συγκεκριμένη φατρία, λάτρευε τους θεούς της πολιάδας κοινότητας σε συγκεκριμένα ιερά και είχε οικογενειακούς τάφους σε συγκεκριμένο τόπο (*Αθ. Πολιτ.* 55.3).

Οι ερωτήσεις της δεύτερης ενότητας κατέτειναν στην εξακρίβωση του ήθους του δοκιμαζόμενου ως ανθρώπου και πολίτη, ρωτώντας τον αν φέρεται καλά στους γονείς του, αν πληρώνει φόρους και αν έχει εκπληρώσει τις στρατιωτικές του υποχρεώσεις «*ἔπειτα γονέας εἰ εὖ ποιεῖ, καὶ τὰ τέλη <εἰ> τελεῖ, καὶ τὰς στρατείας εἰ ἐστράτευται.*» (*Αθ. Πολιτ.* 55.3). Για ορισμένους άρχοντες απαιτούνταν πρόσθετα προσόντα. Ο άρχων Βασιλεύς έπρεπε να είναι ένας άνδρας με ανδρεία και να έχει σύζυγο η οποία δεν θα έχει παντρευτεί προηγουμένως άλλον άνδρα. Εκείνος που αναλάμβανε καθήκον Στρατηγού όφειλε να έχει παιδιά από νόμιμο γάμο και να έχει κτηματική περιουσία στην Αθήνα. Οι Ταμίες και ιδιαίτερα της Αθηνάς, έπρεπε να ανήκουν στο τέλος των πεντακοσιομεδίμων¹⁰⁶ «*κελεύει γάρ κληροῦν τοὺς ταμίαις ἐκ πεντακοσιομεδίμων*» (*Αθ. Πολιτ.* 8.1).

Οι απαντήσεις που έδινε ο δοκιμαζόμενος έπρεπε να επιβεβαιωθούν από μάρτυρες που πρότεινε ο ίδιος «*κάλει, φησίν, «τούτων τοὺς μάρτυρας*» (*Αθ. Πολιτ.* 55.3), αλλά και να μην αμφισβητηθούν από άλλους μάρτυρες, καθώς όποιος ήθελε μπορούσε να απευθύνει κατηγορία κατά της οποίας μπορούσε ο υποψήφιος να υπερασπισθεί τον εαυτό του. Στη συνέχεια αποφάσιζε η Βουλή με ανάταση των χεριών ή το δικαστήριο με τη ψήφο των δικαστών (*Αθ. Πολιτ.* 55.4). Αφού οι υποψήφιοι περνούσαν τη δοκιμασία επιτυχώς, πριν αναλάβουν τα καθήκοντά τους έπρεπε να ορκιστούν. Πρώτα ορκίζονταν πατώντας σε μια ιερή πέτρα που βρισκόταν μπροστά στη Βασιλείο Στοά. Έπειτα οδηγούνταν στην Ακρόπολη σε μια θέση πλάι στο άγαλμα της Αθηνάς. Μετά τη εκεί ορκωμοσία φορούσαν στο κεφάλι

¹⁰⁵ Σακελλαρίου (2012⁶): 195-199, οι Εννέα Αρχοντες ήταν ο Άρχων, ο Πολέμαρχος, ο Βασιλεύς και η εξαμελής συλλογική αρχή των Θεσμοθετών.

¹⁰⁶ Adeleye (1983): 296.

στεφάνια από μύρτα που τους καθιστούσαν πρόσωπα ιερά και αφού πρόσφεραν θυσίες στους Θεούς μπορούσαν να αναλάβουν το αξίωμά τους (*Αθ. Πολιτ.* 55.5)¹⁰⁷.

Αναμφισβήτητα η *δοκιμασία* υπήρχε για να ελέγχει, αν κάποιος άρχοντας ή βουλευτής που είχε εκλεγεί με κλήρο ή με ανάταση των χειρών είχε τα κατάλληλα προσόντα, καθώς η Αθηναϊκή πολιτεία ήθελε να παρέχει ασφάλεια στους πολίτες της χωρίς να τους περιορίζει την ελευθερία τους. Το γεγονός ότι από τη διαδικασία της *δοκιμασίας* ήταν υποχρεωμένοι να περάσουν και αυτοί οι άρχοντες που εκλέγονταν από το λαό «*πάντες γάρ καὶ οἱ κληρωτοὶ καὶ οἱ χειροτονητοὶ δοκιμασθέντες ἄρχουσιν*» (*Αθ. Πολιτ.* 55.2), αποδυναμώνει την άποψη ότι ήταν ένα μέσο για την απομάκρυνση από τη διακυβέρνηση του κράτους των ακατάλληλων πολιτών που προκύπτουν από τη διαδικασία της κλήρωσης¹⁰⁸.

Από νομική άποψη η *δοκιμασία* αποτελούσε μέσο ελέγχου των νόμιμων προσόντων των υποψηφίων αρχόντων, των προσόντων δηλαδή που έθετε η πολιτεία ως προϋποθέσεις. Μέσα από μια τυπική διαδικασία ερωτήσεων η πολιτεία μπορούσε να ελέγξει αυτούς που παρουσίαζαν νομική αδυναμία και να απορρίψει όσους δεν ήταν γνήσιοι Αθηναίοι πολίτες, δεν είχαν την κατάλληλη ηλικία, δεν εκπλήρωναν τις υποχρεώσεις τους και είχαν στερηθεί τα πολιτικά τους δικαιώματα. Σύμφωνα με τον Headlam ο σκοπός της *δοκιμασίας* ήταν κάτι αντίστοιχο με το σκοπό που έχει ένα πιστοποιητικό γέννησης για μια θέση υποτροφίας σε ένα πανεπιστήμιο¹⁰⁹. Από τους σωζόμενους λόγους, όμως, προκύπτει ότι πέρα από τον έλεγχο των προσόντων των υποψηφίων αξιωματούχων, μεγάλη σημασία δινόταν στο ήθος και την ακεραιότητα του πολίτη στη ιδιωτική αλλά και στην δημόσια ζωή¹¹⁰. Μέσα από τη διαδικασία των ερωτήσεων αλλά και από το δικαίωμα που είχαν οι πολίτες να κατηγορήσουν έναν υποψήφιο αξιωματούχο ελεγχόταν ο χαρακτήρας του, η εντιμότητα και η ακεραιότητα της ζωής του. Μεγάλη σημασία δινόταν στις αντιδημοκρατικές δραστηριότητες των υποψηφίων αξιωματούχων, ιδιαίτερα μετά τις δύο ολιγαρχικές επαναστάσεις των Τετρακοσίων και των Τριάκοντα¹¹¹. Η συμμετοχή τους στο καθεστώς των Τετρακοσίων ή των Τριάντα τύραννων λειτουργούσε αποτρεπτικά, καθώς και αν παραβίαζαν ένα ειδικό νόμο όπως να έχουν υπηρετήσει ως ιπείς την εποχή των Τριάκοντα, όπου σύμφωνα με τον ισχύοντα από τη δεκαετία του 390 π.Χ. νόμο, δεν μπορούσαν να γίνουν μέλος της Βουλής¹¹². Από τους σωζόμενους ρητορικούς λόγους παρατηρείται οι ρήτορες να απευθύνουν ερωτήσεις άσχετες με τα νόμιμα προσόντα των αξιωματούχων, αλλά που

¹⁰⁷ MacDowel (2003⁴): 258, Σακελλαρίου (2012⁶): 190-191.

¹⁰⁸ Adeleye (1983): 297.

¹⁰⁹ Headlam (1983): 97-98.

¹¹⁰ Adeleye (1983): 297-300.

¹¹¹ ό.π: 300-305.

¹¹² MacDowel (2003⁴): 259.

αφορούσαν κυρίως την ιδιωτική ζωή των υποψηφίων¹¹³, γεγονός που ο Headlam κατακρίνει, καθώς θεωρεί ότι αυτή η κατάχρηση που γινόταν από τους ρήτορες, επηρέαζε την κρίση των δικαστών¹¹⁴. Στους λόγους, όμως, που ο υποψήφιος υπερασπίζεται τον εαυτό του επιδιώκει ο ίδιος να αποκαλύψει στοιχεία του χαρακτήρα του και της ζωής του προσπαθώντας να πείσει για την ακεραιότητα του χαρακτήρα του και τον πατριωτισμό του¹¹⁵.

Η *δοκιμασία* ήταν περισσότερο μια τυπική διαδικασία, εκτός βέβαια από τις περιπτώσεις όπου κάποιο άτομο κατηγορούσε κάποιον υποψήφιο αξιωματούχο, αλλά και σε αυτή την περίπτωση η αμφισβήτηση αφορούσε τις διασυνδέσεις του με το παρελθόν και όχι την ικανότητά του ή την διοικητική του πείρα¹¹⁶. Μπορεί η διαδικασία της δοκιμασίας να έμοιαζε με μια συνηθισμένη δίκη όμως υπήρχαν σημαντικές διαφορές, καθώς η κατηγορία μπορούσε να υποβληθεί χωρίς προηγούμενη προειδοποίηση και παρόλο που οι υποψήφιοι δεν αντιμετώπιζαν την υποβολή κάποιας κατηγορίας, έπρεπε να εμφανιστούν στο δικαστήριο ή τη Βουλή και να απαντήσουν στις καθιερωμένες ερωτήσεις. Τέλος αν η ψηφοφορία απέβαινε σε βάρος του υποψηφίου, δεν του επιβαλλόταν κάποια τιμωρία απλώς αποκλειόταν από το αξίωμα¹¹⁷.

Από όλη τη διαδικασία της δοκιμασίας προκύπτει ότι σκοπός της δεν ήταν μόνο ο έλεγχος των προσόντων των υποψηφίων αξιωματούχων, αλλά δινόταν μεγάλη σημασία στην ιδιωτική και δημόσια ζωή των υποψηφίων, στο χαρακτήρα τους, στην εκπλήρωση των υποχρεώσεων τους απέναντι στην πολιτεία και στις πολιτικές τους δραστηριότητες. Ιδιαίτερα σε περιόδους πολιτικά ταραγμένες οι υποψήφιοι καλούνταν να απολογηθούν για τις πολιτικές τους επιλογές. Με αυτόν τον τρόπο κατάφερε η Αθηναϊκή δημοκρατία να προστατευτεί απομακρύνοντας από τα δημόσια αξιώματα ανεπιθύμητους και φαύλους ανθρώπους¹¹⁸.

---

¹¹³ MacDowel (2003⁴): 259.

¹¹⁴ Headlam (1891): 96-102.

¹¹⁵ Hunter (2003): 229. Τα ζητήματα που αφορούσαν την προσωπική ζωή των υποψηφίων μπορούσαν να τροφοδοτήσουν το κουτσομπολιό σε βάρος τους, καθώς στο πλαίσιο των δήμων οι πολίτες αποτελούσαν μια μικρή κοινότητα και γνωρίζονταν μεταξύ τους.

¹¹⁶ Sinclair (1997): 90.

¹¹⁷ MacDowel (2003⁴): 259.

¹¹⁸ Adeleye (1983): 297.

Γ. ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ

Κατά τη διάρκεια του Πελοποννησιακού Πολέμου οι ολιγαρχικοί πολίτες ήταν δυσαρεστημένοι, καθώς έπεφτε πάνω τους το οικονομικό βάρος του πολέμου αλλά δεν αποφάσιζαν την ανατροπή του πολιτεύματος, καθώς μέσω του πολέμου τους προσφερόταν η δυνατότητα στρατιωτικής και πολιτικής ανάδειξης. Η κατάσταση άλλαξε μετά την αποτυχία της Σικελικής εκστρατείας 415-413 π.Χ., όπου θεωρήθηκε υπεύθυνη η δημοκρατία και εταιρίες ολιγαρχικών ανέπτυξαν πυρετώδη δραστηριότητα για την ανατροπή του πολιτεύματος. Επικεφαλής της ολιγαρχικής παράταξης ήταν ο ρήτορας Αντιφών, ο Πείσανδρος, ριζοσπαστικός δημοκράτης παλαιότερα και στενός φίλος του Κλέωνα, ο Φρόνιχος και ο Θηραμένης από τη Στεिरία. Η πρώτη αποφασιστική στροφή έγινε το 413 π.Χ. με την εκλογή των δέκα Προβούλων - πολιτών με ολιγαρχικά φρονήματα - που αποτέλεσαν την ανώτατη αρχή στην Αθήνα και ανέλαβαν ορισμένες από τις δικαιοδοσίες της Βουλής και των Πρυτάνεων. Η πολιτειακή αλλαγή που υποστηρίχτηκε από ένα κλίμα φόβου, άρχισε το Μάιο του 411 π.Χ. με το διορισμό μιας επιτροπής από τριάντα «συγγραφείς» όπου μεταξύ τους ήταν και οι δέκα Πρόβουλοι. Στην Εκκλησία του Δήμου που έγινε στις 8 Ιουνίου στον Ίππιο Κολωνό - αντί για την Πνύκα - ανάμεσα σε άλλα μέτρα αποφασίστηκε να περιορισθούν τα πολιτικά δικαιώματα σε πέντε χιλιάδες πολίτες και η Βουλή να αποτελείται από τετρακόσια μέλη με απεριόριστη εξουσία. Οι Τετρακόσιοι κυβέρνησαν τέσσερις μήνες σκοτώνοντας, φυλακίζοντας ή εξορίζοντας τους δημοκρατικούς που φαίνονταν ενοχλητικοί. Όταν το ναυτικό των Αθηναίων στη Σάμο αρνήθηκε να αναγνωρίσει τους Τετρακοσίους, οι ακραίοι ολιγαρχικοί στράφηκαν για στήριξη στην Σπάρτη αλλά ανατράπηκαν, καθώς υπήρχαν διαφωνίες στους κόλπους τους, και επικράτησε η παράταξη που βρισκόταν υπό την επιρροή του μετριοπαθούς ηγέτη Θηραμένη. Οι Τετρακόσιοι αντικαταστάθηκαν από μετριοπαθείς ολιγαρχικούς που αποτέλεσαν την κυβέρνηση των «5000». Μετά τη νίκη του αθηναϊκού στόλου υπό τον Αλκιβιάδη εναντίον του σπαρτιατικού έξω από την Κύζικο την άνοιξη του 410 π.Χ., η δημοκρατία αποκαταστάθηκε το καλοκαίρι του 410 π.Χ.¹¹⁹.

Η ήττα των Αθηναίων από το στόλο του Σπαρτιάτη Λύσανδρου στους Αιγός Ποταμούς, σήμανε στην ουσία και το τέλος του Πελοποννησιακού Πολέμου, καθώς οι Αθηναίοι συνθηκολόγησαν με τους Σπαρτιάτες και το 404 π.Χ. παρέδωσαν την πόλη τους. Η συνθήκη ειρήνης με τους Σπαρτιάτες προέβλεπε την παλινόρθωση του πατροπαράδοτου πολιτεύματος, όρος που ερμηνεύτηκε από τους ολιγαρχικούς σύμφωνα με τα συμφέροντά

---

¹¹⁹ Bengtson (1991): 213-217, Carey (2010): 41-43, Hornblower (2011⁴): 178-187, Σακελλαρίου (2012⁶): 112-115.

τους και σήμανε αναπόφευκτα την επικράτηση των ντόπιων ολιγαρχικών και μάλιστα των ακραίων στοιχείων που έχαιραν της προτίμησης και βοήθειας του Λύσανδρου. Οι ολιγαρχικοί αρχικά διόρισαν μια εκτελεστική επιτροπή από πέντε εφόρους και ύστερα ανέθεσαν τη διακυβέρνηση της χώρας σε τριάντα πολίτες με αρχηγό το Θηραμένη, από την παράταξη των μετριοπαθών ολιγαρχικών και τον Κριτία, ηγέτη των ακραίων ολιγαρχικών, οι οποίοι, αντί να εκπονήσουν το πολίτευμα των Αθηναίων, συγκέντρωσαν με την ανοχή του Λύσανδρου την εξουσία στα χέρια τους. Ο Κριτίας υποστήριζε ότι οι ενεργοί πολίτες έπρεπε να είναι τρεις χιλιάδες ολιγαρχικοί, να επιλέγονται ανάμεσα στους πλουσιότερους Αθηναίους και να χάνουν την ιδιότητα τους με απόφαση των Τριάκοντα. Σπαρτιατική φρουρά εγκαταστάθηκε στην Ακρόπολη και το καθεστώς εξελίχθηκε σε τρομοκρατικό. Ο Θηραμένης επέκρινε την πολιτική του Κριτία και της πλειοψηφίας των Τριάκοντα, δεν μπορούσε όμως να αναχαιτίσει την τρομοκρατία. Χίλιοι πεντακόσιοι Αθηναίοι πολίτες θανατώθηκαν και πέντε χιλιάδες κατέφυγαν στη Θήβα, στο Άργος και τα Μέγαρα ζητώντας άσυλο. Η κατάσταση άρχισε να ανατρέπεται όταν ο Θρασύβουλος, φυγάς δημοκρατικός, κατέλαβε με εβδομήντα άντρες το φρούριο της Φυλής και, αφού αυξήθηκε ο αριθμός σε χίλιους άνδρες, τους οδήγησε στον Πειραιά και σε οδομαχία που ακολούθησε νίκησαν οι δημοκρατικοί. Στους κόλπους των ολιγαρχικών υπήρξαν αντιδράσεις και οι Τριάκοντα αντικαταστάθηκαν από τους Δέκα οι οποίοι όμως ακολούθησαν την ίδια πολιτική. Οι αντιμαχόμενες παρατάξεις, οι ολιγαρχικοί στην Αθήνα και οι δημοκρατικοί στον Πειραιά, αναγκάστηκαν να συμφιλιωθούν ύστερα από παρέμβαση του βασιλιά της Σπάρτης Πausanία. Αποφασίστηκε να δοθεί γενική αμνηστία το 403/2 π.Χ. επί του άρχοντος Ευκλείδη. Εξαιρέθηκαν οι Τριάκοντα, οι Δέκα, οι Ένδεκα που ήταν υπεύθυνοι των φυλακίσεων και των εκτελέσεων και όσοι είχαν χρηματίσει μέλη στις επιτροπές των Τριάκοντα και των Δέκα. Ακόμα όμως και αυτοί μπορούσαν να ωφεληθούν από την αμνηστία αν συμφωνούσαν να υποβληθούν σε επίσημη έρευνα για τις πράξεις τους όταν βρίσκονταν στην εξουσία (*Αθ. Πολιτ.* 39.6). Το Σεπτέμβριο του 403 π.Χ. ήλθαν οι δημοκρατικοί από τον Πειραιά στην πόλη και η δημοκρατία αποκαταστάθηκε. Η πλήρης εξομάλυνση της κατάστασης επιτεύχθηκε μόλις το 401/0 π.Χ., όταν η Ελευσίνα, που το 403 π.Χ. είχε γίνει ανεξάρτητο κράτος από τους Τριάκοντα ώστε να το χρησιμοποιήσουν ως καταφύγιο τους, προσαρτήθηκε στην αττική επικράτεια¹²⁰. Υπάρχει μια αβεβαιότητα για το χρόνο που συμφωνήθηκε η αμνηστία και ειπώθηκαν οι όρκοι, καθώς ο Αριστοτέλης την τοποθετεί το 403 π.Χ. όταν μετά από την παρέμβαση του Σπαρτιάτη βασιλιά Πausanία

---

¹²⁰ Bengtson (1991): 224, Davies (1993²): 143, Carey (2010): 43-44, Σακελλαρίου (2012⁶): 115-122.

υπήρξε η συμφιλίωση και αποκαταστάθηκε η δημοκρατία, ενώ ο Ξενοφώντας την τοποθετεί το 401 π.Χ μετά δηλαδή και από την προσάρτηση της Ελευσίνας, του καταφυγίου των ολιγαρχικών¹²¹. Ίσως οι όρκοι και η αμνηστία του 401 π.Χ. να αποτελούν μια επαναβεβαίωση των όρκων του 403 π.Χ.¹²².

---

¹²¹ Krentz (1982): 104.

¹²² Dorjahn (1946): 22-23.

Δ. ΟΙ ΛΟΓΟΙ

1. ΔΗΜΟΥ ΚΑΤΑΛΥΣΕΩΣ ΑΠΟΛΟΓΙΑ

α. ΥΠΟΘΕΣΗ

Ο λόγος έχει γραφτεί για ένα πολίτη-το όνομα του οποίου δεν γνωρίζουμε- ο οποίος, ενώ καλείται να αναλάβει ένα δημόσια αξίωμα, την περίοδο της αποκατεστημένης δημοκρατίας, κατηγορείται ότι υπήρξε ένας από τους υποστηρικτές του καθεστώτος των Τριάκοντα τυράννων. Ο τίτλος του, που οφείλεται σε μια εκτίμηση του πρώτου εκδότη, λαμβάνοντας υπόψη τον γενικότερο χαρακτήρα του λόγου¹²³, δεν ανταποκρίνεται στο περιεχόμενο του, καθώς δεν είναι μια δίκη όπου ο κατηγορούμενος δικάζεται για εσχάτη προδοσία, αλλά είναι μια *δοκιμασία*, όπου ο κατηγορούμενος ενδιαφέρεται κυρίως να αποδείξει ότι δεν είχε ανάμειξη στα εγκλήματα των Τριάκοντα τυράννων¹²⁴. Πέρα από αυτό όμως, ο κατηγορούμενος επιλέγει να αναφερθεί στην πολιτική ηθική¹²⁵ και ο ίδιος αποτελεί μια γενικευμένη πολιτική προσωπικότητα που αντανάκλα την εικόνα της πολιτικής και κοινωνικής κατάστασης που επικρατούσε στην Αθήνα. Έτσι αυτός ο ψευδεπίγραφος τίτλος προέρχεται από την διορατικότητα του αρχαίου συντάκτη ο οποίος διαπίστωσε ότι η ομιλία είναι μια συζήτηση για την αθηναϊκή δημόσια πολιτική και ο λόγος αναφέρεται στην Αθηναϊκή Δημοκρατία¹²⁶.

Μέσα από την διαδικασία της *δοκιμασίας* και την προκαταρκτική εξέταση που απαιτείται για την ανάληψη του αξιώματος οι κατηγοροί του, τους οποίους δεν ονομάζει¹²⁷, τον κατηγορούν για συμμετοχή στις δραστηριότητες των Τριάκοντα, στερώντας του το αξίωμα. Δεν είναι γνωστό ποιο είναι το δημόσιο αξίωμα, αλλά, αφού ο λόγος εκφωνείται σε ηλιαστικό Δικαστήριο της αποκατεστημένης δημοκρατίας (§ 1), προεδρευόμενο από τους Θεσμοθέτες¹²⁸, ο υποψήφιος για το αξίωμα έχει ήδη απορριφθεί από τη Βουλή¹²⁹. Ο κατηγορούμενος δεν καλείται να αποδείξει την τεχνική του κατάρτιση και τα νόμιμα προσόντα του, αλλά να ανασκευάσει τις αμφιβολίες για το ήθος του και την υπακοή του στους νόμους της Δημοκρατίας¹³⁰. Οι κατηγοροί δεν τον κατηγορούν για συγκεκριμένες

---

¹²³ Adams (1989): 253.

¹²⁴ Jebb (2009): 250.

¹²⁵ Edwards (1985): 269.

¹²⁶ Murphy (1992): 544-545.

¹²⁷ Jebb (2009): 251, υποστηρίζει ότι οι κατηγοροί είναι ο Επιγένης, ο Δημοφάνης και ο Κλεισθένης που παρουσιάζονται στην § 25.

¹²⁸ Σακελλαρίου (2012⁶): 198, οι Θεσμοθέτες διεκπεραίωναν προδικαστικές διαδικασίες υποθέσεων, αναλάμβαναν την προεδρία των Δικαστηρίων που τις εκδίκαζαν και είχαν στην αρμοδιότητά τους και τις περιπτώσεις της *δοκιμασίας* αρχόντων.

¹²⁹ Jebb (2009): 251.

¹³⁰ Murphy (1992): 545-546.

ενέργειες, αλλά στηρίζουν την κατηγορία τους στην γενική αρχή ότι σαν μέλος των ολιγαρχικών δεν μπορεί να τον εμπιστευόμαστε και να του δίνουμε αξιώματα (§ 1). Η έλλειψη όμως αποδεικτικών στοιχείων, σύμφωνα με τον κατηγορούμενο, καθώς δεν υπάρχει συγκεκριμένη κατηγορία εναντίον του, δυσχεραίνει την υπόθεση της κατηγορίας¹³¹. Ο κατηγορούμενος προσπαθώντας να αντικρούσει αυτή τη γενική αρχή περνά πάνω από τις προσωπικές αντιπαραθέσεις, κάνοντας το λόγο του ένα ενδιαφέρον ιστορικό ντοκουμέντο για την περίοδο αμέσως μετά την αποκατάσταση της δημοκρατίας¹³².

Ο κατηγορούμενος είναι ένας άνθρωπος αρκετά πλούσιος για να αναλάβει τις λειτουργίες «*τετριτηράρχηκά τε γὰρ πεντάκις, καὶ τετράκις νενναμάχηκα, καὶ εἰσφορὰς ἐν τῷ πολέμῳ πολλὰς εἰσενήνοχα*», (§ 12) και να προσφέρει στην πατρίδα του την περίοδο της δημοκρατίας¹³³, αλλά και να γίνει στόχος των συκοφαντών οι οποίοι τον κατηγορούν άδικα αποβλέποντας στα χρήματά του¹³⁴. Ασχολούνταν με την πολιτική και επιζητούσε να συνεχίσει την καριέρα του στην πολιτική ζωή μετά τη διακοπή από το καθεστώς των Τριάκοντα. Μάλιστα δηλώνοντας ότι, ενώ θα μπορούσε να αναλάβει αξιώματα την εποχή των Τριάκοντα, δεν το θέλησε «*εἰ μὲν ἐξόν μοι ἄρχειν μὴ ἐβουλόμην*» (§ 14), υπονοεί ότι ήταν ένα πρόσωπο που θα μπορούσε να βρίσκεται σε δημόσιο αξίωμα οποιαδήποτε στιγμή. Μέλημα του είναι να μειώσει το ρόλο των κατηγορών του (§ 1), να αποδείξει ότι δεν ανέλαβε κάποιο αξίωμα την εποχή των Τριάκοντα (§ 14) και δεν έβλαψε κανένα πολίτη (§ 15). Το βασικό του επιχείρημα όμως, με το οποίο απορρίπτει την κατηγορία, αναφέρεται στην πολιτική ηθική, κύριο θέμα της οποίας είναι ο ρεαλισμός και η ιδιοτέλεια και χρησιμοποιεί το δικό του παράδειγμα για να διευκρινίσει την πρόταση ότι είναι στη φύση των πολιτικών ο καιροσκοπισμός, καθώς θα επιλέξουν το πολιτικό σχήμα που θα τους ωφελήσει περισσότερο (§ 8)¹³⁵.

Η ημερομηνία εκφώνησης του λόγου δεν είναι σαφής. Καμία εσωτερική απόδειξη δεν επιτρέπει ένα ασφαλές συμπέρασμα. Αν λάβουμε υπόψη μας την έλλειψη ιδεαλισμού του ομιλητή και τον κυνικό τρόπο που αντιμετωπίζει την πολιτική, οδηγούμαστε στην εκτίμηση ότι ο λόγος δεν εκφωνήθηκε αμέσως μετά την αποκατάσταση της δημοκρατίας, αλλά αφού είχαν εκδηλωθεί τα προβλήματα της συμφιλίωσης. Έτσι η εκτίμηση των περισσότερων μελετητών που προκρίνουν το χρονικό διάστημα ανάμεσα στο 401 και 399 π.Χ., φαίνεται

---

¹³¹ Murphy (1992): 546.

¹³² Adams (1989): 253.

¹³³ Todd (2000): 261.

¹³⁴ Usher (1999): 70.

¹³⁵ Edwards (1985): 269-270.

πιθανότερη¹³⁶. Καθώς στο λόγο γίνεται αναφορά για την επανάκτηση της Ελευσίνας από τους οπαδούς της αποκατεστημένης δημοκρατίας (§ 9) «*εἰσὶ δὲ οἵτινες τῶν Ἐλευσινάδε ἀπογραψαμένων, ἐξελθόντες μεθ' ὑμῶν, ἐπολιόρκουν τοὺς μεθ' αὐτῶν*», που έλαβε χώρα το 401/0 π.Χ., δηλαδή τρία χρόνια μετά την πτώση των Τριάκοντα και την αποκατάσταση της δημοκρατίας, ο Todd υποστηρίζει ότι αυτή πρέπει να είναι η χρονολογία εκφώνησης του λόγου¹³⁷. Δεδομένου μάλιστα του γεγονότος ότι η επανάκτηση της Ελευσίνας έγινε την εποχή του άρχοντος Ξεναιέτου, «*διελύθησαν δὲ καὶ πρὸς τοὺς ἐν Ἐλευσίνι κατοικήσαντας, ἔτει τρίτῳ μετὰ τὴν ἐξοίκησιν, ἐπὶ Ξεναιέτου ἄρχοντος*» (Αθ. Πολιτ. 40.4), ο Murphy, λαμβάνοντας υπόψη ότι πρόκειται για δοκιμασία, η οποία γινόταν για τους άρχοντες κάθε Μάιο-Ιούνιο, υποθέτει ότι ο λόγος δεν εκφωνήθηκε νωρίτερα από το Μάιο ή Ιούνιο του 400 π.Χ.¹³⁸.

β. ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΗ ΑΝΑΛΥΣΗ

ΠΡΟΟΙΜΙΟ §§ 1-6

Στο προοίμιο αυτό, το οποίο στερείται την συντομία και οικονομία του λόγου των άλλων προοιμίων των λόγων του Λυσία, ο ομιλητής δηλώνει ότι πρόκειται να αποδείξει την αθωότητά του αλλά ταυτόχρονα κάνει και μια σφοδρή επίθεση εναντίον των κατηγορών του¹³⁹. Με τις πρώτες λέξεις του προοιμίου «*ὑμῖν μὲν πολλὴν συγγνώμην ἔχω, ᾧ ἄνδρες δικασταί*» (§ 1), ο κατηγορούμενος δίνει μια έκφραση συνειδητής αθωότητας¹⁴⁰ και ταυτόχρονα προσπαθεί να κερδίσει την προσοχή και την εύνοια των δικαστών. Παραδέχεται ότι παρέμεινε στο άστυ την εποχή των Τριάκοντα και δεν θα ήταν παράξενο οι κατηγορίες που ακούστηκαν εναντίον του να έχουν κάνει τους δικαστές να αγανακτήσουν εναντίον όλων όσοι παρέμειναν στην Αθήνα την περίοδο εκείνη¹⁴¹ (§ 1). Όπως συνηθίζεται στα προοίμια¹⁴², στρέφεται εναντίον των κατηγορών του με ένα αγανακτισμένο τόνο διαμαρτυρίας, αποκαλώντας τους, αρχικά με μια περιγραφική διατύπωση του ρόλου τους, συκοφάντες, καθώς είναι αυτοί που δεν ασχολούνται με τα προσωπικά τους ζητήματα αλλά με τις υποθέσεις των άλλων (§ 1). Στη συνέχεια τους κατονομάζει ευθέως «*μη τὴν αὐτὴν γνώμην ἔχειν τοῖς συκοφάνταις*» (§ 3) και προσδιορίζει το ρόλο τους, καθώς κατηγορούν τους αθώους πολίτες με σκοπό να τους αποσπάσουν χρήματα (§ 3).

¹³⁶ Edwards (1985): 270. Για τον πιθανό χρόνο εκφώνησης του λόγου βλ. Jebb (2009): 251, υποσημ. 2.

¹³⁷ Todd (2000): 260.

¹³⁸ Murphy (1992): 546.

¹³⁹ Edwards (1985): 270.

¹⁴⁰ Adams (1989): 256.

¹⁴¹ Jebb (2009): 251.

¹⁴² Ανάμεσα στα διάφορα είδη προοιμίων που προτείνει ο Αριστοτέλης στη *Ρητορική* του 3.14.7, είναι η αναφορά του ήρωα στον αντίδικο «*λέγεται δὲ ταῦτα ἕκ τε τοῦ λέγοντος καὶ τοῦ ἀκροατοῦ καὶ τοῦ πράγματος καὶ τοῦ ἐναντίου*».

Στο αθηναϊκό δικαστικό σύστημα συκοφάντης αποκαλούνταν ο άνθρωπος που έκανε αβάσιμες καταγγελίες είτε για να κερδίσει την αμοιβή που δινόταν στον επιτυχημένο μηνυτή, αφού πετύχαινε την καταδίκη κάποιου αθώου κατηγορούμενου, είτε περίμενε να κερδίσει χρήματα, εκβιάζοντας τον κατηγορούμενο για να αποσύρει την μήνυση. Επειδή η συκοφαντία είχε εξελιχθεί σε μάλιστα και οι μηνυτές έπρεπε να αποθαρρύνονται να ταλαιπωρούν αθώους, εισήχθηκε ποινή¹⁴³ για το μηνυτή δημόσιας υπόθεσης που συγκέντρωνε λιγότερο από το ένα πέμπτο των ψήφων των δικαστών ή εγκατέλειπε την υπόθεση που είχε ξεκινήσει, αφού επιδίωξή του ήταν η δωροδοκία. Ποινή ήταν το πρόστιμο των 1000 δραχμών ή και στέρηση των πολιτικών δικαιωμάτων¹⁴⁴. Άνθρωποι αναίσχυντοι δεν δίσταζαν να γίνουν συκοφάντες επειδή τα κέρδη από αγωγές που θα κέρδιζαν ήταν μεγαλύτερα από τις ζημιές που θα είχαν αν εισάγονταν σε δίκη με γραφή συκοφαντίας¹⁴⁵. Οι συκοφάντες προκειμένου να εξυπηρετήσουν το προσωπικό τους συμφέρον δεν δίσταζαν να διαστρέψουν το νόμο, να παραπλανήσουν το δήμο και να υπονομεύσουν το καλό της πόλης¹⁴⁶.

Αφού ήδη ο ομιλητής παρουσίασε σε ποια κατηγορία ανθρώπων ανήκουν οι κατήγοροι του στη συνέχεια τους παρουσιάζει ως ανίκανους¹⁴⁷, καθώς παίρνει έξυπνα την πρωτοβουλία να αναφέρει ότι η περιγραφή των κατηγορών για τα δεινά των Αθηναίων κατά τη διάρκεια του καθεστώτος των Τριάκοντα είναι ανεπαρκής «*ὅσα ὑπὸ τῶν τριάκοντα γέγνηται τῇ πόλει, ἐμοῦ κατηγορηκέναι*» (§ 2) και με αυτό το επιπόνημα επιβεβαιώνει στην ουσία την δική του καταδίκη για τις πράξεις των Τριάκοντα¹⁴⁸, ενώ, εκφράζοντας ακόμα περισσότερο την αντίθεσή του, αυτοπροσδιορίζεται ως ο πιο ακραιφνής δημοκράτης που παρέμεινε στην Αθήνα «*οἷόσπερ ἂν τῶν ἐκ Πειραιῶς ὁ βέλτιστος ἐν ἅστει μείνας ἐγένετο*» (§ 2). Η συμπεριφορά επομένως των κατηγορών είναι συνεπής με το χαρακτήρα τους, ενώ χρέος των δικαστών είναι να φροντίζουν για την προστασία των αθώων και το καλό της πόλης (§ 3)¹⁴⁹. Μετά την επίκληση στους δικαστές να απονεύσουν τη δικαιοσύνη ξεκινά την παράθεση των αποδείξεων¹⁵⁰ ώστε να θεμελιώσει την αθωότητά του¹⁵¹ «*μέγα μὲν οὖν ἡγοῦμαι μοι τεκμήριον εἶναι*» (§ 5).

---

¹⁴³ Harris (2006): 421, οι Αθηναίοι προσπάθησαν να αντιμετωπίσουν το πρόβλημα καθιερώνοντας τη *γραφὴ συκοφαντίας*.

¹⁴⁴ MacDowel (2003⁴): 98-101.

¹⁴⁵ Σακελλαρίου (2012⁶): 557-558.

¹⁴⁶ Wohl (2010): 41-42.

¹⁴⁷ Usher (1999): 71.

¹⁴⁸ Edwards (1985): 270-271.

¹⁴⁹ Adams (1989): 255-256.

¹⁵⁰ *Ρητορική* 1.2.17 τα τεκμήρια οδηγούν σε ένα βέβαιο συμπέρασμα.

¹⁵¹ Edwards (1985): 271.

Βασικό του επιχείρημα είναι οι γενικές πολιτικές κατηγορίες¹⁵² που εξαπολύουν οι κατηγοροί εναντίον του για να εμποδίσουν την εκλογή του, αφού δεν έχουν τίποτα συγκεκριμένο εναντίον του (§ 5). Μπορεί να έχουν ειπωθεί πάρα πολλά για τα εγκλήματα των Τυράννων, αλλά δεν έχει κανένα νόημα να χρεώνονται σε κάποιον ο οποίος δεν συμμετείχε σε αυτά (§ 5). Αν μπορέσει να αποδείξει ότι είναι αθώος μπορεί να διεκδικήσει τα προνόμια της ιδιότητας του πολίτη όπως ακριβώς και οι διακεκριμένοι πολίτες¹⁵³. Οι κατηγοροί του, όμως, με τη στάση που κρατούν σε πολίτες που δεν έχουν βλάψει την πόλη, πρέπει να προστεθούν στους ήδη υπάρχοντες εχθρούς της (§ 6)¹⁵⁴.

ΠΡΟΘΕΣΗ § 7

Η πρόθεση, που στην ουσία είναι μια σύντομη διήγηση με αφηγηματικό χαρακτήρα, χρησιμοποιείται από τον ρήτορα για να κάνει μια δήλωση για τα τη γραμμή του πρώτου μόνο επιχειρήματος του¹⁵⁵. Ο κατηγορούμενος δηλώνει ότι οι άνθρωποι αποφασίζουν αν θα είναι ολιγαρχικοί ή δημοκρατικοί και ο ίδιος θα αποδείξει ότι δεν έχει κάνει καμία ενέργεια εναντίον της δημοκρατίας *«οὐδέν μοι προσήκον κακόνουν εἶναι τῷ πλήθει τῷ ὑμετέρῳ»* (§ 7).

ΕΝΤΕΧΝΕΣ ΑΠΟΔΕΙΞΕΙΣ §§ 8 – 28

Η απόδειξη του λόγου ξεκινάει με ένα κυνικό αφορισμό όπου ο ομιλητής διατυπώνει την άποψη ότι η στάση των πολιτών και τα πολιτικά τους φρονήματα καθορίζονται από το προσωπικό τους συμφέρον *«ὅτι οὐδείς ἐστὶν ἀνθρώπων φύσει οὔτε ὀλιγαρχικός οὔτε δημοκρατικός, ἀλλ' ἥτις ἂν ἐκάστῳ πολιτεία συμφέρη, ταύτην προθυμεῖται καθεστάναι»* (§ 8). Μια τέτοιου είδους δήλωση απαντάται πρώτη φορά σε ρητορικό λόγο¹⁵⁶ γι' αυτό οι μελετητές διαφοροποιούνται στην προσπάθεια ερμηνείας της. Ο Ισοκράτης έχει αναφέρει σχετικά ότι ο καθένας επιθυμεί εκείνη τη μορφή της διακυβέρνησης κατά την οποία νιώθει να απολαμβάνει την εκτίμηση των άλλων¹⁵⁷. Ο Dover υποστηρίζει ότι ο Λυσίας με τη συγκεκριμένη άποψη του, δεν επιδιώκει να κάνει το διαχωρισμό ότι οι πλούσιοι επιδιώκουν την ολιγαρχία και οι φτωχοί τη δημοκρατία, αλλά κάνει τη διάκριση ανάμεσα στους πολίτες που επιθυμούν να κερδίσουν τον έπαινο και την εκτίμηση των άλλων πολιτών και επιδιώκουν τη δημοκρατία και σε αυτούς που έχουν υποστεί τιμωρία ή ατιμία και

¹⁵² Edwards (1985): 271.

¹⁵³ Jebb (2009): 251- 252.

¹⁵⁴ Edwards (1985): 271, αν ο λόγος έχει γραφτεί το 399 π.Χ. τότε πρέπει να γίνεται νύξη για εσωτερικούς και εξωτερικούς εχθρούς της πόλης. Η Αθήνα την περίοδο αυτή βρισκόταν σε πόλεμο με τη Σπάρτη και ταυτόχρονα υπήρχε και ο φόβος μιας πιθανής επανάστασης των ολιγαρχικών, οδηγώντας σε μια σειρά πολιτικών δικών, περιλαμβανοντας και τη δίκη του Σωκράτη.

¹⁵⁵ Adams (1989): 256-257.

¹⁵⁶ Usher (1999): 71.

¹⁵⁷ *Περί Ειρήνης* § 133 *«καὶ παυσώμεθα δημοτικούς μὲν εἶναι νομίζοντες τοὺς συκοφάντας, ὀλιγαρχικούς δὲ τοὺς καλοὺς κάγαθοὺς τῶν ἀνδρῶν, γνόντες ὅτι φύσει μὲν οὐδείς οὐδέτερον τούτων ἐστὶν, ἐν ᾗ δ' ἂν ἕκαστοι τιμῶνται, ταύτην βούλονται καθεστάναι τὴν πολιτείαν»*

επιδιώκουν την ολιγαρχία¹⁵⁸. Μια πιθανή εξήγηση αυτής της γενίκευσης θα ήταν ότι αυτός ο λόγος δεν έχει γραφεί για μια πραγματική υπόθεση, αλλά για να κυκλοφορήσει ως ένα φυλλάδιο για υποθέσεις δοκιμασίας όπου πρώην υποστηρικτές της ολιγαρχίας απειλούνται στην αποκατεστημένη δημοκρατία¹⁵⁹. Επίσης ένας πιθανός λόγος που ο ομιλητής γενικεύει θα μπορούσε να είναι το γεγονός ότι θεωρεί πως υπερασπίζεται, όχι μόνο τον εαυτό του αλλά και όλους τους υποστηρικτές των Τριάκοντα, οι οποίοι διαχωρίζουν τους εαυτούς τους από τις ακρότητες των Τριάκοντα¹⁶⁰. Επιπρόσθετα ο Λυσίας που σαν μέτοικος δεν θα μπορούσε να φιλοδοξεί να κερδίσει τιμές από την συμμετοχή του σε κάποιο δημόσιο αξίωμα, πιθανόν βρίσκεται πιο κοντά στη θέση της ένταξης σε πολιτική παράταξη ανάλογα με το συμφέρον¹⁶¹.

Ο ρήτορας στη συνέχεια ενισχύει την παραπάνω θέση του ότι οι πολιτικοί μεταβάλλουν τα φρονήματά τους ανάλογα με το συμφέρον τους, αναφέροντας το παράδειγμα του Φρόνιχου, του Πείσανδρου και άλλων δημαγωγών, οι οποίοι κατά τη διάρκεια της δημοκρατίας έκαναν αδικήματα σε βάρος του λαού (§ 9). Ήταν συνηθισμένη τακτική των ρητόρων στους δικανικούς λόγους να κάνουν τη διάκριση ανάμεσα στους απλούς πολίτες οι οποίοι δεν είχαν κανένα πολιτικό ή διοικητικό ρόλο και κέρδιζαν τη συμπάθεια του ακροατηρίου και στους αντιπάλους τους, τους επιδέξιους ρήτορες και σκληρούς πολιτικούς¹⁶². Επειδή οι πολιτικοί ήταν υπεύθυνοι για τα αποτελέσματα των πολιτικών τους για να αποφύγουν τις συνέπειες, παραπλανούσαν τους πολίτες¹⁶³, με αποτέλεσμα να υπάρχει δυσπιστία απέναντί τους. Οι πολιτικοί αυτοί άνδρες επιδιώκοντας το συμφέρον τους, αφού κατάλαβαν λοιπόν ότι η δημοκρατία δεν τους εξυπηρετούσε πλέον, επέβαλλαν την ολιγαρχία των Τετρακοσίων το 411 π.Χ. και στη συνέχεια άλλαξαν στάση πάλι, υποστηρίζοντας τη δημοκρατία (§ 9).

Ο Φρόνιχος υπήρξε ένας από τους στρατηγούς του Αθηναϊκού στόλου στη Σάμο και αυτός που εναντιώθηκε στην ανάκληση του Αλκιβιάδη στην Αθήνα επειδή κατάλαβε τα ιδιοτελή του κίνητρα για τη διάλυση της δημοκρατίας και την επικράτηση της ολιγαρχίας «καὶ τοῖς μὲν ἄλλοις ἐφαίνετο εὖπορα καὶ πιστά, Φρονίχῳ δὲ στρατηγῶ ἔτι ὄντι οὐδὲν ἤρεσκεν.....» (Θουκ, 8.48. 4-7). Ήταν ένας από τους ακραίους ολιγαρχικούς που οδήγησαν στην πρώτη ολιγαρχική επανάσταση του 411 π.Χ., καθώς θεωρούσε τη δημοκρατία ένα κακό που πρέπει να υπονομεύεται από όλα τα διαθέσιμα μέσα, ενώ στην ολιγαρχία βρήκε μια

---

¹⁵⁸ Dover (1968): 49.

¹⁵⁹ Todd (2000): 261.

¹⁶⁰ Murphy (1992): 543-548.

¹⁶¹ Edwards (1985): 271-272.

¹⁶² Dover (1994): 25-28.

¹⁶³ Edwards (1985): 272.

μορφή κυβέρνησης που θα προωθούσε τα δικά του συμφέροντα και εκείνα των άλλων ομοϊδεατών του¹⁶⁴. Δολοφονήθηκε λίγο πριν την πτώση του καθεστώτος των Τετρακοσίων¹⁶⁵. Ο Πείσανδρος υπήρξε μια από τις ηγετικές προσωπικότητες που κυριάρχησαν στην Αθηναϊκή ιστορία την περίοδο από την Ειρήνη του Νικία μέχρι το τέλος του Πελοποννησιακού πολέμου¹⁶⁶. Ήταν ένας διακεκριμένος πολιτικός που ανήκε στη δημοκρατική παράταξη μέχρι την καταστροφή του στόλου των Αθηναίων στη Σικελική εκστρατεία. Στη συνέχεια, υπήρξε ένας από τους πρωτεργάτες για την επικράτηση των ολιγαρχικών και του καθεστώτος των Τετρακοσίων¹⁶⁷. Η μεταστροφή του αυτή δεν οφειλόταν σε ιδεολογικούς αλλά σε πρακτικούς λόγους¹⁶⁸, καθώς θεωρούσε ότι με ένα ολιγαρχικό καθεστώς θα μπορούσε να προσελκύσει την Περσική βοήθεια στον αγώνα κατά των Σπαρτιατών «οἱ δὲ μετὰ τοῦ Πεισάνδρου πρέσβεις τῶν Ἀθηναίων .... ὡς ἐξείη αὐτοῖς Ἀλκιβιάδην καταγαγοῦσι καὶ μὴ τὸν αὐτὸν τρόπον δημοκρατουμένους βασιλέα τε ζύμμαχον ἔχειν καὶ Πελοποννησίων περιγενέσθαι» (Θουκ. 8.53.1). Σε αυτή την προσπάθεια να αποδειχθεί ότι ο άνθρωπος δεν είναι φύσει δημοκρατικός ή ολιγαρχικός, αλλά επιλέγει σύμφωνα με το προσωπικό του συμφέρον, ίσως να αδικείται ο Πείσανδρος, καθώς δεν ενδιαφερόταν για το προσωπικό του όφελος αλλά για την νίκη της Αθήνας στον Πελοποννησιακό πόλεμο¹⁶⁹. Εξάλλου ο Αριστοτέλης χαρακτηρίζει τον Πείσανδρο συνετό και ευφυή¹⁷⁰. Από το γεγονός ότι αναφέρεται ο Φρύνιχος και ο Πείσανδρος και όχι ο Θηραμένης που ήταν αρχηγός της μετριοπαθούς παράταξης των ολιγαρχικών θα μπορούσαμε να συμπεράνουμε ότι ο ομιλητής ήταν ένας από τους οπαδούς του Θηραμένη¹⁷¹.

Στη συνέχεια των παραδειγμάτων του ο κατηγορούμενος αναφέρεται στους ολιγαρχικούς εκείνους που ενώθηκαν με τους δημοκρατικούς για την ανατροπή των Τετρακοσίων και μετά έγιναν μέλη των Τριάκοντα τυράννων, ενώ πρωτίτερα οι ίδιοι είχαν ανατρέψει το καθεστώς των Τετρακοσίων στο όνομα της δημοκρατίας (§ 9). Τελευταίο αναφέρει το παράδειγμα ορισμένων υποστηρικτών των Τριάκοντα οι οποίοι, αφού πρώτα εγκαταστάθηκαν στην Ελευσίνα μετά την αποκατάσταση της δημοκρατίας το 403 π.Χ., στη συνέχεια ενώθηκαν με τους δημοκρατικούς και στράφηκαν εναντίον των ομοϊδεατών και συγκαταλεγμένων τους ολιγαρχικών στην Ελευσίνα. (§ 9). Πράγματι μετά την αποκατάσταση

---

¹⁶⁴ Murphy (1992): 553.

¹⁶⁵ Whiton (1898²):125-126.

¹⁶⁶ Woodhead (1954): 131.

¹⁶⁷ Σακελλαρίου (2012⁶): 112-113.

¹⁶⁸ Edwards (1985): 272.

¹⁶⁹ Woodhead (1954): 139.

¹⁷⁰ *Αθ. Πολιτ.* 32.2 «αἰτίων μάλιστα γενομένων Πεισάνδρου καὶ Ἀντιφῶντος καὶ Θηραμένους, ἀνδρῶν καὶ γεγενημένων εὖ καὶ συνέσει καὶ γνώμῃ δοκούντων διαφέρειν».

¹⁷¹ Usher (1999): 71, υποσημ. 67.

της δημοκρατίας όποιος από τους ολιγαρχικούς δεν ήθελε να παραμείνει στην Αθήνα υπό τους όρους της γενικής αμνηστίας που αποφασίστηκε, μπορούσε να καταφύγει στην Ελευσίνα, η οποία θα ήταν ένα ανεξάρτητο καταφύγιο των ολιγαρχικών (*Αθ. Πολ.* 39). Όταν οι δημοκρατικοί της Αθήνας έμαθαν ότι οι ολιγαρχικοί στην Ελευσίνα συγκέντρωναν μισθοφόρους, στράτευσαν εναντίον τους, σκότωσαν τους στρατηγούς τους, που είχαν έρθει για διαπραγματεύσεις και χρησιμοποιώντας μια ύπουλη διπλωματία¹⁷² κατάφεραν τους υπόλοιπους να παραδοθούν. Στη συνέχεια πήραν όρκους ότι δε θα κρατήσουν κακία μεταξύ τους «*καὶ ὁμόσαντες ὄρκους ἧ μὴν μὴ μνησικακήσειν*» (*Ελληνικά* 2.4.43) και θα ομολογήσουν. Στο τέλος των παραδειγμάτων του, ο ομιλητής για να τονίσει τη σημασία της γενίκευσης που προηγήθηκε, την επαναλαμβάνει παραφρασμένη¹⁷³, αναφέροντας ότι οι πιο ισχυρές σχέσεις αναπτύσσονται από τα προσωπικά συμφέροντα περισσότερο παρά από ιδεολογικές καταβολές (§ 10). Ακούγοντας οι δικαστές αυτόν τον αφορισμό και την προτροπή του κατηγορούμενου να αποφασίσουν με κριτήριο το ποιος ωφελείται με την αλλαγή του πολιτεύματος της δημοκρατίας (§ 10), σίγουρα κατάλαβαν ότι θα πρέπει να τον αντιμετωπίσουν ως ξεχωριστή περίπτωση¹⁷⁴.

Ποιοι είναι όμως αυτοί που ωφελούνται από την αλλαγή του δημοκρατικού πολιτεύματος και την επικράτηση της ολιγαρχίας; Ο κατηγορούμενος αρχίζει να αναφέρει αυτές τις κατηγορίες ανθρώπων. Είναι όσους ήταν *άτιμοι*, είχαν δηλαδή στερηθεί τα πολιτικά τους δικαιώματα¹⁷⁵ ή είχαν λογοδοτήσει ανεπιτυχώς για τη διαχείριση των δημοσίων χρημάτων¹⁷⁶ ή στερήθηκαν τις περιουσίες τους ή γνώρισαν κάποια άλλη συμφορά (§ 11). Ο κατηγορούμενος δεν ανήκει στις παραπάνω περιπτώσεις για να επιθυμεί αλλαγή του πολιτεύματος (§ 12) και θέλοντας να τονίσει ότι η δημοκρατία ήταν ένα καθεστώς που ικανοποιούσε την πολιτική του φιλοδοξία και αυτός με την σειρά του το υπηρετούσε, αναφέρεται στις θέσεις ευθύνης που κατείχε¹⁷⁷ κάνοντας έτσι μια συνοπτική παρουσίαση της

---

¹⁷² Todd (2000): 264, υποσημ. 5.

¹⁷³ Murphy (1992): 551.

¹⁷⁴ ό. π.: 550.

¹⁷⁵ MacDowel (2003⁴): 117-120, στέρηση πολιτικών δικαιωμάτων δε σήμαινε μόνο την απώλεια του δικαιώματος ψήφου, αλλά ο πολίτης δεν επιτρεπόταν να μπει σε ναούς ή στην Αγορά, να κατέχει κάποιο δημόσιο αξίωμα, να είναι μέλος της Βουλής ή ένορκος, δεν μπορούσε να μιλήσει στην Εκκλησία ή σε δικαστήριο, Biscardi (2004⁵): 147-150, διακρίνει την ατιμία σε α) ολική απόλυτη ατιμία που συνεπαγόταν και εξορία και την πλήρη απώλεια της δικαιοπρακτικής ικανότητας του ατόμου, β) ολική σχετική ατιμία που συνεπαγόταν την απώλεια ορισμένων μόνο δικαιωμάτων, γ) μερική ατιμία που συνεπαγόταν μείωση της δικαιοπρακτικής ικανότητας του ατόμου σε σύγκριση με την ολική ατιμία.

¹⁷⁶ *Αθ. Πολιτ.* 54.2, MacDowel (2003⁴): 262-265, Biscardi (2004⁵): 110, κατά τη λήξη της θητείας τους οι άρχοντες είχαν χρέος να λογοδοτήσουν για τα χρηματικά ποσά που είχαν διαχειριστεί, καθώς και για τα επιτελεσθέντα έργα τους. Αν γεννιόντουσαν κάποιες υποψίες παραπέμπονταν στην Ηλιαία και αν οι υποψίες για ατασθαλίες επιβεβαιώνονταν ο ελεγχόμενος όφειλε να καταβάλλει το δεκαπλάσιο του ποσού που είχε παρακρατήσει και να καλύψει οποιαδήποτε ζημιά.

¹⁷⁷ Edwards (1985): 272.

πολιτικής του καριέρας και κατορθώνοντας με αυτό τον τρόπο μια ομαλή μετάβαση στο ουσιαδές μέρος του λόγου της δοκιμασίας¹⁷⁸. Τονίζει ότι ανέλαβε πέντε φορές τριήραρχος¹⁷⁹ «*τετρηράρχηκά τε γάρ πεντάκις*», πήρε τέσσερις φορές μέρος σε ναυμαχίες «*τετράκις νενναμάχηκα*», πρόσφερε πολλά χρήματα σε περίοδο πολέμου «*είσφοράς ἐν τῷ πολέμῳ πολλὰς εἰσενήνοχα*» και ανταποκρίθηκε σε άλλες «*λειτουργίες*»¹⁸⁰ «*τᾶλλα λελητούργηκα*» (§ 12). Η προσφορά του αυτή στην πολιτεία τον έφερε σε ξεχωριστή θέση ανάμεσα στους συμπολίτες του «*οὐδενὸς χειρὸν τῶν πολιτῶν*» (§ 12) και έτσι, παρουσιάζοντας την εικόνα του καλού πολίτη, σε μια ενδεχόμενη παρουσία ενώπιον του δικαστηρίου θα βρισκόταν σε πλεονεκτική θέση (§ 13). Αυτοί οι ισχυρισμοί αποβλέπουν στο να επιτύχουν την εύνοια των δικαστῶν αλλά και παρουσιάζουν το προφίλ του κατηγορούμενου έτσι ώστε να δικαιολογείται η οξεία κριτική που θα ασκήσει αργότερα στους «*ριζοσπαστικούς*» δημοκρατικούς¹⁸¹.

Η στάση του αυτή και το ήθος του κατά τη διάρκεια της δημοκρατίας τον καθιστά ακατάλληλο για τιμές την περίοδο της ολιγαρχίας¹⁸², καθώς οι Τριάκοντα προέκριναν αυτούς που εποφθαλμιούσαν τη δημοκρατία (§ 13). Παραδέχεται ότι ήταν στην Αθήνα την περίοδο του καθεστώτος των Τριάκοντα «*παρ' ἡμῶν*» (§ 13), αλλά επιμένει ότι δεν ανέλαβε δημόσιο αξίωμα ούτε την περίοδο των Τετρακοσίων ούτε των Τριάκοντα (§14). Εξάλλου κανένας από τους κατηγορούς του δε θα μπορούσε να αποδείξει τη συμμετοχή του σε κάποιο αξίωμα (§ 14), καθώς δεν υπήρχε το όνομα του καταγεγραμμένο σε κανένα επίσημο κατάλογο¹⁸³. Δεν αρνείται ότι τουλάχιστον αρχικά ήταν ένας από τους υποστηρικτές της ολιγαρχίας του 404-3 π.Χ. καθώς, όπως αναφέρει, θα μπορούσε να λάβει κάποιο αξίωμα την περίοδο της ολιγαρχίας, «*εἰ μὲν ἐξόν μοι ἄρχειν μὴ ἐβουλόμην*» (§ 14). Και με το διπλό επιχείρημα που θέτει καταλήγει στο ίδιο συμπέρασμα ότι ο ίδιος με τη στάση του δεν ήταν φίλος του καθεστώτος των Τριάκοντα: αν οι τριάκοντα του έδωσαν την ευκαιρία να μοιραστεί την εξουσία μαζί τους και αυτός αρνήθηκε, αποδεικνύεται ότι δεν ήταν φίλος με αυτούς, από την

---

¹⁷⁸ Usher (1999): 71.

¹⁷⁹ MacDowel (2003⁴): 248, Carey (2010): 62, η τριήραρχία ήταν ένας είδος λειτουργίας, όπου ο τριήραρχος έπρεπε να πληρώσει και να κανονίσει τη συντήρηση ενός ποίου του αθηναϊκού ναυτικού και μάλιστα να είναι ο κυβερνήτης του σε περίπτωση που το πλοίο στελνόταν σε αποστολή εκτός αν ήθελε να πληρώσει κάποιον άλλο να εκτελέσει αυτό το καθήκον στη θέση του.

¹⁸⁰ MacDowel (2003⁴): 247-253, η «*λειτουργία*» ήταν ένα είδος δημόσιας υπηρεσίας στο οποίο υποχρεούνταν οι πλουσιότεροι άνδρες της Αθήνας, πολίτες και μέτοικοι.

¹⁸¹ Murphy (1992): 547.

¹⁸² Usher (1999): 71.

¹⁸³ Λυσίας, *Υπέρ Μαντιθέου*, §§ 6-7, όπου γίνεται αναφορά στους επίσημους καταλόγους των ιπέων που είχαν υποχρέωση να συντάξουν οι φύλαρχοι.

άλλη αν οι Τριάκοντα δεν του έδωσαν το δικαίωμα να πάρει μέρος στην εξουσία τους, αυτό σημαίνει ότι δεν τον θεωρούσαν δικό τους άνθρωπο (§ 14)¹⁸⁴.

Στη συνέχεια του λόγου του ο κατηγορούμενος, χωρίς να αναφέρεται καθόλου στις ενέργειες που έκανε κατά την διάρκεια της παραμονής του στην Αθήνα την περίοδο των Τριάκοντα, αναφέρεται σε αυτά που δεν έκανε, τα οποία οφείλουν οι δικαστές να εξακριβώσουν. Ο κατηγορούμενος, όπως ισχυρίζεται, δεν υπηρέτησε στην Βουλή ή σε κάποιο άλλο αξίωμα, δεν οδήγησε κανένα στη φυλακή με τη διαδικασία της απαγωγής¹⁸⁵, δεν τιμώρησε τους εχθρούς του ή ευεργέτησε τους φίλους του (§ 15), ούτε συμπεριέλαβε κανένα Αθηναίο στον κατάλογο «οὐδ' εἰς τὸν κατάλογον Ἀθηναίων καταλέξας οὐδένα φανήσομαι» (§ 16). Προκαλεί έκπληξη ότι ο ομιλητής δεν γίνεται ακριβής σε ποιον κατάλογο αναφέρεται, δημιουργώντας έτσι μια ασάφεια. Ορισμένοι μελετητές θεωρούν ότι αναφέρεται σε ένα κατάλογο που είχε ο Λύσανδρος, ο στρατηγός των Σπαρτιατών και περιελάμβανε τους Αθηναίους εκείνους που ήταν αντίθετοι με το καθεστώς των Τριάκοντα και θα μπορούσαν να προβάλλουν αντίσταση¹⁸⁶. Ο Todd αναφέρει έναν κατάλογο όπου αναγράφονταν οι Αθηναίοι εκείνοι που καλούνταν να υπηρετήσουν κάτω από την εξουσία του Λύσανδρου, μετά το 404 π.Χ. όπου η Αθήνα ήταν σύμμαχος της Σπάρτης¹⁸⁷. Ο μόνος κατάλογος που παρουσιάζεται ξεκάθαρα από τον Ξενοφώντα είναι αυτός που αναφέρεται στους Τρισχίλιους οπαδούς του καθεστώτος των Τριάκοντα «ἔστι δὲ ἐν τοῖς καινοῖς νόμοις τῶν μὲν ἐν τοῖς τρισχιλίοις ὄντων μηδένα ἀποθνήσκειν ἄνευ τῆς ὑμετέρας ψήφου, τῶν δ' ἔξω τοῦ καταλόγου κυρίους εἶναι τοὺς τριάκοντα θανατοῦν» (*Ελληνικά* 2.3. 51-52).). Επιπρόσθετα δεν χρειάστηκε να πάει κάποια υπόθεση του σε διαιτησία και να ζητήσει την εὐνοια κάποιου δικαστή¹⁸⁸ «οὐδὲ δίαιταν καταδαιτησάμενος οὐδενός» και δεν έλαβε την κατασχεθείσα περιουσία κανενός συμπολίτη του «οὐδὲ πλουσιώτερος ἐκ τῶν ὑμετέρων γεγονῶς συμφορῶν» (§ 16). Με λίγα λόγια με καμία πράξη του δεν έβλαψε τους πολίτες κατά τη διάρκεια της ολιγαρχίας. Αν βέβαια είχε βοηθήσει τους δημοκρατικούς εκείνη την περίοδο, θα ήταν μια πράξη ευνοϊκή για την υπόθεσή του, αλλά κανένας δεν μπορούσε να τους βοηθήσει (§ 16), γιατί οι Τριάκοντα

¹⁸⁴ Adams (1989): 258.

¹⁸⁵ MacDowel (2003⁴): 187-189, Σακελλαρίου (2012⁶): 301, απαγωγή ήταν μια διαδικασία που γινόταν αν είχε τελεστεί αδικοπραξία που έθιγε το δημόσιο συμφέρον, κατά την οποία οι πολίτες συλλάμβαναν τους δράστες και τους οδηγούσαν στους αρμόδιους άρχοντες. Αρχικά οδηγούνταν στους Ένδεκα, οι οποίοι ήταν υπεύθυνοι για τη φυλακή και στη συνέχεια συγκαλούνταν δίκη ενός τακτικού ακροατηρίου.

¹⁸⁶ Edwards (1985): 273.

¹⁸⁷ Todd (2000): 265, υποσημ. 11.

¹⁸⁸ Σακελλαρίου (2012⁶): 204,319,575 διαιτηταί : υπηρετούσαν όλοι οι Αθηναίοι πολίτες που κατά τη διάρκεια του πολιτικού έτους που ξεκινούσε διένυαν το εξηκοστό έτος της ηλικίας τους. Ασχολούνταν με υποθέσεις που παραπέμπονταν από τους Τεσσαράκοντα. Αν η διαιτησία γινόταν δεκτή και από τους δύο διαδίκους, ίσχυε ως δικαστική απόφαση, αλλιώς η υπόθεση αναπεμπόταν στους Τεσσαράκοντα. Τον 4^ο αι. καθιερώθηκε ο θεσμός των Διαιτητών με σκοπό την επίλυση οικονομικών μικροδιαφορών χωρίς τη διαδικασία ενώπιον των Τεσσαράκοντα.

ασκούσαν αυστηρό έλεγχο¹⁸⁹. Όμως το γεγονός ότι δεν αναφέρει τίποτα συγκεκριμένο για τις δραστηριότητες του την περίοδο από την άνοδο στην εξουσία των Τριάκοντα μέχρι την αποκατάσταση της δημοκρατίας, δυσκολεύει τους δικαστές να εκτιμήσουν την ευθύνη του για τις πράξεις που διαπράχθηκαν κατά την περίοδο της ολιγαρχίας¹⁹⁰.

Πάντως ο κατηγορούμενος είναι σίγουρος ότι έχει αποδείξει τα δημοκρατικά του φρονήματα *«μεγίστην ήγοῦμαι περὶ ἑμαυτοῦ τῆ δημοκρατία πίστιν δεδωκέναι»* (§ 17). Συνεχίζει με ένα ισχυρό επιχείρημα και με έντονο ύφος τονίζει ότι ένας άνθρωπος που δεν έκανε καμία άνομη πράξη σε ένα καθεστώς που υπήρχε μεγάλη ανομία, σίγουρα θα πρέπει να θεωρείται νομοταγής πολίτης στο τωρινό καθεστώς της δημοκρατίας¹⁹¹ και ένας τέτοιου είδους άνθρωπος οφείλει να διαθέτει την περιουσία του για το καλό της πόλης (§ 17). Αυτή η ειλικρίνεια των λόγων του μέσα από ένα συναισθηματικό πατριωτισμό, αποδίδει τις υπηρεσίες του στη αποκατεστημένη δημοκρατία και την καλή του στάση απέναντι στους πολίτες και, ενώ στην αρχή οι δικαστές θα θεωρήσουν ότι έχουν να κάνουν με ένα αναίσχυντο εγωιστή, στη συνέχεια θα καταλάβουν ότι πρόκειται για έναν ειλικρινή άνθρωπο που εκφράζει τις απόψεις του με εντιμότητα¹⁹².

Στη συνέχεια στοχοποιεί τους ανθρώπους αυτούς εναντίον των οποίων θα έπρεπε να κατευθύνεται η οργή των δικαστών, στους οποίους όμως δεν ανήκει ο κατηγορούμενος¹⁹³. Είναι εκείνοι οι οποίοι, αφού έμειναν στην πόλη και συνεργάστηκαν με τους Τριάκοντα, βασάνισαν το λαό, τον εξόρισαν, και δήμευσαν τις περιουσίες του (§ 18). Δεν σημαίνει ότι επειδή έμεινε στην πόλη και δεν υπέστη συμφορές, συμμετείχε στις θηριωδίες του καθεστώτος. Επειδή φοβάται ότι αυτή του η απραξία μπορεί να ερμηνευτεί ως συναίνεση, προσπαθεί να συγκρίνει τον εαυτό του με τους ενεργούς υποστηρικτές του καθεστώτος και να διαχωρίσει τη θέση του¹⁹⁴. Προσπαθεί να δώσει στους δικαστές να καταλάβουν ότι έμεινε στην πόλη επειδή ενδιαφερόταν για την προσωπική του ασφάλεια και για την ασφάλεια της περιουσίας του *«τοὺς προθυμουμένους τὰ ἑαυτῶν σῶσαι»* (§ 18). Θέλει να τους πείσει ότι οι πράξεις του οφείλονται σε μια πεφωτισμένη ιδιοτέλεια και ότι θα είναι ένας αληθινός υποστηρικτής του νέου καθεστώτος¹⁹⁵.

Σε αυτό το σημείο των έντεχνων αποδείξεων ο κατηγορούμενος αφήνει πίσω την προσωπική του υπόθεση και επιστρέφει σε γενικά πολιτικά επιχειρήματα όπου καταλήγουν

---

¹⁸⁹ Murphy (1992): 547.

¹⁹⁰ ό. π: 548.

¹⁹¹ Adams (1989): 258.

¹⁹² ό. π: 257..

¹⁹³ Murphy (1992): 548.

¹⁹⁴ Usher (1999): 71.

¹⁹⁵ Adams (1989): 257.

στο βασικό θέμα που είναι η ομόνοια¹⁹⁶ στην αποκατεστημένη δημοκρατία «*ἐκ τούτων γὰρ καὶ ὁμόνοιαν πλείστην ποιήσετε*» (§ 20). Ουσιαστικά ο ομιλητής παίρνει τώρα το ρόλο του πολιτικού καθοδηγητή και με το ύφος ενός ανθρώπου που νοιάζεται για το καλό της πόλης αναλύει την πολιτική κατάσταση, τονίζοντας πόσο σημαντικό είναι η αποκατεστημένη δημοκρατία να κρατάει ενωμένους όλους τους πολίτες και πόσο επικίνδυνο είναι να απομακρύνονται από το νέο καθεστώς οι ολιγαρχικοί¹⁹⁷. Δεν διστάζει να παρουσιάσει με σαφήνεια τις καταχρήσεις που γίνονταν την περίοδο της δημοκρατίας, καθώς πολλοί κατέκλεβαν το δημόσιο, δωροδοκούνταν ή και υπέσκαπταν τις συμμαχικές σχέσεις για προσωπικό όφελος (§ 19), αδιαφορώντας για την εχθρική διάθεση που θα μπορούσε να προκαλέσει στο δικαστήριο αυτή η αναφορά¹⁹⁸.

Στην προσπάθεια του να τονίσει τη σημασία της ομόνοιας προτρέπει τους δικαστές να διδαχθούν από τα σφάλματα της διακυβέρνησης των Τριάκοντα (§ 21). Θέτει ένα τολμηρό επιχείρημα καθώς απευθύνεται σε δικαστές της αποκατεστημένης δημοκρατίας: Η πτώση των Τριάκοντα δεν οφείλεται στην στρατιωτική υπεροχή των δημοκρατικών, αλλά στα εγκλήματα «*διὰ τὴν τῶν τριάκοντα πονηρίαν*» (§ 21) και στην εσωτερική διχόνοια που υπήρχε στους κόλπους του ολιγαρχικού καθεστώτος¹⁹⁹ «*τοὺς δὲ τριάκοντα μὴ τὴν αὐτὴν γνώμην ἔχοντας*» (§ 22) και αυτή η διχόνοια έδωσε ελπίδα στους εξόριστους δημοκρατικούς για την επάνοδό τους από την εξορία²⁰⁰. Πράγματι υπήρχε διχόνοια ανάμεσα στο σκληροπυρηνικό Κριτία και τον μετριοπαθή Θηραμένη λόγω των εγκληματικών ενεργειών των Τριάκοντα²⁰¹ και την έκταση του δικαιώματος ψήφου σε τρεις χιλιάδες πολίτες²⁰². Χρησιμοποιώντας ο κατηγορούμενος το παράδειγμα των ολιγαρχικών, όπου λόγω της διχόνοιας, έχασαν την εξουσία, οδηγείται στο επιχείρημα ότι αν δεν υπάρξει ομόνοια στην αποκατεστημένη δημοκρατία θα ωφεληθούν οι εχθροί της πόλης και της δημοκρατίας (§ 23)²⁰³. Οι πολίτες που θέλουν το καλό της πόλης δεν θα αντιδράσουν στην εκλογή των ολιγαρχικών που έμειναν στην Αθήνα κατά την περίοδο των Τριάκοντα γιατί με αυτό τον τρόπο θα μείνουν σταθεροί στους όρκους της αποκατεστημένης δημοκρατίας «*οἵτινες ὁμονοεῖν ὑμᾶς βουλόμενοι τοῖς ὅρκοις καὶ ταῖς συνθήκαις ἐμμένουσι*» (§ 23). Τονίζει ότι

---

¹⁹⁶ Usher (1999): 72.

¹⁹⁷ Adams (1989): 258.

¹⁹⁸ Todd (2000): 261.

¹⁹⁹ Usher (1999): 72.

²⁰⁰ Jebb (2009): 253.

²⁰¹ *Ελληνικά* 2.3.15 «*τῶ μὲν οὖν πρώτῳ χρόνῳ ὁ Κριτίας τῶ Θηραμένει ὁμογνώμων τε καὶ φίλος ἦν· ἐπεὶ δὲ αὐτὸς μὲν προπετής ἦν ἐπὶ τὸ πολλοὺς ἀποκτείνειν, ἅτε καὶ φυγῶν ὑπὸ τοῦ δήμου, ὁ δὲ Θηραμένης ἀντέκοπτε....*»

²⁰² *Ελληνικά* 2.3.18 «*Κριτίας καὶ οἱ ἄλλοι τριάκοντα, ἤδη φοβούμενοι καὶ οὐχ ἤκιστα τὸν Θηραμένην, μὴ συρρνεύησαν πρὸς αὐτὸν οἱ πολῖται, καταλέγουσι τρισχιλίους τοὺς μεθέξοντας δὴ τῶν πραγμάτων*»

²⁰³ Edwards (1985): 274-275.

απαραίτητη προϋπόθεση της ομόνοιας είναι η διατήρηση της αμνηστίας του 403 π.Χ., που η βασική της αρχή συνοψίζεται στη φράση «*τῶν δε παρεληλυθότων μηδενί προς μηδένα μνησικακεῖν ἐξεῖναι*» (Αθ. Πολιτ. 39.6). Σκοπός της αμνηστίας ήταν να εξαλείψει τις μνήμες από όλες τις αδικίες που είχαν διαπραχθεί πριν την έναρξή της και να προσφέρει σταθερότητα στην νέα κυβέρνηση²⁰⁴. Για άλλη μια φορά ο κατηγορούμενος δεν υπερασπίζεται μόνο τον εαυτό του, αλλά και όλους τους ολιγαρχικούς που σαν και αυτόν παρέμειναν στην Αθήνα, αλλά δεν συμμετείχαν στις ακρότητες του καθεστώτος και τώρα διεκδικούν μια θέση στην πολιτική ζωή της αποκατεστημένης δημοκρατίας «*πυνθάνεσθαι μὲν ἡμᾶς μετέχοντας τῶν πραγμάτων*» (§ 23). Στηρίζεται στην γενικότερη αίσθηση απειλής που αισθάνονταν οι δημοκρατικοί Αθηναίοι από τους ολιγαρχικούς εξόριστους²⁰⁵ για να υποστηρίξει ότι οι μόνοι που θα ωφεληθούν από καταπάτηση των όρκων της αμνηστίας, είναι οι εξόριστοι ολιγαρχικοί, δηλαδή τα εναπομείναντα μέλη των Τριάκοντα, οι Δέκα που τους διαδέχτηκαν στην εξουσία και οι υποστηρικτές τους, επειδή αυτοί πιστεύουν πως όσοι αδικούνται από την δημοκρατία, θα γίνουν σύμμαχοί τους (§ 24).

Στη συνέχεια στρέφεται εναντίον του καθεστώτος που ανέλαβε την εξουσία μετά την πτώση των Τετρακοσίων. Είναι επικριτικός απέναντι στους δημοκρατικούς που ανέλαβαν την εξουσία μετά την ολιγαρχία των Τετρακοσίων, καθώς εκπροσωπούν τις δυνάμεις της διχόνοιας²⁰⁶. Ένα κοινό τέχνασμα των ρητόρων ήταν να αποδείξουν ότι οι αντίπαλοι και οι υποστηρικτές τους ήταν άνθρωποι που τοποθετούσαν το χρήματα και το προσωπικό τους συμφέρον πάνω από την αλήθεια και τη δημοκρατία²⁰⁷. Αναφέρει ονομαστικά τρεις συκοφάντες δημοκρατικούς, τον Επιγένη, τον Δημοφάνη και τον Κλεισθένη οι οποίοι πρόταξαν το προσωπικό τους συμφέρον, πλούτισαν σε βάρος της πόλης και των συμπολιτών τους παίρνοντας τις περιουσίες τους και έγιναν αιτία συμπολίτες τους να καταδικαστούν σε θάνατο χωρίς δίκη, να εξοριστούν ή να στερηθούν τα πολιτικά τους δικαιώματα (§ 26). Στην ουσία τους παραλληλίζει με τους δικούς του κατηγορούμενους που σαν συκοφάντες και αυτοί μπορούν να οδηγήσουν την πόλη σε εμφύλιο ή να πλουτίσουν κατηγορώντας πλούσιους ανθρώπους και αποσπώντας από αυτούς χρηματικά ποσά «*ὥστε τοὺς μὲν ἡμαρτηκότας ἀργύριον λαμβάνοντες ἀφιέναι*» (§ 26).

Είναι αλήθεια ότι η Αθηναϊκή δημοκρατία για την ενίσχυση του νόμου, στηρίχθηκε στην υπηρεσία των καταδοτών και ήταν υποχρεωμένη να τους ανταμείψει για τις καταδικαστικές αποφάσεις. Επαγγελματίες καταδότες φαίνεται ότι ζούσαν ως παράσιτα στην

²⁰⁴ Bateman (1958): 280.

²⁰⁵ Edwards (1985): 275.

²⁰⁶ Usher (1999): 72.

²⁰⁷ Ober (2007): 285.

Αθήνα, όμως η πολιτεία για να περιορίσει επιπόλαιες κατηγορίες, επέβαλλε αυστηρές ποινές σε αυτούς τους καταδότες που δεν συγκέντρωναν οι κατηγορίες τους πέντε ψήφους των δικαστών ή εγκατέλειπαν μια δίωξη που είχε ξεκινήσει. Οι καταδότες συνήθιζαν να εκβιάζουν πλούσιους άνδρες, οι οποίοι είτε είχαν ένοχη συνείδηση είτε δεν επιθυμούσαν τη δοκιμασία μια δίκης και με αυτό τον τρόπο είχαν ένα μέσο πλουτισμού. Αυτή βέβαια η κατάσταση αποτελούσε μεγάλη ανησυχία για τους πλούσιους, καθώς για την Αθηναϊκή πολιτεία τα πρόστιμα που επιβάλλονταν από τα δικαστήρια αποτελούσαν μια πηγή εσόδων και υπήρχε ο πειρασμός από τους δικαστές να ψηφίσουν σύμφωνα με το συμφέρον του δημόσιου ταμείου. Επομένως οι καταδότες αποτελούσαν μια ενόχληση για τους πλούσιους πολίτες αλλά μπορούσαν να εξυπηρετήσουν τα Αθηναϊκά δικαστήρια που σε περιόδους οικονομικής κρίσης προσπαθούσαν να αυξήσουν τα έσοδά τους καταδικάζοντας πλούσιους κατηγορούμενους με ανεπαρκείς αποδείξεις²⁰⁸.

Ο κατηγορούμενος τονίζει ότι τα ακραία στοιχεία και οι συκοφάντες και στα δύο καθεστάτα απειλούν περισσότερο την ομόνοια²⁰⁹ και πρέπει οι δικαστές να είναι προσεκτικοί, γνωρίζοντας ότι τα δύο ολιγαρχικά καθεστάτα υπήρξαν το αποτέλεσμα μιας βαθιάς διαταραχής και της τάσης των ανθρώπων να παρασύρονται από τους συκοφάντες (§ 27). Η σύγκριση που κάνει είναι βέβαια δυσανάλογη καθώς τα βάσανα του λαού στα χέρια των Τριάκοντα είναι πολλαπλάσια αυτών τα οποία υπέστησαν οι ολιγαρχικοί την περίοδο της αποκατεστημένης δημοκρατίας²¹⁰. Φροντίζει να διαφοροποιήσει από αυτά τα ακραία στοιχεία, τους ηγέτες της παράταξης του Πειραιά²¹¹ οι οποίοι αγωνίστηκαν για την αποκατάσταση της δημοκρατίας και επιδιώκουν την πραγματοποίηση των όρων της αμνηστίας και υπακοή στους όρκους, γιατί αυτοί αποτελούν εγγύηση της δημοκρατίας «*ήγούμενοι ταύτην δημοκρατίας είναι φυλακήν*» (§ 28).

ΠΑΡΕΚΒΑΣΗ §§ 29 - 34

Στο τέλος των αποδείξεων ο κατηγορούμενος προβαίνει σε παρέκβαση του λόγου αναγνωρίζοντας την ύπαρξη τριών ομάδων δημοκρατικών²¹²: Η μια ομάδα είναι αυτοί, που σαν τον ίδιο, παρέμειναν στην πόλη κάτω από την εξουσία των Τριάκοντα αλλά επέδειξαν ηθική συμπεριφορά (§ 29). Μιλά ο κατηγορούμενος για μια προνομιούχο τάξη η οποία αισθάνθηκε ότι τα συμφέροντά της εξυπηρετούνται καλύτερα από την ολιγαρχία του 404 π.Χ., είχε ηθικές επιφυλάξεις σχετικά με τους Τριάκοντα και είναι υπό όρους υποστηρικτική

---

²⁰⁸ Jones (1958): 58-60.

²⁰⁹ Usher (1999): 72.

²¹⁰ Murphy (1992): 554.

²¹¹ ό. π: 546.

²¹² Edwards (1985): 275-276.

στη αποκατασταθείσα δημοκρατία²¹³. Η δεύτερη ομάδα είναι αυτοί που ενώθηκαν με το Θρασύβουλο και βοήθησαν στην αποκατάσταση της δημοκρατίας (§ 29). Η Τρίτη κατηγορία δημοκρατικών είναι αυτοί όπου έφυγαν κατά τη διάρκεια της τυραννίας, έμειναν στην εξορία μέχρι να τελειώσουν οι συγκρούσεις δημοκρατικών – ολιγαρχικών και αφού επέστρεψαν, επιχειρούν να συκοφαντούν «οἱ φεύγοντες μὲν δι' ἑτέρους ἐσώθησαν, κατελθόντες δὲ συκοφαντεῖν ἐπιχειροῦσιν» (§ 29). Προσπαθώντας να απομακρύνει την προσοχή των δικαστών από την πρώτη ομάδα στην οποία ανήκει και ο ίδιος και τονίζοντας την κακή πίστη της τρίτης ομάδας, κάνει παρέκβαση εναντίον των συκοφαντών²¹⁴. Μια επίθεση στους κατηγορούς είναι συνηθισμένο μέρος ενός λόγου υπεράσπισης. Οι κατηγορίες είναι άμεσες και ισχυρές, καθώς με μια ιδιοφυή κίνηση προσπαθεί να δείξει ότι οι συκοφάντες της περιόδου της δημοκρατίας δεν διαφέρουν καθόλου από τους Τριάκοντα τυράννους «οὐδὲν διαφέροντες τῶν τριάκοντα» (§ 31), αφού σκοπός και των δύο είναι ο παράνομος πλουτισμός σε βάρος του συνόλου²¹⁵. Αυτοί στην περίοδο της δημοκρατίας ενώ έχουν αναλάβει αξιώματα και έχουν διαχειριστεί δημόσιο χρήμα, δεν έχουν λογοδοτήσει για την κακοδιοίκηση «πολλὰς δὲ ἀρχὰς ἄρχοντες οὐδεμιᾶς εὐθύνην διδῶσιν» (§ 30), ενώ ήταν φτωχοί έχουν γίνει πλούσιοι και η συμπεριφορά τους είναι τόσο αναξιόπιστη που μπορούν να διαταράξουν και τις διακρατικές σχέσεις «ἀντὶ δὲ εἰρήνης πόλεμον κατηγγέλκασι, διὰ τούτους δὲ ἄπιστοι τοῖς Ἕλλησι γεγενήμεθα» (§ 30). Ο ομιλητής ταυτίζει τους συκοφάντες αυτούς με μια μικρή ομάδα πολιτικών οι οποίοι ισχυρίζονταν ψευδώς ότι πρόσφεραν τις υπηρεσίες τους κατά τη διάρκεια του εμφυλίου και απαξιώνοντας τους πραγματικούς πατριώτες της αποκατεστημένης δημοκρατίας, αποφασίζουν και δρουν ανενόχλητοι²¹⁶ (§ 33).

Ο κατηγορούμενος επιτίθεται και στη δεύτερη ομάδα δημοκρατικών, σε αυτούς που αγωνίστηκαν για την αποκατάσταση της δημοκρατίας, επειδή μένουν αδρανείς απέναντι στους ακραίους δημοκρατικούς που υποδαυλίζουν την ειρήνη (§ 32). Αυτούς τους ανθρώπους που έχουν το θράσος να θεωρούν τη φαυλότητα προσόν «αἰσχύνονται μὴ δοκοῦντες εἶναι πονηροί» (§ 34), συμβάλλοντας με αυτόν τον τρόπο στην αύξηση του φόβου των θυμάτων τους²¹⁷, οφείλουν να αντιμετωπίσουν οι δικαστές. Με το ύφος ενός ανθρώπου που νοιάζεται για το καλό της πόλης τονίζει την αναγκαιότητα της πιστής εφαρμογής των όρκων σχετικά με την αμνηστία «δίκαιον μὲν ἡγούμεθ' εἶναι πρὸς πάντας ὑμᾶς τοὺς πολίτας ταῖς συνθήκαις καὶ τοῖς ὄροις ἐμμένειν» (§ 34), καθώς είναι σημαντικό η αποκατεστημένη

---

²¹³ Murphy (1992): 552.

²¹⁴ Edwards (1985): 276.

²¹⁵ Adams (1989): 259.

²¹⁶ ό. π: 259.

²¹⁷ Edwards (1985): 276.

δημοκρατία να κρατάει ενωμένους όλους τους πολίτες και να μην απομακρύνει τους ολιγαρχικούς²¹⁸.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ § 35

Από τον επίλογο του λόγου διασώζεται ένα αρχικό τμήμα. Ακολουθεί την παρέκβαση και διακρίνεται από ένα επιθετικό ύφος εναντίον των συκοφαντών και στη συνέχεια ακολουθεί ένα παρακλητικό ύφος προς τους δικαστές σχετικά με τη δική του υπόθεση²¹⁹. Εμμένει στη πιστή εφαρμογή των όρκων και καθώς γνωρίζει τη δύναμη των ακραίων φωνών της δημοκρατικής παράταξης, των συκοφαντών, όπως τους χαρακτηρίζει, καλεί τους δικαστές να τιμωρήσουν τους υπαίτιους των συμφορών «*ὅταν μὲν ἴδωμεν τοὺς τῶν κακῶν αἰτίους δίκην δίδόντα*» (§ 35). Οι υπαίτιοι των συμφορών της δημοκρατικής Αθήνας, οι οποίοι μάλιστα δεν περιλαμβάνονται στην αμνηστία είναι οι Τριάκοντα, οι Δέκα που προσωρινά τους αντικατέστησαν, οι Έντεκα και οι Δέκα άρχοντες στον Πειραιά. Ακόμα και αυτοί όμως θα μπορούσαν, όπως αναφέρει ο Αριστοτέλης (*Αθ. Πολιτ.* 39.6) να υποστούν έλεγχο και να παραμείνουν στην αποκατεστημένη δημοκρατία, αλλά θα δέχονταν επίθεση από τα θύματα του καθεστώτος και τους συκοφάντες²²⁰. Δεν διστάζει να προειδοποιήσει ότι δεν θα αντέξει η δημοκρατία αν συνεχιστούν οι αδικίες και οι καταδίκες αθώων, όπως είναι ο ίδιος που καθώς δεν κατέφυγε στην Ελευσίνα μετά τη νίκη των δημοκρατικών, σίγουρα δεν ανήκει στους υποστηρικτές της παράταξης του Κριτία²²¹.

γ. ΥΦΟΣ

Το ύφος του λόγου αυτού είναι ανάλογο του περιεχομένου του. Καθώς παίρνει τη μορφή δημηγορίας, το ύφος του είναι πιο περιοδικό σε σχέση με τους άλλους λόγους του Λυσία²²². Από το προοίμιο ο λόγος του είναι περιοδικός, καθώς εξαπολύει την επίθεση του στους κατηγορούς του που τον κατηγορούν για εγκλήματα που δεν έχει διαπράξει (§§ 1, 4, 5). Όσο η σκέψη του εξελίσσεται και τα επιχειρήματα του γίνονται πιο περίπλοκα, το ύφος γίνεται πιο περίτεχνο με αποκορύφωμα την § 18 που παρουσιάζεται ένας περιοδικός λόγος με αντιθέσεις που φθάνει σε υψηλό επίπεδο, καθώς ο κατηγορούμενος διαφοροποιεί το ήθος του από αυτούς που παρέμειναν στην Αθήνα την περίοδο των Τριάκοντα και ολοκληρώνει την ένταση του λόγου του στην παράγραφο με τη χρήση περιόδου *sensus suspensio*²²³.

²¹⁸ Adams (1989): 258.

²¹⁹ ό.π: 259.

²²⁰ Edwards (1985): 276.

²²¹ Murphy (1992): 548.

²²² Edwards (1985): 270.

²²³ «*εἰ δὲ οἴεσθε χρῆναι, οὓς ἐκεῖνοι παρέλιπον ἀδικοῦντες, ὑμεῖς ἀπολέσαι, οὐδείς τῶν πολιτῶν ὑπολειφθήσεται.*» οι δύο δευτερεύουσες προτάσεις που αποτελούν τις δευτερεύουσες ιδέες καταλήγουν στην κύρια πρόταση που

Χαρακτηριστική του περιοδικού ύφους του λόγου είναι η § 30 η οποία αποτελείται από μια κύρια πρόταση από την οποία εξαρτάται πλάγια ερωτηματική πρόταση, δευτερεύουσα υποθετική πρόταση εξαρτημένου υποθετικού λόγου του αντίθετου του πραγματικού και έπονται έξι αναφορικές προτάσεις οι οποίες συνδέονται μεταξύ τους παρατακτικά, συμπλεκτικά και αντιθετικά. Ο ρήτορας χρησιμοποιεί αντιθέσεις προκειμένου να δημιουργήσει συμμετρία και να δώσει ρυθμικότητα στο λόγο του (§§ 2, 3, 4, 13, 22, 27, 28), κατηγορηματικές μετοχές που συνδέονται με συμπλοκή αποφαιτική προσδίδοντας ρυθμό (§§ 15, 21), παρίσωση (§§ 7, 17, 25, 27)²²⁴, παρονομασία ή ετυμολογικό σχήμα (§§ 14, 16, 22, 23, 27, 30)²²⁵, υπερβατό (§§ 8, 10, 11, 12, 20, 25), χιαστό (§ 12)²²⁶, επαναφορά²²⁷ (§ 34), ρητορικές ερωτήσεις (§§ 9, 14), πολυσύνδετο (§§ 12, 15)²²⁸, επαναστροφή (§ 31)²²⁹ και αντιστροφή (§ 20)²³⁰.

Δ. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Ο Λυσίας στη συγκεκριμένη υπόθεση γράφει ένα λόγο για τον πελάτη του προκειμένου να περάσει τη διαδικασία της *δοκιμασίας* και να αναλάβει ένα δημόσιο αξίωμα. Οι κατηγοροί του έχουν ένσταση και όπως εικάζουμε από τις αναφορές του συγκεκριμένου λόγου, τον κατηγορούν για συμμετοχή στα εγκλήματα του καθεστώτος των Τριάκοντα, καθώς είχε παραμείνει στην Αθήνα την επίμαχη περίοδο. Περίπου τρία χρόνια μετά την αποκατάσταση της δημοκρατίας, που ακόμα ήταν νωπές οι μνήμες των συμφορών που υπέστησαν οι δημοκρατικοί, η συμμετοχή στο καθεστώς των Τριάκοντα αποτελούσε τροχοπέδη για την ανάληψη αξιωμάτων στη δημοκρατική Αθήνα. Η αμνηστία που συμφωνήθηκε, έδινε θεωρητικά το δικαίωμα της συμμετοχής των ολιγαρχικών στην πολιτική ζωή της Αθήνας, αλλά η εφαρμογή της αποτελούσε μια δοκιμασία για την αποκατεστημένη δημοκρατία. Και μπορεί η πολιτεία να έδινε ευκαιρία στους ολιγαρχικούς για συμμετοχή στα αξιώματα στα πλαίσια της συμφιλίωσης, όμως στους απλούς πολίτες υπήρχε ένα αίσθημα

έχει και την κύρια ιδέα ότι κανένας από τους πολίτες δεν θα εξαιρεθεί από την καταδίκη, αν οι δικαστές καταδικάσουν και τον ίδιο.

²²⁴ «οὔτε ἐξ ὧν ἐν δημοκρατία οὔτε ἐξ ὧν ἐν ὀλιγαρχία», «ἐν ὀλιγαρχία μὲν μὴ ἐπιθυμεῖν ..., ἐν δημοκρατία δὲ ... ἀναλίσκειν», «ἐν ὀλιγαρχία μὲν μὴ ἐπιθυμεῖν ..., ἐν δημοκρατία δὲ ... ἀναλίσκειν ».

²²⁵ «οὔτε βουλευσάντα οὔτε ... ἄρξαντα», «... ὀργίξεσθε ... νομίξεσθε», «σωτηρίαν ... τιμωρίαν».

²²⁶ «τετρηράρχηκά ... πεντάκις, ... τετράκις νευαυμάχηκα».

²²⁷ «τὰ μὲν ... ὄρατε τὰ δ' ... ἀκούετε», η επαναφορά χρησιμοποιείται για να προσδώσει ζωντάνια, δύναμη και πάθος βλ. Denniston (1952): 84.

²²⁸ «τετρηράρχηκά τε γὰρ πεντάκις, καὶ τετράκις νευαυμάχηκα, καὶ εἰσφοράς ἐν τῷ πολέμῳ πολλὰς εἰσενήνοχα, καὶ τὰλλα λελητούργηκα», «οὔτε ἀπαχθεῖς... οὔτε ... τετιμωρημένος, οὔτε ... πεπονθώς».

²²⁹ «ἐκεῖνοι ... ὧνπερ οὔτοι, οὔτοι ... ὧνπερ ἐκεῖνοι».

²³⁰ «ἀλλά ... ἔχετε, ἤνπερ ... εἴχετε».

εχθρότητας²³¹. Ο κατηγορούμενος δεν αμφισβητεί ότι παρέμεινε στην Αθήνα κατά τη διάρκεια του καθεστώτος, αλλά προσπαθεί να κάνει τον διαχωρισμό ανάμεσα σε αυτούς που προέβησαν σε θηριωδίες και σε αυτούς, όπως ο ίδιος, που δεν συμμετείχαν. Προφανώς θεωρούσε ότι μια τέτοια διάκριση θα λειτουργούσε θετικά στην περίπτωση του και γι' αυτό επιμένει πολύ στην επιχειρηματολογία του να τονίσει ότι δεν έκανε τις αποτρόπαιες πράξεις των οπαδών του καθεστώτος και εκ του αντιθέτου προβάλλεται, αν όχι ως ένας φιλήσυχος άνθρωπος, σίγουρα ως ένας μετριοπαθής ολιγαρχικός.

Εντύπωση προκαλεί το γεγονός ότι παρόλο που ο λόγος εκφωνείται σε μια περίπτωση *δοκιμασίας*, ο κατηγορούμενος δεν επιμένει να παρουσιάσει, όπως συνηθίζεται σε τέτοιου είδους λόγους, στοιχεία από την ιδιωτική του ζωή ή στοιχεία που να δείχνουν τον πατριωτισμό του. Ίσως σε αυτό να οφείλεται και η έλλειψη της *διήγησης* στη διάρθρωση του ρητορικού λόγου. Αναφέρει σύντομα ότι ανέλαβε πέντε φορές τριήραρχος, πήρε τέσσερις φορές μέρος σε ναυμαχίες, πρόσφερε χρήματα σε περίοδο πολέμου και πήρε μέρος στις λειτουργίες της πόλης, με σκοπό να θεωρείται καλύτερος από τους υπόλοιπους συμπολίτες του (§ 12). Δίνεται η αίσθηση ή ότι δεν έχει κάτι σημαντικό να πει για την προσφορά του ή ότι σκοπός του είναι να παρουσιαστεί κάποια άλλη πλευρά της προσωπικότητας του.

Ο Λυσίας πετυχαίνει να σκιαγραφήσει έναν χαρακτήρα κοντά στην προσωπικότητα του πελάτη του. Υπάρχει συνέπεια των λόγων του κατηγορουμένου με τις πράξεις του. Εξάλλου η προσπάθεια προβολής μιας δημοκρατικής προσωπικότητας θα μπορούσε να οδηγήσει σε αρνητικά συμπεράσματα. Είναι μετριοπαθής ολιγαρχικός, πιθανόν οπαδός του Θηραμένη και κατά τη διάρκεια του καθεστώτος, διαφωνώντας με τις θηριωδίες του, δεν συμμετείχε αλλά και δεν αντέδρασε, προσπαθώντας να σώσει την ζωή του και την περιουσία του. Παρόλα αυτά δεν παρουσιάζεται ως μια δειλή προσωπικότητα. Ο Λυσίας ακολουθώντας μια κλιμάκωση στη διαγραφή του χαρακτήρα του πελάτη του από απλό ολιγαρχικό τον μετατρέπει σε μια ηγετική προσωπικότητα της παράταξης των μετριοπαθών ολιγαρχικών που παρέμειναν στην Αθήνα μετά την αποκατάσταση της δημοκρατίας και διεκδικούν προνόμια στην πολιτική ζωή. Συνηθισμένος να ασχολείται με την πολιτική επιδιώκει ένα αξίωμα στην αποκατεστημένη δημοκρατία, δείχνοντας να πιστεύει στην εφαρμογή των όρων της αμνηστίας και σε μια δημοκρατία που κρίνεται απαραίτητη και η συμμετοχή των ολιγαρχικών πολιτών. Δεν διστάζει να αναφερθεί στα τρωτά της αποκατεστημένης δημοκρατίας και να καταφερθεί εναντίον των ακραίων δημοκρατικών που ζημιώνουν την υπόθεση της δημοκρατίας, εκφράζοντας τις απόψεις της παράταξης του.

---

²³¹ Adams (1989): 254.

Άξιο παρατήρησης είναι η ύπαρξη ρητορικών επιχειρημάτων, που υποδεικνύουν την έλλειψη των επιχειρημάτων εκείνων που στηριζόμενα σε πραγματικά γεγονότα θα αποδείκνυαν την αδυναμία του κατηγορητηρίου. Γι' αυτό προβαίνει σε γενικεύσεις για την πολιτική ηθική και το ήθος της αποκατεστημένης δημοκρατίας, θέλοντας να τονίσει και να προειδοποιήσει τους συμπολίτες του ότι η εκδικητικότητα εναντίον των ολιγαρχικών την περίοδο της αποκατεστημένης δημοκρατίας είναι περισσότερο επικίνδυνη από την εκδικητικότητα την περίοδο των Τριάκοντα²³². Ο λόγος έχοντας τη μορφή δημηγορίας παρουσιάζει όλη την πρόσφατη ιστορία, νουθετεί μετριοπάθεια και αναπτύσσει αρχές πολιτικής θεωρίας ψάχνοντας μάταια για αναίρεση των κατηγοριών εναντίον του²³³.

Ο κατηγορούμενος καλώντας τους δικαστές να αποφασίσουν με κριτήριο την τιμωρία των πραγματικά υπεύθυνων για τις συμφορές της πόλης και την εφαρμογή των όρκων της αμνηστίας, ίσως να ελπίζει σε μια ευνοϊκή απόφαση. Ίσως κάποιοι δικαστές να ταυτίστηκαν μαζί του γιατί, ενώ ανήκαν στην ολιγαρχική παράταξη, έδειξαν μετριοπάθεια και ανέλαβαν αξιώματα. Σίγουρα η πλειοψηφία των δικαστών θα αναρωτιόταν για το πώς συμπεριφερόταν και ποιες ήταν οι ακριβείς του ενέργειες κατά τη διάρκεια του καθεστώτος. Η απουσία μαρτύρων, που θα πιστοποιούσαν έστω αυτά που ισχυρίζεται ότι δεν έκανε, είναι τουλάχιστον ύποπτη. Η θεωρία του ότι οι πολιτικές πεποιθήσεις και επιλογές του καθενός εξαρτώνται από το συμφέρον του, μπορεί να προβλημάτισε τους δικαστές και η αναφορά στα τρωτά της αποκατεστημένης δημοκρατίας και στην συμπεριφορά ορισμένων πολιτικών της δημοκρατικής παράταξης, πιθανόν να συνοδεύτηκε από αποδοκimasίες μιας μερίδας δικαστών. Από το περιεχόμενο και το ύφος του λόγου του φαίνεται ότι ο κατηγορούμενος είναι μια ξεχωριστή προσωπικότητα. Αν τελικά πήρε το αξίωμα δεν το γνωρίζουμε, πάντως, λαμβάνοντας υπόψη ότι τα χρόνια που ακολούθησαν την αποκατάσταση της δημοκρατίας υπήρχε έντονη δυσαρέσκεια εναντίον των αριστοκρατικών οικογενειών και φθόνος απέναντι στους πλούσιους και επιτυχημένους πολίτες²³⁴, κατανοούμε τις δυσκολίες που αντιμετώπισε ο ομιλητής ώστε να πείσει το ακροατήριό του.

---

²³² Rhodes (2004): 140.

²³³ Lavency (2007): 22.

²³⁴ Sinclair (1997): 50.

2. ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΕΥΑΝΔΡΟΥ ΔΟΚΙΜΑΣΙΑΣ

α. ΥΠΟΘΕΣΗ

Ο λόγος αυτός αποτελεί το σωζόμενο μέρος ενός ευρύτερου λόγου, όπου η αρχή του έχει χαθεί από το «Palatinus» χειρόγραφο και ο τίτλος του προκύπτει από μια σειρά τίτλων που βρίσκονται στην αρχή του χειρογράφου²³⁵. Πρόκειται για μια δίκη *δοκιμασίας* και ο λόγος αυτός είναι ο τελευταίος χρονολογημένος λόγος στο «*corpus*» του Λυσία²³⁶. Είναι λόγος κατηγορίας, είναι δηλαδή εκ μέρους του κατηγορου, του οποίου το όνομα δεν γνωρίζουμε, εναντίον του Ευάνδρου, το όνομα του οποίου το συμπεραίνουμε από τον τίτλο, καθώς δεν παρουσιάζεται πουθενά στο σωζόμενο μέρος του λόγου και πιθανώς θα βρίσκεται στο χαμένο τμήμα του²³⁷. Πρόκειται για το μοναδικό λόγο *δοκιμασίας* του Λυσία που αφορά στο αξίωμα του *Ἄρχοντα*²³⁸. Η *δοκιμασία* των *Ἀρχόντων* γινόταν αρχικά από τη Βουλή και σε περίπτωση έφεσης η υπόθεση εξεταζόταν από το Δικαστήριο «*Κρίνει τὰς ἀρχὰς ἢ βουλὴ τὰς πλείστας .... οὐ κυρία δ' ἢ κρίσις, ἀλλ' ἐφέσιμος εἰς τὸ δικαστήριον*» (*Αθ. Πολιτ.* 55.2). Στη συγκεκριμένη περίπτωση ο λόγος εκφωνείται στη Βουλή «*ὧ ἄνδρες βουλευταί*» (§ 21) και μετά θα ακολουθήσει η εκδίκαση της υπόθεσης στο Δικαστήριο «*δικαστήριον δὲ παρὰ τοὺς νόμους ἀδύνατον πληρωθῆναι*» (§ 6). Το αξίωμα για το οποίο *δοκιμάζεται* είναι του *Επώνυμου Ἀρχοντα*²³⁹, όπως προκύπτει συμπερασματικά, καθώς ο κατηγορος στο λόγο του αναφέρεται στο καθήκον του *Ἀρχοντα* να φροντίζει τις επικλήρους²⁴⁰ και τα ορφανά²⁴¹ «*καὶ ἐπικλήρων καὶ ὀρφανῶν κύριον γεγενημένον*» (§ 12) που ήταν μια από τις βασικές υποχρεώσεις του *Επώνυμου Ἀρχοντα*. Ο ρόλος του *Επώνυμου Ἀρχοντα* ήταν σημαντικός, καθώς με το όνομά του χαρακτήριζε το κάθε έτος, ήταν εγγυητής της παρουσίας των πολιτών, χειριζόταν τις αγωγές για κακοποίηση γονέων ή ορφανών ή επικλήρων, τις αγωγές προς επίλυση διαφορών στη σφαίρα του οικογενειακού δικαίου, οργάνωνε και επόπτευε τους θεατρικούς διαγωνισμούς και οργάνωνε ορισμένες πομπές και θρησκευτικές εορτές²⁴².

Ιδιαιτερότητα αποτελεί το γεγονός ότι ο Ευάνδρος ο οποίος δοκιμάζεται, δεν επιλέχτηκε από την αρχή ως *Επώνυμος Ἀρχοντας* αλλά ως «*επιλαχών*»²⁴³, δηλαδή ως

²³⁵ Todd (2000): 271.

²³⁶ Usher (1999): 110.

²³⁷ Todd (2000): 271.

²³⁸ Hunter (1990): 229.

²³⁹ Σακελλαρίου (2012⁶): 195, υποσημ. 35, ο προσδιορισμός επώνυμος ανήκει στους ρωμαϊκούς χρόνους.

²⁴⁰ Carey (2010): 72, επικλήροι καλούνται οι γυναίκες των οποίων οι πατέρες είχαν πεθάνει χωρίς να αφήσουν άνδρες κληρονόμους και ο νόμος επέτρεπε στον πιο κοντινό άνδρα συγγενή να τις διεκδικήσει.

²⁴¹ Todd (1993): 285.

²⁴² *Αθ. Πολιτ.* 56.2-7, Σακελλαρίου (2012⁶): 195-196.

²⁴³ Αρποκρατίων λεξικό: Αἰσχίνης κατὰ Κτησιφῶντος 'οὔτε λαχὼν οὔτ' ἐπιλαχὼν, ἀλλ' ἐκ παρασκευῆς πριάμενος.' εἶκοι τὸ γινόμενον τοιοῦτον εἶναι. ἐκληροῦντο οἱ βουλευεῖν ἢ ἄρχειν ἐφιέμενοι, ἔπειτα ἐκάστω

αντικαταστάτης του εκλεγμένου με κλήρωση *Άρχοντα*, ο οποίος απέτυχε στη *δοκιμασία* για την ανάληψη του αξιώματός του. Αυτός ο οποίος εκλέχτηκε αρχικά ως *Άρχοντας* το δεύτερο έτος της 99^{ης} Ολυμπιάδας ήταν ο Λεωδάμαντας ο οποίος κατηγορήθηκε από τον Θρασύβουλο τον Κολλυτέα και απέτυχε στη *δοκιμασία* που ακολούθησε «ὅτι ὁ αὐτὸς οὗτος ἀνὴρ [Θρασύβουλος] αἴτιος γεγένηται Λεωδάμαντά τε ἀποδοκιμασθῆναι» (§ 13). Η μόνη γνωστή μαρτυρία της σχέσης του Θρασύβουλου με τον Λεωδάμαντα²⁴⁴ αποτελεί ένα «ανέκδοτο» στη *Ρητορική* (2.23.25) όπου ο Αριστοτέλης, θέλοντας να επισημάνει τη σχέση αιτίας και αποτελέσματος, χρησιμοποιεί το παράδειγμα του Θρασύβουλου, ο οποίος κατηγορήσε τον Λεωδάμαντα ότι το όνομά του ήταν γραμμένο σε μια στήλη στην Ακρόπολη όπου αναγράφονταν οι εχθροί του λαού, το οποίο όμως σβήστηκε την εποχή των Τριάκοντα. Ο Λεωδάμαντας καταρρίπτει αυτόν τον ισχυρισμό, απαντώντας ότι οι Τριάκοντα θα του είχαν μεγαλύτερη εμπιστοσύνη, αν η εχθρότητα του λαού ήταν γραμμένη πάνω στη στήλη. Αυτή είναι μια έξυπνη, αν όχι πειστική απάντηση, αλλά αποδεικνύει ότι ο Θρασύβουλος κατηγορήσε τον Λεωδάμαντα ως εχθρό της δημοκρατίας και πιθανόν είχε διαδραματίσει κάποιο ρόλο στο καθεστώς των Τριάκοντα²⁴⁵. Από την άλλη, ο Θρασύβουλος, που ανήκε στη δημοκρατική παράταξη, παρουσιάζεται από τον κατήγορο ως υπερασπιστής του Ευάνδρου «τοῦ μὲν κατήγορος γενόμενος, ὑπὲρ τούτου δὲ ἀπολογήσασθαι παρασκευασάμενος» (§ 13). Ο κατήγορος δεν κρύβει τη φιλική σχέση που είχε με τον Λεωδάμαντα, όμως διευκρινίζει ότι δεν ήταν το κίνητρο του η προσωπική εκδίκηση²⁴⁶, αλλά η φροντίδα του για την πόλη (§ 15). Καθήκον του κάθε πολίτη είναι να οδηγήσει σε δημόσια δίκη κάποιον που έχει παραβεί τους νόμους της πόλης, θεωρώντας τον και δικό του εχθρό αφού βλάπτει το σύνολο και όχι κάποιον υποκινούμενος από προσωπικές διαφορές²⁴⁷. Δεν διστάζει ο κατήγορος να παρουσιάσει τη δίκη *δοκιμασίας* ως μια προσωπική αντιπαράθεση για το ποιος θα πείσει τους βουλευτές, ανάμεσα στον ίδιο και στο Θρασύβουλο, ο οποίος θα μιλήσει στη συνέχεια υπερασπιζόμενος τον Ευάνδρο (§ 21).

β. ΧΡΟΝΟΣ ΕΚΦΩΝΗΣΗΣ

Πολύ βασικό στοιχείο που οδηγεί στη χρονολόγηση του συγκεκριμένου λόγου, είναι η εμφάνιση του ονόματος του Ευάνδρου, ο οποίος είναι γνωστό ότι ήταν *Επώνυμος Άρχοντας* το τρίτο έτος της 99^{ης} Ολυμπιάδας, δηλαδή το έτος 382 π.Χ.. Ο λόγος εκφωνήθηκε την τελευταία μέρα της αλλαγής του έτους, όπου γιορτάζεται ο Δίας Σωτήρ «ἡ γὰρ αὔριον

τῶν λαχόντων ἕτερος ἐπελάγχανεν, ἵν' ἐὰν ὁ πρῶτος λαχὼν ἀποδοκιμασθῆ ἢ τελευτήσῃ, ἀντ' ἐκείνου γένηται βουλευτὴς ὁ ἐπιλαχὼν αὐτῷ. ὑποφαίνεται δὲ ταῦτα ἐν τῷ Πλάτωνος Ὑπερβόλῳ.

²⁴⁴ Todd (2000): 273.

²⁴⁵ Todd (1993): 287.

²⁴⁶ Humphreys (2007): 196.

²⁴⁷ Harris (2006): 405.

ἡμέρα μόνη λοιπὴ τοῦ ἐνιαυτοῦ ἐστίν, ἐν δὲ ταύτῃ τῷ Διὶ τῷ σωτῆρι θυσία γίνεταί» (§ 6), ἀρα στο τέλος του δευτέρου ἔτους της 99¹⁵ Ολυμπιάδας και καθῶς ἓνα Ολυμπιακό ἔτος υπολογίζεται ἀπὸ Ἰούλιο σε Ἰούλιο, συμπεραίνουμε ὅτι ἐκφωνήθηκε το μεσοκαλόκαιρο του 382 π.Χ.²⁴⁸. Ἐπειδὴ το ὄνομα του Εὐάνδρου δεν εἶναι σπάνιο, οι μελετητές προστρέχουν σε εσωτερικὲς μαρτυρίες, δηλαδή σε στοιχεῖα που υπάρχουν στο λόγο και μπορούν να χρονολογηθοῦν ἀπὸ ἄλλες πηγές. Στον Ξενοφῶντα²⁴⁹ ἀπαντάται το ὄνομα του Θρασύβουλου του Κολλυτέως ο οποίος με οκτῶ πλοία, ξεκινώντας ἀπὸ τη Θράκη, θέλησε να ἐνωθεῖ με το Αθηναϊκό στόλο, ὅμως τα πλοία του αἰχμαλωτίστηκαν ἀπὸ τον Σπαρτιάτη Ἀνταλκίδα λίγο πριν την Ἀνταλκίδειο Εἰρήνη του 387 π.Χ.. Ἐπομένως, ἀφού ο λόγος πρέπει να ἐκφωνεῖται μετὰ το 387 π.Χ. και πριν το τέλος της ζωῆς του Λυσία το 380 π.Χ., εὐκόλα μπορεί να ταυτιστεῖ ο κατηγορούμενος του συγκεκριμένου λόγου με τον Εὐάνδρου τον *Ἐπώνυμο Ἀρχοντα* του 382/1 π.Χ.²⁵⁰.

γ. ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΗ ΑΝΑΛΥΣΗ

ΤΟ ΚΑΤΗΓΟΡΗΤΗΡΙΟ

Το σωζόμενο τμήμα του λόγου στερεῖται των ισχυρῶν κατηγοριῶν που θα ἔπρεπε να εἶχε παρουσιάσει ο ομιλητής προκειμένου να πείσει τους βουλευτές να ἀπορρίψουν τον Εὐάνδρου και πιθανότατα υπήρχαν πιο συγκεκριμένες κατηγορίες στο μέρος του λόγου που δεν σώζεται²⁵¹. Ἀπὸ αυτά που διασώζονται καταλαβαίνουμε ὅτι ο Εὐάνδρος κατὰ τη διάρκεια του καθεστώτος των Τριάκοντα τύραννων εἶχε κάποιες δραστηριότητες πάνω στις οποίες στηρίζεται το κατηγορητήριο. Ἀρχικά, προσπαθώντας να ἀμαυρώσει²⁵² το ὄνομα του Εὐάνδρου, τον συνδέει με αυτούς τους πολίτες που ἔμειναν στην Αθήνα μετὰ το τέλος του Πελοποννησιακού πολέμου, ὅταν την πόλη ἐξουσίαζαν οι Λακεδαιμόνιοι²⁵³ «ὅτε ἡ πόλις ὑπὸ [τῶν] Λακεδαιμονίων ἤρχετο» (§ 2). Οι πολίτες αυτοὶ ἦταν ολιγαρχικοί, υποστήριξαν την παράδοση της Αθήνας στους Σπαρτιάτες και ἀργότερα πολλοὶ ἀπὸ αυτούς ἔγιναν υποστηρικτές του καθεστώτος των Τριάκοντα και ὁδήγησαν στην φυγή και την ἐξορία πολλούς δημοκρατικούς Αθηναίους «ἀλλὰ και τῆς πόλεως ἐξήλασαν» (§ 2). Μομφή ἐναντίον

²⁴⁸ Jebb (2009): *Annals* και 242-243.

²⁴⁹ *Ἑλληνικά* 5.1.26-5.1.27, «ἐκ δὲ τούτου Θρασύβουλος ὁ Κολλυτεὺς ἔχων ναῦς ὀκτῶ ἔπλει ἀπὸ Θράκης, βουλόμενος ταῖς ἄλλαις Ἀττικαῖς ναυσὶ συμμεῖξαι. ὁ δὲ Ἀνταλκίδας, ἐπεὶ αὐτῷ οἱ σκοποὶ ἐσήμηναν ὅτι προσπλέοιεν τριήρεις ὀκτῶ, ... ἐπεὶ δὲ ταύτας ἔλαβεν, ἰδόντες οἱ ὕστεροι ἀλίσκομένους σφῶν αὐτῶν τοὺς πρόπλους ὑπ' ἀθυμίας καὶ τῶν βραδυτέρων ἠλίσκοντο· ὥσθ' ἤλωσαν ἅπασαι.».

²⁵⁰ Todd (2000): 272.

²⁵¹ Todd (1993): 285.

²⁵² Todd (2000): 273.

²⁵³ Η πόλη των Αθηνῶν μετὰ την ἴττα στους Αἰγὸς Ποταμούς παραδόθηκε στον Σπαρτιάτη στρατηγὸ Λύσανδρου, βλ. *Ἑλληνικά* 2.2.22-23 και μετὰ την ἀνάληψη της ἐξουσίας ἀπὸ τους Τριάκοντα, Σπαρτιατικὴ φρουρὰ ἐγκαταστάθηκε στην Αθήνα ὕστερα ἀπὸ πρόσκληση των τυράννων, βλ. *Ἑλληνικά* 2.3.13-14.

του αποτελεί και το γεγονός ότι δεν λογοδότησε για τις πράξεις του, όταν αποκαταστάθηκε η δημοκρατία²⁵⁴ (§ 3).

Μια ακόμα κατηγορία είναι ότι υπηρέτησε ως ιππέας την εποχή των Τριάκοντα, καθώς το όνομα του έχει συμπεριληφθεί στις ξύλινες πινακίδες που λειτουργούσαν ως κατάλογος των ιππέων²⁵⁵, έχει διατελέσει Βουλευτής την ίδια περίοδο και με κάθε τρόπο υπονόμει τη δημοκρατία (§ 10). Ο κατήγορος στηρίζεται σε νόμο που υπήρχε από τη δεκαετία του 390 π.Χ., σύμφωνα με τον οποίο, όποιος είχε υπηρετήσει στο ιππικό επί των Τριάκοντα, δεν μπορούσε να γίνει μέλος της Βουλής²⁵⁶. Τέλος κατηγορεί τον Εύανδρο για θανάτους ανθρώπων που άφησαν πίσω τους ορφανά παιδιά «ὧν ἐνίοις αὐτὸς τῆς ὀρφανίας αἴτιος γεγένηται;» (§ 12), για συλλήψεις «διὰ μὲν τοὺς τοιοῦτους συλληφθέντας» (§ 18) και για εγκλήματα «διὰ μὲν γε τοὺς πολλὰ ἐξαρμόντας» (§ 20).

ΕΝΤΕΧΝΕΣ ΑΠΟΔΕΙΞΕΙΣ

Το σωζόμενο τμήμα του λόγου περιλαμβάνει κυρίως την αντίκρουση των επιχειρημάτων που περιμένει ο κατήγορος²⁵⁷ να πει ο Εύανδρος στην απολογία του για να υπερασπιστεί του εαυτό του, με τέτοιο τρόπο μάλιστα, ώστε να συσκοτίσει την αλήθεια «ἐπισύροντα τὰ πράγματα καὶ διακλέπτοντα τῇ ἀπολογία τὴν κατηγορίαν» (§ 3). Εντύπωση προκαλεί το γεγονός ότι οι αντίδικοι ήταν καλά ενημερωμένοι για αυτά που θα υποστήριζε ο αντίπαλος «καὶ νυνὶ αὐτὸν ἀκούω» (§ 3) και είναι πιθανό να είχαν κάποιες επαφές πριν την διαδικασία ενώπιον του δικαστηρίου και να γνώριζαν τα ονόματα των συνηγόρων και των μαρτύρων που επρόκειτο να παρέμβουν²⁵⁸.

Αρχικά ο Εύανδρος θα χρησιμοποιήσει ένα επιχείρημα στερεοτυπικό, αγαπημένο των διαδίκων, ιδιαίτερα κατά την περίοδο τη αποκατεστημένης δημοκρατίας και αφορούσε στην εκπλήρωση των υποχρεώσεων τους απέναντι στην πατρίδα²⁵⁹. Θα ισχυριστεί ότι οι πρόγονοι του πρόσφεραν πολλά την περίοδο της δημοκρατίας με τη διάθεση των χρημάτων τους και τη συμμετοχή τους στις λειτουργίες της πόλης (§ 3). Ο κατήγορος για να αντικρούσει αυτόν τον ισχυρισμό χρησιμοποιεί ένα καινοφανές επιχείρημα αναφέροντας ότι τα χρήματα αυτά χρησιμοποιήθηκαν για να μπορέσει ο πατέρας του Ευάνδρου να κερδίσει την εμπιστοσύνη

²⁵⁴ *Αθ. Πολιτ.* 39.6, όσοι είχαν ανάμειξη στο καθεστώς των Τριάκοντα ή αργότερα στη διακυβέρνηση των Δέκα, μπορούσαν να ωφεληθούν από την αμνηστία αφού πρώτα υποβληθούν σε έρευνα και λογοδοτήσουν για τις πράξεις τους.

²⁵⁵ Λυσίας, *Υπέρ Μαντιθέου*, § 6, αναφέρεται στην ξύλινη πινακίδα πάνω στην οποία έγραφαν τα ονόματα των ιππέων και η οποία βρισκόταν σε κοινή θέα. Ο Μαντίθεος αμφισβητεί την εγκυρότητα αυτής της πινακίδας καθώς ήταν εκτεθειμένη και μπορούσε ο καθένας να αλλοιώσει το περιεχόμενο της.

²⁵⁶ MacDowell (2003⁴): 259.

²⁵⁷ Usher (1999): 111.

²⁵⁸ Lavency (2007): 21.

²⁵⁹ *ό. π.*: 14.

του λαού και να ασκήσει επιρροή στο δημοκρατικό πολίτευμα ώστε αργότερα να συντελέσει στην ανατροπή του «*διὰ γὰρ ταῦτα πιστευθεὶς ὑπὸ τοῦ δήμου κατέλυσε τὴν δημοκρατίαν*» (§ 4). Σίγουρα, έχοντας ο Εὐάνδρος τέτοιους προγόνους, αξίζει να καταδικαστεί²⁶⁰.

Στη συνέχεια ο κατήγορος γνωρίζει ότι ο Εὐάνδρος θα προβάλλει στοιχεία του χαρακτήρα του που αφορούν την καλή του διαγωγή «*ὅτι αὐτὸς κόσμιός ἐστι*» (§ 3), τη σωφροσύνη του «*εἰ σώφρων ἐστίν*» (§ 5) και την απραγία του σε σχέση με την συμμετοχή του στην πολιτική ζωή την εποχή των Τριάκοντα «*πρὸς δὲ τὴν ἡσυχιότητα τὴν τούτου*» (§ 5). Ήταν σύνηθες στις δοκιμασίες για την ανάληψη των αξιωμάτων οι άνθρωποι να επαινούν τις αξίες της *σωφροσύνης*, της *ἡσυχιότητας*, δηλαδή της υιοθέτησης μιας απολιτικής ζωής μακριά από τα κοινά όπου όμως το μόνο ενδιαφέρον ήταν η εκπλήρωση των υποχρεώσεων τους προς το κράτος²⁶¹. Ο κατήγορος θεωρεί απατηλό τον ισχυρισμό²⁶² αυτό και καλεί τους Βουλευτές να διερευνήσουν τη στάση του Εὐάνδρου την περίοδο της τυραννίας (§ 5), καθώς προτίμησε να συμπράξει με το καθεστώς και να διαπράξει κακουργήματα «*εἴλετο παρανόμως πολιτευθῆναι*» (§ 5).

Ένα ακόμα επιχείρημα του Εὐάνδρου θεωρεί ο κατήγορος ότι σχετίζεται με το χρόνο διεξαγωγής της δίκης *δοκιμασίας*. Επειδή ο Εὐάνδρος καλείται να αναλάβει το αξίωμα του *Επώνυμου Ἀρχοντα*, μετά την αποδοκιμασία του Λεωδάμαντα, η διεξαγωγή της δίκης του έχει καθυστερήσει μέχρι την τελευταία μέρα του έτους. Ο κατήγορος θεωρεί ότι ο Εὐάνδρος θα χρησιμοποιήσει ως επιχείρημα ότι η πιθανή αποδοκιμασία του δε θα αφήσει περιθώρια χρόνου να εκλεγεί άλλος *Επώνυμος Ἀρχοντας* ώστε να προλάβει να πάρει μέρος στις πατρογονικές θυσίες «*ἐὰν αὐτὸν ἀποδοκιμάσητε, ἄθυτα τὰ πάτρια ἱερὰ γίνεσθαι*» (§ 6) που γίνονταν την τελευταία μέρα του χρόνου «*ἢ γὰρ αὐριον ἡμέρα μόνη λοιπὴ τοῦ ἐνιαυτοῦ ἐστίν*» (§ 6). Αναφέρεται στην πομπή προς τιμή του Δία Σωτήρος που διοργανώνει κάθε έτος ο *Επώνυμος Ἀρχοντας* (*Αθ. Πολιτ.* 56.5). Ο κατήγορος θεωρεί ότι, ήδη, η όλη διαδικασία δεν είναι σωστή, γιατί καθώς η διαδικασία της *δοκιμασίας* γίνεται στην εκπνοή του χρόνου που πρέπει να οριστεί ο νέος *Επώνυμος Ἀρχοντας*, δεν υπάρχει το χρονικό περιθώριο να κριθεί η υπόθεση από το δικαστήριο σε περίπτωση που είναι αρνητική για τον Εὐάνδρο, γιατί δεν επιτρέπεται από το νόμο να συγκαλείται δικαστήριο την τελευταία μέρα του χρόνου «*δικαστήριον δὲ παρὰ τοὺς νόμους ἀδύνατον πληρωθῆναι*» (§ 6). Προσπαθώντας να ερμηνεύσει αυτή την καθυστέρηση, θεωρεί ότι πιθανή αιτία είναι η απερχόμενη Βουλή να έχει παρανομήσει, εξυπηρετώντας με αυτόν τον τρόπο την εκλογή του Εὐάνδρου (§ 7).

---

²⁶⁰ Usher (1999): 110.

²⁶¹ Lateiner (1982): 385.

²⁶² Usher (1999): 110-111.

Μάλιστα αυτός μπορεί να είναι και ένας σοβαρός λόγος που η προσπάθεια του κατηγορού να απορριφθεί ο Εύανδρος, απέτυχε²⁶³, καθώς η Βουλή μπορεί να ήταν απρόθυμη να καταστρέψει αυτή την ετήσια γιορτή²⁶⁴. Στη συνέχεια του επιχειρήματός του θεωρεί ότι θα ήταν ευσεβέστερο να προσφερθούν οι θυσίες από τον *Άρχοντα-Βασιλέα*²⁶⁵ και τους συνάρχοντές του, όπως γινόταν και παλαιότερα, παρά από έναν άνθρωπο που έγινε υπαίτιος πολλών συμφορών για την πόλη την περίοδο των Τριάκοντα (§ 8).

Ο κατήγορος ανεβάζει τον τόνο της ομιλίας του²⁶⁶ αναφέροντας έναν νόμο σχετικά με τη *δοκιμασία*, σύμφωνα με τον οποίο αποκλείονται από τα δημόσια αξιώματα αυτοί που άσκησαν εξουσία κατά την περίοδο της ολιγαρχίας «*ὅτι ὁ θεὸς τὸν περὶ τῶν δοκιμασιῶν νόμον οὐχ ἤκιστα [περὶ] τῶν ἐν ὀλιγαρχίᾳ ἀρξάντων ἔνεκα ἔθηκεν*» (§ 9). Ο συντάκτης του νόμου, σύμφωνα με τα λεγόμενα του κατήγορου, θεωρεί παρανοϊκό να έχουν το δικαίωμα να διοικούν την πόλη και να εφαρμόζουν τους νόμους, αυτοί που ανέτρεψαν τη δημοκρατία και στη συνέχεια διοικώντας την πόλη έβλαψαν τους συμπολίτες τους (§ 9). Ο κατήγορος τονίζει τη μεγάλη σημασία της *δοκιμασίας*, καθώς η σωστή άσκηση της εξουσίας από τους κατάλληλους πολίτες σώζει το δημοκρατικό πολίτευμα και γι' αυτό η απόφαση των Βουλευτών είναι πολύ σημαντική, αν αναλογιστούν μάλιστα, την ιδιαίτερη σημασία²⁶⁷ του αξιώματος του *Επώνυμου Άρχοντα*. Για να ενισχύσει το επιχειρήμα του προβαίνει σε σύγκριση του αξιώματος του Επώνυμου Άρχοντα με αυτό του Βουλευτή. Επειδή η Βουλή είναι ένα σώμα που αποτελείται από πεντακόσιους Βουλευτές, ο κάθε Βουλευτής δεν θα μπορούσε να προβεί ανεξέλεγκτα σε άνομες πράξεις «*ῥαδίως ἂν ὑπὸ τῶν ἄλλων ἐκωλύετο*» και επιπρόσθετα η διάρκεια του βουλευτικού αξιώματος είναι ετήσια (§ 11). Αντίθετα ο *Επώνυμος Άρχοντας* ασκεί μόνος του την εξουσία και στη συνέχεια γίνεται ισόβιο μέλος του *Αρείου Πάγου*²⁶⁸.

Επειδή ήταν συνηθισμένο οι διάδικοι να επιχειρηματολογούν πάνω σε μια διάδοση σχετικά με τον αντίδικο ή να συνδέουν το όνομα τους με κάποιο σημαντικό γεγονός²⁶⁹, ο κατήγορος θεωρεί ότι ο Εύανδρος θα στηρίζει την υπεράσπισή του στην αμνηστία, στους όρκους και τις συνθήκες «*καὶ τοὺς ὄρκους καὶ τὰς συνθήκας ὑμᾶς ὑπομνήσειν*» (παρ 16) που συνόδεψαν την αποκατάσταση της δημοκρατίας μετά την πτώση του καθεστώτος των

²⁶³ Todd (1993): 286.

²⁶⁴ Jebb (2009): 244.

²⁶⁵ Σακελλαρίου (2012⁶): 197, ανάμεσα στις αρμοδιότητες του *Βασιλέως* ήταν και η ευθύνη για την διεξαγωγή των πατροπαράδοτων θυσιών.

²⁶⁶ Jebb (2009): 245.

²⁶⁷ Usher (1999): 111.

²⁶⁸ Σχετικά με τη λειτουργία του Αρείου Πάγου βλ. Σακελλαρίου (2012⁶): 181-186.

²⁶⁹ Dorjahn (1935): 286.

Τριάκοντα και θα παρουσιάσει τον εαυτό του ως έναν από τους πολλούς Αθηναίους πολίτες που παρέμειναν στην πόλη *«ἀλλὰ περὶ πάντων τῶν ἐν ἄστει μεινάντων»* (§ 16) την περίοδο των Τριάκοντα χωρίς να συμμετέχουν στα εγκλήματά τους. Ο Λυσίας επιχειρηματολογεί αναγνωρίζοντας την ύπαρξη διαφόρων βαθμών πατριωτισμού²⁷⁰. Διακρίνει τους καλούς πρώην ολιγαρχικούς οι οποίοι παρέμειναν στην πόλη, έσωσαν τους δημοκρατικούς πολίτες από βέβαιο θάνατο όταν συνελήφθησαν από το καθεστώς *«διὰ δὲ τοὺς ἄλλους [τοὺς συλληφθέντας] ἐκφυγεῖν»* (§ 18) αλλά και βοήθησαν στην αποκατάσταση της δημοκρατίας, συμπράττοντας και ενισχύοντας τις δυνάμεις των δημοκρατικών. Αυτών των πολιτών η αξία αναγνωρίστηκε περισσότερο από την αποκατεστημένη δημοκρατία, καθώς έδειξαν το ήθος τους στη δύσκολη περίοδο της τυραννίας και τιμήθηκαν αναλαμβάνοντας αξιώματα. Από την άλλη υπάρχουν οι ολιγαρχικοί εκείνοι που προτίμησαν να υπηρετήσουν τους Λακεδαιμονίους και τους εγκάθετους αυτών, τους Τριάκοντα και έγιναν αιτία να πεθάνουν πολλοί Αθηναίοι από τις θηριωδίες του καθεστώτος (§ 18). Η διάκριση αυτή πιστοποιεί και το διαχωρισμό που έκανε η αποκατεστημένη δημοκρατία όπου με διάταγμα καθόριζε το σκοπό της αμνηστίας που δεν ήταν να προστατεύσει όλους όσους παρέμειναν στο άστυ, αλλά αυτούς που δεν είχαν κάνει αδικήματα και είχαν συμβάλλει στην αποκατάσταση της δημοκρατίας. Η άποψη αυτή ότι η αμνηστία ήταν ένα δώρο στους καλούς ολιγαρχικούς και ο θεσμός της δοκιμασίας ένα αντίμετρο στους εγκληματίες, μπορεί να απηχεί τις απόψεις μιας μερίδας ανθρώπων, αλλά μπορεί και να είναι αντίθετες με το σκοπό της αμνηστίας και να δηλώνουν το βαθμό της προσπάθειας του Λυσία να εξαπατήσει το κοινό²⁷¹. Το γεγονός όμως ότι οι δικαστές αποφασίζουν κάθε φορά ανάλογα με την περίπτωση, δηλώνει ότι το θέμα της αμνηστίας δεν αντιμετωπίζεται πάντα με την ίδιο τρόπο και ορισμένες φορές αντιμετωπίζεται χωρίς να έχει σημασία²⁷².

Ο κατήγορος στον επίλογο του, κλείνει το λόγο του καλώντας τους βουλευτές να αποφασίσουν, αναλογιζόμενοι το ήθος το δικό του και το ήθος του Θρασύβουλου. Χρησιμοποιεί την πίστιν εκ βίου²⁷³ και καθώς θεωρεί ότι ο Θρασύβουλος που θα παρουσιαστεί για να υπερασπιστεί τον Εύανδρο, θα προβεί σε κατηγορίες για το ήθος του, αυτοπαρουσιάζεται. Δεν μένει μόνο στον εαυτό του, αλλά υποστηρίζει τα δημοκρατικά φρονήματα του πατέρα του και των προγόνων του *«περὶ μὲν οὖν ἐμοῦ ἢ τοῦ πατρὸς ἢ τῶν προγόνων οὐδὲν οὗτος εἶπεῖν ἔξει εἰς μισοδημίαν»* (§ 21). Εξάλλου ο ίδιος δεν μπορεί να κατηγορηθεί ότι στήριξε την ολιγαρχία γιατί ενηλικιώθηκε μετά την πτώση της (§ 21).

---

²⁷⁰ Usher (1999): 111.

²⁷¹ Bateman (1958): 280.

²⁷² Todd (1993): 289.

²⁷³ Usher (1999): 112.

Πράγματι ένας Αθηναίος πολίτης μπορούσε να αποκτήσει πολιτικά δικαιώματα στην ηλικία των δεκαοχτώ χρόνων, αφού πρώτα περνούσε από *δοκιμασία* για να εξεταστούν τα προσόντα του²⁷⁴ (*Αθ. Πολιτ.* 42.1). Ούτε ο πατέρας του θα μπορούσε να κατηγορηθεί ότι είχε οποιαδήποτε συμμετοχή στα ολιγαρχικά κινήματα καθώς είχε σκοτωθεί πριν την επιβολή των ολιγαρχικών κινήματων του 411 π.Χ. και 404 π.Χ. (§ 21) και, όπως τονίζει, οι πρόγονοί του ήταν πολέμοι της τυραννίας των Πεισιστρατιδών (§ 22). Επίσης η εκπλήρωση των υποχρεώσεων του απέναντι στην πόλη αποδεικνύεται και από το γεγονός ότι η οικογένεια του ξόδευε όλη την περιουσία της κατά τη διάρκεια του Πελοποννησιακού πολέμου για τη σωτηρία της πόλης «*εἰς δὲ τὴν τῆς πόλεως σωτηρίαν ἐν τῷ πολέμῳ ἅπας ἀνηλώθη*» (§ 22). Σε αντίθεση με το ήθος το δικό του αμέσως αντιπαραβάλλει τα στυγερά εγκλήματα του Θρασύβουλου²⁷⁵ για τα οποία του αξίζει η ποινή του θανάτου²⁷⁶ «*ὥστ' ἄξιον εἶναι ἕκαστον ἔργον θανάτου*» (§ 23). Τον κατηγορεί²⁷⁷ ότι, αφού πήρε χρήματα, αποξένωσε τους Βοιωτούς από την Αθήνα καθώς στήριξε την πολιτειακή αλλαγή στη Θήβα²⁷⁸ (§ 23), όταν ο Σπαρτιάτης Φοιβίδας κατέλαβε την Καδμεία και ενίσχυσε την Σπαρτιατική επιρροή (*Ελληνικά* 5.2.25-5.2.29). Συνεχίζει τις κατηγορίες καθώς θεωρεί ότι ο Θρασύβουλος ευθύνεται για την απώλεια, με προδοσία, Αθηναϊκών τριήρων (§ 23) στη σύγκρουση με το Σπαρτιάτη στρατηγό Ανταλκίδα στον Ελλήσποντο και τέλος, αναφερόμενος ίσως σε ένα επακόλουθο της μάχης στον Ελλήσποντο²⁷⁹, τον κατηγορεί για την κατασυκοφάντηση αιχμάλωτων ναυτών και τη απόσπαση χρημάτων από αυτούς (§ 23). Ο Θρασύβουλος με αυτό τον τρόπο, αντιστικτικά προς τον κατηγορο, δρα σαν κοινός συκοφάντης προσπαθώντας να αποκομίσει χρηματικά οφέλη²⁸⁰.

ΗΘΟΠΟΙΑ - ΠΑΘΟΠΟΙΑ

Το σωζόμενο τμήμα του λόγου ξεκινά με μια αποστροφή του κατηγορού προς τον Εύανδρο «*σύνοισθα*» (§ 1), τονίζοντας ότι εξαιτίας του μεγάλου χρονικού διαστήματος που έχει περάσει από την πτώση του καθεστώτος των Τριάκοντα, η συμμετοχή του

²⁷⁴ Carey (2010): 58.

²⁷⁵ Usher (1999): 112.

²⁷⁶ MacDowell (2003⁴): 392-393. Τρεις είναι οι γνωστές μέθοδοι εκτέλεσης: α) να ρίχνονται οι καταδικασμένοι σε χάσμα ή λάκκο, όπου σκοτώνονταν κατά την πτώση ή αφήνονταν να πεθάνουν στον πυθμένα β) η μέθοδος που ονομάζονταν «τύμπανον», όπου ο κατάδικος δένονταν σφιχτά πάνω σε ένα όρθιο σανίδι με πέντε σιδερένιους χαλκάδες που έμπαιναν γύρω από το λαιμό, τους καρπούς και τους αστραγάλους του και στερεώνονταν με καρφιά και έτσι ο κατάδικος πέθαινε από την έκθεση του σώματός του και την πείνα ή ίσως στραγγαλιζόταν από το σιδερένιο περιλαίμιο και γ) η δηλητηρίαση με κώνειο.

²⁷⁷ Sinclair (1997): 180, ασκήθηκε πιθανόν εισαγγελία κατά του Θρασύβουλου από τον Κολλυτό για δήθεν διεφθαρμένες συμβουλές που δόθηκαν κατά την περίοδο της κατοχής της καδμείας από τους Λακεδαιμονίους το 382 π.Χ., αλλά πιθανόν αθώωθηκε.

²⁷⁸ Αισχίνης «Κατά Κτησιφώντος» § 138: γίνεται αναφορά στον Θρασύβουλο σαν ένα πρόσωπο με μεγάλη επίδραση στη Θήβα «πρώτος μὲν Θρασύβουλος ὁ Κολλυτεύς, ἀνὴρ ἐν Θήβαις πιστευθεὶς ὡς οὐδεὶς ἕτερος»

²⁷⁹ Todd (2000): 279, υποσημ. 25.

²⁸⁰ Harris (2006): 197, υποσημ. 77.

κατηγορούμενου στις ανομίες του καθεστώτος δεν πρέπει να λησμονηθεί. Αγανακτεί «ὁ δὴ ἔγωγε καὶ ἀγανακτῶ» (§ 1), με αυτή την έπαρση του Ευάνδρου που έχει το θράσος να έρχεται στη Βουλή και να διεκδικεί αξιώματα και μάλιστα θεωρεί υπεύθυνους τους ίδιους τους Βουλευτές «αἴτιοι δὲ τούτων ὑμεῖς ἐστε» (§ 2) καθώς, ενώ είναι οι ίδιοι άνθρωποι που διώκονταν για τα δημοκρατικά τους φρονήματα την περίοδο της τυραννίας, τώρα ελέγχουν τον Ευάνδρο για τη θέση του *Επώνυμου Άρχοντα*. Έτσι βρίσκει ευκαιρία να εξάρει το ήθος της αποκατεστημένης δημοκρατίας που δεν κράτησε μίσος στους ολιγαρχικούς (§ 2) και δεν διστάζει να εκφράσει την πικρία του²⁸¹ αποκαλώντας τους Βουλευτές αφελείς που επιτρέπουν να αναλάβουν αξιώματα οι ολιγαρχικοί «ὥστε εἰκότως ὑμῶν ταύτην τὴν εὐήθειαν καταγιγνώσκουσιν» (§ 2) «και μὴ εὐήθεις αὐτῷ εἶναι δοκῆτε» (§ 5). Τα συναισθήματα που προκλήθηκαν στους δικαστές από τη δήλωση αυτή του Ευάνδρου και οι αντιδράσεις τους, δεν μας είναι γνωστές. Μπορεί να ακούστηκαν κραυγές αποδοκιμασίας και φωνές από τους Βουλευτές ή και το ακροατήριο, δημιουργώντας μια ένταση, όπως γινόταν συχνά στις δίκες²⁸².

Ο Ευάνδρος παρουσιάζεται από τον κατήγορο ως άνθρωπος που έχει πρόθεση να εξαπατήσει και να μπερδέψει τους βουλευτές για τις ενέργειες του παρελθόντος. Αιτία της συμπεριφοράς του κατηγορουμένου και της στάσης του κατά τη διάρκεια του καθεστώτος των Τριάκοντα είναι ο χαρακτήρας του «ὁ τούτου τρόπος» (§ 5), γιατί, ενώ μπορούσε να ζει ήσυχα, προτίμησε να διαπράττει κακουργήματα (§ 5), ενώ τώρα που έχει επανέλθει η δημοκρατία, αναγκάζεται να υπακούσει στους νόμους της πόλης. Ίσως να υπερβάλλει ο κατήγορος παρουσιάζοντας τον Ευάνδρο ως αδίστακτο δολοπλόκο που έχει πείσει τη Βουλή να παρανομήσει, καθώς πίστευε ότι η θητεία της Βουλής είχε λήξει και η εκλογή του Ευάνδρου δεν ήταν νόμιμη (§ 7). Προσπαθεί να δημιουργήσει αισθήματα φόβου στους δικαστές κινδυνολογώντας με τις άνομες πράξεις που πρόκειται να κάνει ο Ευάνδρος ως *Επώνυμος Άρχοντας*, αν περάσει τη δοκιμασία, καθώς μάλιστα θα αποτελέσει και ισόβιο μέλος του Αρείου Πάγου (§ 7). Οι Βουλευτές είναι αποκλειστικά υπεύθυνοι για τον εξονυχιστικό έλεγχο της ζωής και των πράξεων ενός τέτοιου ανθρώπου, του οποίου καλούνται να επιδοκιμάσουν την εκλογή σε ένα ανώτερο αξίωμα «ἢ δοκιμάσαντες τὸν ἄξιον τῆς ἀρχῆς στεφανώσιν»²⁸³ (§ 8).

Στη συνέχεια υπενθυμίζει το χρέος τους απέναντι στην πόλη και την ευθύνη τους για το μέλλον της ίδιας της πόλης, καθώς με το βουλευτικό τους όρκο δεσμεύονται να πράττουν

²⁸¹ Usher (1999): 110, υποσημ. 192.

²⁸² Hall (1995): 178-181.

²⁸³ Σακελλαρίου (2012⁶): 173, το στεφάνι από μύρτα ήταν διακριτικό των βουλευτών και ορισμένων αρχόντων.

σύμφωνα με τους νόμους και το συμφέρον της πόλης²⁸⁴. Έχουν χρέος να αποφασίσουν σωστά γιατί η σωστή άσκηση της εξουσίας από τους *Άρχοντες* ωφελεί τους πολίτες και την πόλη «*ὡς ἐν τῷ ἕκαστον δικαίως ἄρχειν ἢ τε πολιτεία καὶ τὸ ἄλλο πλῆθος τὸ ὑμέτερον σώζεται*» (§ 9). Προσπαθεί να πείσει ότι δεν υποκινείται από προσωπικά πάθη, επειδή αποδοκιμάστηκε η εκλογή του φίλου του Λεωδάμαντα²⁸⁵ και απειλεί τους δικαστές ότι θα αντιμετωπίσουν την οργή του λαού «*τότε μὲν γὰρ ὑμᾶς ὄντο ὀργισθέντας Λεωδάμαντα ἀποδοκιμάσαι*» (§ 14), όταν αυτός καταλάβει ότι δεν έκριναν αμερόληπτα τον Λεωδάμαντα που τον καταδίκασαν για τη συμμετοχή του στο καθεστώς των Τριάκοντα, ενώ για τον ίδιο λόγο αθώωσαν τον Εύανδρο. Συνεχίζει ο κατήγορος να θέλει να προκαλέσει αισθήματα φόβου στους Βουλευτές προειδοποιώντας τους ότι, αν δεν αποδοκιμάσουν τον Εύανδρο, θα κατηγορηθούν ότι προωθούν στην εξουσία τους ολιγαρχικούς (§ 15). Η εκδικητική μανία του κατηγορού και η προσπάθεια να δυσφημήσει τον Εύανδρο²⁸⁶ δεν είναι αρκετή, καθώς στρέφεται με εμπάθεια εναντίον του Θρασύβουλου, του υποστηρικτή του Ευάνδρου. Η αντιπαράθεση της δική του ζωής, ενός αποδεδειγμένα δημοκρατικού πολίτη που εκπλήρωνε τις υποχρεώσεις του απέναντι στην πόλη και του Θρασύβουλου που οι πράξεις του επισύρουν την ποινή του θανάτου, αποτελεί, σύμφωνα με τον κατήγορο, το κριτήριο για την καταδίκη του Ευάνδρου.

δ. ΥΦΟΣ

Ο ομιλητής στο λόγο φαίνεται να εκφράζει την πικρία του υποκινούμενος από το μίσος του για τον Εύανδρο (§§ 3-5, 9, 23) και χρησιμοποιεί δηκτικό ύφος με έντονες εκφράσεις «*ἐπισύροντα τὰ πράγματα καὶ διακλέπτοντα τῇ ἀπολογία τὴν κατηγορίαν*» (§3), «*τὰ ἔργα ἀειμνηστότερα*» (§4), «*ἄθυτα*» (§6), «*ἐλωβήσαντο*» (§9), «*βάσανον*» (§17), «*εἰς μισοδημίαν*» (§21)²⁸⁷. Υπάρχει περιοδικό ύφος σε απλή, όμως, μορφή σε μέρη του λόγου που αναφέρεται στο ἦθος του Ευάνδρου την περίοδο της δημοκρατίας (§§ 3-5) και στις ενέργειες του Θρασύβουλου (§§ 23-24). Στο σύνολο του λόγου οι προτάσεις είναι λιτές, απότομες με υπέροχη ροή²⁸⁸. Παρατηρείται συχνή χρήση των υποθετικών λόγων, κυρίως στο μέρος του λόγου που ο κατήγορος προσπαθεί να αντικρούσει τα πιθανά επιχειρήματα του Ευάνδρου (§§ 5, 6, 7, 9, 10, 11). Είναι συχνή η επιδοτική σύνδεση προτάσεων και ὀρων – *σχῆμα κατ' ἄρσιν και θέσιν*²⁸⁹ - ώστε οι ιδέες να αντιπαρατίθενται και όχι να υποτάσσονται

²⁸⁴ Σακελλαρίου (2012⁶): 173, Biscardi (2004⁵): 103.

²⁸⁵ Humphreys (2007): 196, η παραδοχή των διαδίκων ότι η παρουσία τους στο δικαστήριο υποκινούνταν από προσωπικούς λόγους ήταν ασυνήθιστη.

²⁸⁶ Adeleye (1983): 304.

²⁸⁷ Devries (1892): 28.

²⁸⁸ ό. π: 28, υποστηρίζει ότι υπάρχουν 22 περιοδικές προτάσεις.

²⁸⁹ Κωνσταντινόπουλος (2014): 66.

σε μια κύρια ιδέα (§§ 2, 3, 16)²⁹⁰. Υπάρχουν ρητορικές ερωτήσεις όταν ο ρήτορας θέλει να επηρεάσει συναισθηματικά τους Βουλευτές (§§ 12, 13, 14), αποστροφή όπου απευθύνεται στον κατηγορούμενο και στους βουλευτές (§§ 1, 8, 20), αντιστροφή (§ 12)²⁹¹, πολυσύνδετο (§§ 18, 20), μεταφορά (§ 3)²⁹², χιαστό (§ 9)²⁹³, περιορισμένη χρήση των αντιθέσεων (§§ 4, 5) και περιορισμένη χρήση γοργίων σχημάτων όπως παρίσωση (§ 1)²⁹⁴, παρονομασία (§§ 13, 20)²⁹⁵, ομοιοτέλετο (§ 3)²⁹⁶.

ε. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Ο λόγος αυτός εκφωνείται σε μια υπόθεση δοκιμασίας για την ανάληψη του αξιώματος του *Επώνυμου Αρχοντα*. Επιβεβαιώνεται ότι η ακεραιότητα του χαρακτήρα του δοκιμαζόμενου, η εκπλήρωση των υποχρεώσεων του απέναντι στην πόλη και οι πολιτικές του επιλογές είναι τα κριτήρια για την ανάληψη ενός αξιώματος ή την απομάκρυνσή του από αυτό. Γι' αυτό και ο κατηγορός δεν τον μέμφεται για τα τυπικά του προσόντα που προφανώς δεν αμφισβητούνται, αλλά για τον χαρακτήρα του (§ 5) ο οποίος, όταν οι συνθήκες το επιτρέπουν, τον οδηγεί σε άνομες πράξεις. Η συμμετοχή του σε συλλήψεις, εξορίες (§ 13) και δολοφονίες (§ 12) δημοκρατικών Αθηναίων, σύμφωνα με το κατηγορο, λειτουργούν αποτρεπτικά για την εκλογή του. Η πολιτική του επιλογή να ανήκει στους οπαδούς των Τριάκοντα και να έχει μάλιστα υπηρετήσει στο ιππικό (§ 10) ή να έχει βουλευτικό αξίωμα (§ 11) κατά την διάρκεια του καθεστώτος, τον αποκλείει από την πολιτική ζωή της δημοκρατικής Αθήνας. Ο κοινός τόπος που χρησιμοποιείται σχετικά με την προσφορά του κατηγορουμένου και της οικογένειά τους στην περίοδο της δημοκρατίας, δεν φαίνεται να αμφισβητείται από το κατηγορο, αλλά αναιρείται η σημασία της, προσθέτοντας και την κατηγορία της δολιότητας και του καιροσκοπισμού, καθώς θεωρεί ότι η δαπάνη της πατρικής περιουσίας είχε απώτερο σκοπό την κατάλυση του δημοκρατικού πολιτεύματος (§ 4).

Ο συγκεκριμένος λόγος μας δίνει μια εικόνα της πολιτικής ζωής του 4^{ου} αιώνα π.Χ. καθώς εξελίσσεται σε μια διαμάχη δύο πολιτικών παρατάξεων για τη διεκδίκηση της εξουσίας. Από τη μια πλευρά είναι ο Λεωδάμαντας, που αποδοκιμάστηκε από τη Βουλή για

---

²⁹⁰ «... οὐ μόνον τῆς ἐλευθερίας αὐτοῖς, ἀλλὰ καὶ τοῦ δικάζειν καὶ τοῦ ἐκκλησιάζειν ...», «οὐχ ὀρᾶται ... ἀλλὰ ἀξιοῖ».

²⁹¹ «ὕμιν δὲ τόνδε ἀποδοκιμάσαι, δόξετε γὰρ κάκεῖνον δικαίως [ἄν] ἀποδοκιμάσαι».

²⁹² «διακλέπτοντα τῇ ἀπολογία τὴν κατηγορίαν».

²⁹³ «δι' οὗς ... οὔτοι ... ἄρξουσι ... γενήσονται ... ἦν ... ἐλωβήσαντο».

²⁹⁴ «ἄλλων ... τῶν ἠδικημένων, ἐτέρων ... τῶν ... διαψηφισμένων».

²⁹⁵ «τε ἀποδοκιμασθῆναι καὶ ... δοκιμασθῆναι», «τιμαῖς τετίμηκεν».

²⁹⁶ «ὡς πολλὰ εἰς τὴν πόλιν ἀνηλώκασι καὶ φιλοτίμως λελητοργήκασι καὶ νίκας πολλὰς καὶ καλὰς ἐν δημοκρατίᾳ νενικήκασι».

το αξίωμα του *Επώνυμου Άρχοντα*, μαζί με τον κατήγορο και από την άλλη είναι ο Εύανδρος ο οποίος υποστηρίζεται από τον Θρασύβουλο, ισχυρό παράγοντα της δημοκρατικής παράταξης. Οι ισχυρισμοί του κατήγορου ότι δεν υποκινείται από τη φιλία του με τον Λεωδάμαντα για να κινήσει τις διαδικασίες της *δοκιμασίας* εναντίον του Ευάνδρου (§ 15), δεν πείθουν κανένα. Η απόρριψη του Λεωδάμαντα εξαιτίας του Θρασύβουλου και η δοκιμασία του Ευάνδρου για το ίδιο αξίωμα με υποστηρικτή τον Θρασύβουλο, τον κάνουν εκδικητικό και επίμονο στην προσπάθεια απόρριψης του Ευάνδρου²⁹⁷. Η αντιπαράθεση στοιχείων του βίου του δικού του με αυτά του Θρασύβουλου που αποδεικνύουν το ήθος του καθενός (§§ 21-24), σε μια δίκη που αφορά τον Εύανδρο, καθώς και η έκκλησή του στους βουλευτές να αποφασίσουν ανάμεσα στον ίδιο και τον Θρασύβουλο, φανερώνει ότι η υπόθεση μπορεί να ξεπερνά τα όρια μια δίκης *δοκιμασίας* και να μετατρέπεται σε μια πολιτική δίκη²⁹⁸. Σε ένα τέτοιο πλαίσιο μπορεί να εξηγηθεί και το περιεχόμενο του *επιλόγου*, που διαφοροποιείται από τους συνηθισμένους *επιλόγους*, καθώς επιλέγει ο ρήτορας να κλείσει το λόγο του με την παρουσίαση των ενεργειών του Θρασύβουλου που επιφέρουν την ποινή του θανάτου και δείχνουν την ποιότητα του χαρακτήρα του.

Μπορεί ο συγκεκριμένος λόγος να μην έχει διασωθεί ολόκληρος αλλά έχει ιδιαίτερη αξία, γιατί αναφέρεται στον νόμο που σχετίζεται με τη δοκιμασία και αφορά την περίοδο της αμνηστίας η οποία δόθηκε από την αποκατεστημένη δημοκρατία μετά την πτώση του καθεστώτος των Τριάκοντα. Η ύπαρξη ενός νόμου που απέκλειε από τη γενικευμένη αμνηστία αυτούς που ανήκαν στους Τριάκοντα, τους Δέκα ή είχαν χρηματίσει μέλη στις επιτροπές τους είναι γεγονός (§ 9). Η διαφοροποίηση που επιχειρείται (§§ 16-18, 20), ώστε να υπάρξει μια διαχωριστική γραμμή ανάμεσα στους *τρισχίλιους* οπαδούς της τυραννίας που ανέλαβαν αξιώματα και προέβησαν σε θηριωδίες και σε αυτούς που ήταν μετριοπαθείς, προβληματίζει σχετικά με το αν πρόκειται για το ίδιο νόμο ή κάποιο διάταγμα, καθώς και σχετικά με τη χρονική περίοδο που εκδόθηκε²⁹⁹.

Όπως είναι γνωστό, ο Εύανδρος διετέλεσε τελικά *Άρχοντας* το 382 π.Χ., έτσι προκύπτει εκ του αποτελέσματος ότι ο λόγος αυτός του Λυσία δεν είχε τα αναμενόμενα αποτελέσματα και δεν κατάφερε να πείσει τους δικαστές. Μπορεί να υπάρχει μια ποικιλία εξατομικευμένων επιχειρημάτων που παρατάσσονται γρήγορα, καθώς ο ομιλητής θέλει να κατακλύσει τους

---

²⁹⁷ Adeleye (1983): 304.

²⁹⁸ Για τον προβληματισμό σχετικά με την μετατροπή της *δοκιμασίας* σε μια πολιτική δίκη βλ. Todd (1993): 289, Usher (1999): 110.

²⁹⁹ Για τον προβληματισμό σχετικά με το νόμο που αφορά στην *δοκιμασία* κατά την περίοδο της αμνηστίας βλ. Adeleye (1983): 303-304, Todd (1993):289.

αντιπάλους του και το ακροατήριο με χείμαρρο αποδείξεων³⁰⁰, αλλά προφανώς δεν έχουν την αποδεικτική ισχύ που χρειάζεται. Στη βασική κατηγορία ότι υπηρέτησε ως υπέας την περίοδο των Τριάκοντα και είχε συμβουλευτικό ρόλο στο καθεστώς (§ 10), παρατηρείται έλλειψη ισχυρών αποδείξεων³⁰¹, καθώς η αναφορά μόνο στην ξύλινη πινακίδα που μπορούσε μάλιστα να παραποιηθεί, δεν είναι ικανοποιητική. Θα μπορούσε ο ρήτορας να αναφέρει ότι υπάρχει το όνομα του Ευάνδρου στον κατάλογο των υπέων που υπάρχει στα επίσημα αρχεία του κράτους, οπότε δεν θα μπορούσε να υπάρξει αμφισβήτηση³⁰². Στη συγκεκριμένη περίπτωση και η χρήση της άρνησης *μη* προσδίδει ένα στοιχείο αβεβαιότητας στην κατηγορία³⁰³ «*ὅτε μὴ μόνον ἰππευκῶς μηδὲ βεβουλευκῶς, ἀλλὰ καὶ εἰς τὸ πλῆθος ἐξημαρτηκῶς φαίνεται*» (§ 10). Η απουσία μαρτύρων που θα επιβεβαίωναν όχι μόνο τη θητεία του στο σώμα των υπέων αλλά και τις κατηγορίες για τις συλλήψεις και θανατώσεις ανθρώπων (§ 13) είναι ύποπτη. Αόριστη, ασαφής και υπερβολική ίσως, είναι η κατηγορία εναντίον του πατέρα του κατηγορουμένου (§ 4), καθώς δεν προσδιορίζεται αν πήρε μέρος στο πραξικόπημα του 411 ή του 404 π.Χ.³⁰⁴. Ο χρόνος διεξαγωγής της δίκης, την τελευταία μέρα του έτους, πριν διαλυθεί η απερχόμενη *Βουλή* και αναλάβουν νέοι βουλευτές τα καθήκοντά τους και όπου έπρεπε να γίνουν οι θρησκευτικές τελετές, μπορεί να έχει τη σημασία του στην απόφαση των δικαστών. Επίσης με την ανάληψη του αξιώματος από τον Ευάνδρο τελικά, προκύπτει ότι το μοτίβο του ολιγαρχικού που πρέπει να τιμωρηθεί για την πιθανή συμμετοχή του στο καθεστώς των Τριάκοντα τυράννων, μπορεί να θεωρούνταν ξεπερασμένο και να είχε κουράσει τους δικαστές, αφού μάλιστα είχαν περάσει σχεδόν είκοσι χρόνια από τους όρκους της Αμνηστίας³⁰⁵. Θα πρέπει να είχε αποδειχθεί και οι δικαστές να ήταν απόλυτα πεπεισμένοι για τη συμμετοχή των υποψηφίων στο καθεστώς ή σε άνομες πράξεις την περίοδο της τυραννίας, όπως φαίνεται με το παράδειγμα του Λεωδάμαντα, ο οποίος αποδοκιμάστηκε νωρίτερα για τον ίδιο λόγο. Δεν μπορεί να αποκλειστεί και το γεγονός ότι ίσως να πρόκειται για μια δίκη πολιτικού χαρακτήρα, όπου η απόφαση πάρθηκε υπό τη επίδραση του ισχυρού δημοκρατικού Θρασύβουλου, ο οποίος υποστήριζε την εκλογή του Ευάνδρου³⁰⁶. Τέλος ίσως και ο ίδιος ο Λυσίας μπορεί να μην είχε πιστέψει τόσο στη υπόθεση, καθώς ήξερε ότι ουσιαστικά ήταν χαμένη και παρόλο που φαίνεται ο λόγος λίγο

³⁰⁰ Bateman (1962): 160.

³⁰¹ Todd (1993): 285.

³⁰² Στο λόγο του Λυσία *Υπέρ Μαντιθέου* § 7 γίνεται αναφορά στον επίσημο κατάλογο των υπέων όπου οι φύλαρχοι κατέγραφαν τα ονόματα των υπέων της φυλής τους που ήταν υπόχρεοι και ικανοί να υπεύουν.

³⁰³ Usher (1999): 111.

³⁰⁴ Todd (1993): 286.

³⁰⁵ Usher (1999): 110.

³⁰⁶ Todd (1993): 289, Usher (1999): 110.

βιαστικά γραμμένος, χωρίς περίτεχνα στοιχεία ύφους, δεν υστερεί στην τόλμη της έκφρασης και στη δημιουργία συναισθημάτων³⁰⁷.

---

³⁰⁷ Jebb (2009): 245.

3. ΚΑΤΑ ΦΙΛΩΝΟΣ ΔΟΚΙΜΑΣΙΑΣ

α. ΥΠΟΘΕΣΗ

Ο λόγος «Κατά Φίλωνος δοκιμασίας» αποτελεί ένα ακόμα λόγο του Λυσία που σχετίζεται με τη διαδικασία της δοκιμασίας. Η υπόθεση σχετίζεται με την καταγγελία εναντίον ενός πολίτη που εκλέγεται με κλήρωση για το αξίωμα του Βουλευτή. Η διαδικασία εκτυλίσσεται ενώπιον της απερχόμενης Βουλής των Πεντακοσίων «Δοκιμάζει δε τούς βουλευτάς τούς τόν ὕστερον ἐνιαυτόν βουλεύσοντας...» (Αθ. Πολιτ. 45.3). Ο ομιλητής είναι Βουλευτής, μέλος της απερχόμενης Βουλής και έχει αντιρρήσεις για την εκλογή του Φίλωνα (§ 1). Ο Φίλωνας, που ανήκει στο δήμο των Αχαρνών (§ 16) τον μεγαλύτερο δήμο των Αθηνών, δεν είναι γνωστός από άλλες ιστορικές αναφορές³⁰⁸. Ο συγκεκριμένος λόγος διαφοροποιείται από τους άλλους λόγους που αφορούν στη διαδικασία της δοκιμασίας γιατί ο Φίλωνας δεν κατηγορείται για τη συμμετοχή του στο καθεστώς των Τριάκοντα ή για αδικήματα ενάντια στους δημοκρατικούς, αλλά για το γεγονός ότι προτίμησε την ουδετερότητα αποφεύγοντας την ηθική ευθύνη της συμμετοχής στην παράταξη των δημοκρατικών, που απέβλεπε στην αποκατάσταση της δημοκρατίας³⁰⁹. Προτίμησε να καταφύγει στον Ωρωπό φροντίζοντας για τις ιδιωτικές του υποθέσεις παρά για τις υποθέσεις της πολιτείας, αλλά και στην προσωπική του ζωή η στάση του δεν είναι καλύτερη³¹⁰. Η κατηγορία λοιπόν εδράζεται στο χαρακτήρα του³¹¹ ο οποίος θα πρέπει να λειτουργήσει αποτρεπτικά στη εκλογή του Φίλωνα ως Βουλευτή. Η ημερομηνία εκφώνησης του λόγου δεν είναι εξακριβωμένη. Σίγουρα εκφωνείται μετά την αποκατάσταση της δημοκρατίας το 403/2 π.Χ., καθώς η υπόθεση δικάζεται ενώπιον της Βουλής των Πεντακοσίων³¹². Η πιο πιθανή περίπτωση είναι ο λόγος να εκφωνείται ανάμεσα στο 403 π.Χ. και 398 π.Χ.³¹³. Λαμβάνοντας υπόψη το γεγονός ότι ο κατηγορος καλεί ως μάρτυρες της συμπεριφοράς του Φίλωνα ανθρώπους που ήδη ήταν μεγάλης ηλικίας την περίοδο που κατηγορείται για αδικήματα, αλλά δεν έχουν πεθάνει το χρονικό διάστημα που γίνεται η δίκη, θεωρείται από ορισμένους μελετητές ως πιθανή ημερομηνία εκφώνησης το 398 π.Χ.³¹⁴.

β. ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΗ ΑΝΑΛΥΣΗ

ΠΡΟΟΙΜΙΟ §§ 1-4

³⁰⁸ Todd (2000): 308.

³⁰⁹ ό. π: 308.

³¹⁰ Carey (2002⁶): 180.

³¹¹ Rhodes (2004): 140.

³¹² Todd (2000): 310.

³¹³ Usher (1999): 77.

³¹⁴ Carey (2002⁶): 179, Jebb (2009): 248, τοποθετεί την εκφώνηση του λόγου ανάμεσα στο 404 π.Χ και 395 π.Χ.

Στο προοίμιο του λόγου του ο κατηγορος επισημαίνει τη θρασύτητα του Φίλωνα «*εἰς τοῦτο τόλμης Φίλωνα ἀφικέσθαι*» (§ 1) που θέλει να περάσει από τη διαδικασία της δοκιμασίας για την ανάληψη του αξιώματος του Βουλευτή. Ο κατηγορος δικαιολογεί την απόφασή του να αμφισβητήσει την εκλογή του Φίλωνα. Τα κίνητρα του είναι τα πολλά αμαρτήματα του Φίλωνα και το ενδιαφέρον του για την πατρίδα³¹⁵ (§ 2), καθώς είναι προσηλωμένος στο καθήκον του ως Βουλευτής. Ο κατηγορος ενήργησε σύμφωνα με τον βουλευτικό όρκο (Αθ. Πολιτ. 22.2) ο οποίος περιλαμβάνει μια ρήτρα που αναφέρεται στο καθήκον του Βουλευτή να αντιτίθεται στην επιλογή κάποιου ακατάλληλου υποψήφιου «*ἐνεστί τε ἐν τῷ ὄρκῳ ἀποφανεῖν εἴ τίς τινα οἶδε τῶν λαχόντων ἀνεπιτήδειον ὄντα βουλευεῖν*» (§ 2). Αντιστρέφοντας³¹⁶ την συνηθισμένη τακτική όπου ο κατηγορούμενος παραπονείται για την έλλειψη χρόνου ώστε να υπερασπιστεί τον εαυτό του, ο κατηγορος θεωρεί ότι έχει λιγότερο χρόνο από τον Φίλωνα να προετοιμάσει την κατηγορία του «*ὅτι οὐκ ἀπὸ ἴσης παρασκευῆς*» (§ 3). Εκφράζει την αδυναμία του να αποδώσει τις κατηγορίες (§ 4), όχι γιατί δεν έχει την ικανότητα να μιλά ενώπιον του λαού «*τῷ δύνασθαι καὶ εἰωθέναι λέγειν ἐν ὑμῖν*» (§ 2), αλλά γιατί δεν γνωρίζει ὄλο το μέγεθος της φαυλότητας του κατηγορούμενου. Έτσι καλεί τους άλλους Βουλευτές που είναι καλύτεροι από τον ίδιο στην παράθεση των αδικημάτων του Φίλωνα (§ 4), να συνδράμουν στην προσπάθειά του³¹⁷ και να βοηθήσουν τη Βουλή ώστε να σχηματίσει μια ολοκληρωμένη εικόνα της προσωπικότητας του κατηγορουμένου.

ΠΡΟΘΕΣΗ §§ 5-7

Στην πρόθεση του λόγου ο κατηγορος δίνει τον ορισμό του καλού Βουλευτή και με αντιθετικό τρόπο δείχνει ποιος πραγματικά είναι ο Φίλωνας και πόσο απέχει από το είναι άξιος για το αξίωμα αυτό³¹⁸. Σύμφωνα με νόμο του Περικλή το 451/0 π.Χ. Αθηναίος πολίτης θεωρούνταν αυτός που και οι δύο γονεῖς του ήταν γνήσιοι Αθηναῖοι πολίτες³¹⁹. Στη συνέχεια οι συνθήκες που δημιούργησε ο Πελοποννησιακός Πόλεμος οδήγησαν σε μια σύγχυση σχετικά με τη διάκριση σε Αθηναίους και μη Αθηναίους πολίτες, ὥσπου την εποχή των Τριάκοντα την ιδιότητα του πολίτη είχαν οι τρεις χιλιάδες οπαδοί του καθεστώτος. Από τον κατηγορο ακούγεται τώρα η άποψη ότι, στη Βουλή, πρέπει να εκπροσωπούν το σύνολο αυτοί, που όχι μόνο είναι από τη φύση τους πολίτες αλλά επιπλέον το επιθυμούν «*τοὺς πρὸς τῷ εἶναι πολίτας καὶ ἐπιθυμοῦντας τούτου*» (§ 3). Ο Λυσίας επιχειρηματολογεί ότι δεν είναι

---

³¹⁵ Carey (2002⁶): 181.

³¹⁶ ὁ. π.: 185.

³¹⁷ Usher (1999): 77.

³¹⁸ Morgan (1895): 133.

³¹⁹ Σακελλαρίου (2012⁶): 130.

αρκετό να γεννηθεί κάποιος πολίτης, αλλά να θέλει να έχει αυτή την ιδιότητα, που συνεπάγεται ένα συναισθηματικό δέσιμο με την πατρίδα του και μια στάση πατριωτισμού. Η κληρονομικότητα ως μόνο κριτήριο διάκρισης του πολίτη δεν είναι πλέον αρκετό. Ακολουθεί η διάκριση των πολιτών ανάλογα με τη στάση τους απέναντι στο γενικό καλό. Είναι από τη μια πλευρά οι πατριώτες που βρίσκονται δίπλα στην πόλη τους αδιακρίτως, όταν ευτυχεί αλλά και όταν δυστυχεί *«εὖ τε πράττειν τὴν πόλιν τήνδε καὶ ἀνεπιτηδείως διὰ τὸ ἀναγκαῖον σφίσιν αὐτοῖς ἡγεῖσθαι εἶναι μετέχειν τὸ μέρος τῶν δεινῶν»* (§ 5) και από την άλλη, υπάρχουν και αυτοί που θεωρούν πατρίδα τους, το μέρος που έχουν αποκτήσει την περιουσία τους *«ὡς πᾶσα γῆ πατρὶς αὐτοῖς ἐστὶν ἐν ἧ ἂν τὰ ἐπιτήδεια ἔχωσιν»* (§ 6). Γι' αυτούς πατρίδα δεν είναι η «πόλις» αλλά το μέρος που εξυπηρετεί τα συμφέροντα τους. Τέτοιου είδους άνθρωπος είναι και ο Φίλωνας, ο οποίος τοποθετεί το ατομικό του συμφέρον *«ἐπὶ τὸ ἑαυτῶν ἴδιον κέρδος»* (§ 6) πάνω από το συμφέρον της πατρίδας *«τὸ τῆς πόλεως κοινὸν ἀγαθὸν»* (§ 6)³²⁰ και αυτό καλείται να αποδείξει ο κατηγορος.

ΔΙΗΓΗΣΗ §§ 8-23

Στη διήγηση του λόγου ο Λυσίας δεν αναφέρεται μόνο σε γεγονότα, αλλά υπάρχει μια εναλλαγή γεγονότων και επιχειρημάτων. Προφανώς ο Λυσίας θεώρησε απαραίτητο να εμπλουτίσει τις πράξεις του κατηγορουμένου με τα απαραίτητα επιχειρήματα, ώστε να ενισχύσει την εικόνα της προσωπικότητας του Φίλωνα όπως θέλει ο ίδιος να παρουσιάσει και να οδηγήσει στην απόρριψη του από τη θέση του Βουλευτή³²¹. Ο Φίλωνας διαφοροποιείται από τους άλλους πολίτες καθώς λειτουργεί αντίθετα από αυτούς *«τὰ ἐναντία ἅπασι τοῖς ἄλλοις πολίταις ἐποίησε»* (§ 9). Αρχικά, όταν το καθεστώς των Τριάκοντα σκλήρυνε τη στάση του μετά την καταδίκη του μετριοπαθούς Θηραμένη και εξεδίωκε όσους δεν ανήκαν στους τρεις χιλιάδες οπαδούς, ο Φίλωνας πήγε να κατοικήσει έξω από την πόλη στην αγροικία του *«ἄκει ἐν ἀγρῶ»* (§ 8). Όταν όμως οι δημοκρατικοί Αθηναίοι που συγκεντρώνονταν στον Πειραιά, έκαναν την αντεπίθεση τους, ο κατηγορούμενος προτίμησε παίρνοντας όλη του την περιουσία (§ 9) να μείνει ως μέτοικος³²² στον Ωρωπό³²³, έχοντας ένα

³²⁰ Bakewell (1999): 15-19.

³²¹ Carey (2002⁶): 182.

³²² Biscardi (2004⁵): 153-156, MacDowel (2003⁴): 122-125, μέτοικοι χαρακτηρίζονταν οι ελεύθεροι ξένοι που ζούσαν μόνιμα στην Αθήνα σε μια ενδιάμεση θέση μεταξύ γνήσιων Αθηναίων πολιτών και περαστικών ξένων, δεν είχαν περισσότερα πολιτικά δικαιώματα από τους άλλους ξένους αλλά γίνονταν αποδεκτοί ως μέλη της κοινότητας. Ο κάθε μέτοικος έπρεπε να έχει ένα Αθηναίο πολίτη ως «προστάτη», απαραίτητη προϋπόθεση για να μπορεί ο μέτοικος να συμμετέχει στη ζωή της πόλης. Το «μετοίκιον» ήταν ο φόρος που κατέβαλαν όλοι οι μέτοικοι ως αναγνώριση της γενναιόδωρης παραχώρησης της πόλης προς αυτούς και ανερχόταν σε 12 δραχμές τον χρόνο για τον άντρα και 6 δραχμές για τη γυναίκα.

³²³ Ο Ωρωπός βρίσκεται στα σύνορα Αττικής και Βοιωτίας και εκείνη την περίοδο ανήκε στους Θηβαίους, Θουκυδίδη *«Ιστορία»* 8.60.1 *«Βοιωτοὶ δὲ τελευτῶντος ἤδη τοῦ χειμῶνος Ὠρωπὸν εἶλον προδοσίᾳ, Ἀθηναίων ἐμφρουρούντων.»*

προστάτη αντιπρόσωπο και να καταβάλλει το μετοίκιον, παρά να μείνει στην πόλη του «έν Ωρωπῷ μετοίκιον κατατιθείς ἐπὶ προστάτου ᾧκει» (παρ. 9). Επειδή κατάλαβε ότι η παραμονή του στην αγροικία έγινε επικίνδυνη, στη συνέχεια πήγε στον Ωρωπό προκειμένου να αποφύγει τη δύσκολη κατάσταση που επικρατούσε στην Αθήνα από τις αυθαιρεσίες των τυράννων. Το αδίκημα, όμως, που διαπράττει σύμφωνα με τον κατηγορο, είναι η χρονική στιγμή της πράξης, η απουσία του δηλαδή, όταν παρατάχθηκαν για μάχη οι δημοκρατικοί με τους ολιγαρχικούς³²⁴. Ο Φίλωνας κατά τη διάρκεια της ταραγμένης εποχής μέχρι την αποκατάσταση της δημοκρατίας, δεν συμπαρατάχθηκε με καμία παράταξη, ούτε με τους ολιγαρχικούς αλλά ούτε και με τους δημοκρατικούς (§ 13) και ακολούθησε μια ουδέτερη στάση³²⁵.

Έχει προβληματίσει τους μελετητές το γεγονός ότι ο Λυσίας δεν κάνει καμία αναφορά στο νόμο του Σόλωνα που αναφέρει, ότι σε περίπτωση εμφυλίου πολέμου, όποιος δεν πάρει τα όπλα και δεν ταχθεί με το μέρος κάποιας παράταξης, θα καταδικάζεται σε ατιμία και θα στερείται τα πολιτικά του δικαιώματα «ὅς ἂν στασιαζούσης τῆς πόλεως μὴ θῆτε τὰ ὄπλα μηδέ μέθ' ἑτέρων, ἄτιμον εἶναι και τῆς πόλεως μὴ μετέχειν» (Αθ. Πολιτ. 8.5). Ορισμένοι μελετητές θεωρούν ότι ο νόμος είναι άγνωστος στο Λυσία γιατί είναι απαρχαιωμένος και δεν ήταν σε ισχύ ή ότι δεν υπήρχε την χρονική περίοδο εκφώνησης του λόγου, αλλά είναι μια επινόηση του τέταρτου αιώνα μετά τα χρόνια του Λυσία. Η άποψη αυτών που υποστηρίζουν ότι ο Λυσίας γνώριζε το νόμο, αλλά επίτηδες δεν τον ανέφερε, γιατί ο Φίλων δεν βρισκόταν στην πόλη, αλλά στον Ωρωπό και έτσι θα φαινόταν ότι απευθύνεται σε άλλους Αθηναίους πολίτες, που ήταν στην πόλη εκείνη την περίοδο, δεν φαίνεται να γίνεται ευρέως αποδεκτή³²⁶.

Άξιο λόγου είναι ότι η ηθική ευθύνη του Φίωνα να μη συμμετέχει στον αγώνα της πόλης του, παραποιείται από τον κατηγορο, καθώς εστιάζεται η ενοχή του Φίωνα στην ουδετερότητα του. Αυτή είναι μια έξυπνη αναφορά του ρήτορα καθώς δεν θέλει, να δυσαρεστήσει το ακροατήριο του που αποτελείται από υποστηρικτές της δημοκρατικής και της ολιγαρχικής παράταξης³²⁷. Η αδιαφορία του Φίωνα ήταν τόσο μεγάλη που δεν παραλείπει ο κατηγορος να τονίσει την αδυναμία του να συμμετάσχει στον αγώνα των δημοκρατικών ούτε όταν άρχισαν οι επιτυχίες³²⁸ «οὐδὲ τούτων τι τῶν εὐτυχημάτων ἤξίωσε μετασχεῖν» (§ 9) με το Θρασύβουλο, αρχικά στη Φυλή και αργότερα με τις νίκες των

³²⁴ Carey (2002⁶): 189.

³²⁵ Morgan (1895): 133.

³²⁶ Morgan (1895): 133, Todd (2000): 308-309.

³²⁷ Carey (2002⁶): 182, Todd (2000): 309

³²⁸ Todd (2000): 309.

δημοκρατικών Αθηναίων που βρίσκονταν στον Πειραιά. Ο κατηγορος ισχυρίζεται ότι δεν υπάρχει καμία δικαιολογία για τη συμπεριφορά του κατηγορουμένου ώστε η πολιτεία να δείξει την επιείκειά της. Παρουσιάζει ένα κοινό τόπο καθώς αναφέρει ότι η κοινωνία κατανοεί εκείνους που οδηγήθηκαν στο έγκλημα εξαιτίας της φτώχειας και της φυσικής τους ανικανότητας, όμως εκφράζει τη δυσαρέσκειά της για τους ανθρώπους που αδικούν, ενώ μπορούν να ζήσουν χωρίς να εγκληματήσουν³²⁹. Είναι χαρακτηριστική η προστασία των αδυνάμων από την Αθηναϊκή πολιτεία και η φιλόανθρωπη διάθεση των Αθηναίων³³⁰, αλλά ο κατηγορούμενος ούτε ανάπηρος είναι ώστε να μην μπορεί να πάρει μέρος στον αγώνα (§12), και ούτε φτωχός ώστε να μην μπορεί να εκτελεί δημόσια λειτουργία³³¹ (§ 12) ή να παρέχει τον οπλισμό σε κάποιους πολίτες, οι οποίοι θα υπερασπιστούν την πατρίδα τους στη θέση του αν αυτός αδυνατεί (§ 15).

Ο Φίλωνας δεν αρκέστηκε μόνο σε αυτό. Ο κατηγορος προσθέτει στο κατηγορητήριο τη σύσταση συμμορίας στον Ωρωπό, που είχε καταφύγει, με σκοπό τις επιδρομές και τις λεηλασίες των περιουσιών των φτωχών «*ὀλίγα μὲν τῶν ἐπιτηδείων ἔχοντες*» (§ 18) και μεγάλων σε ηλικία κατοίκων «*τῶν πολιτῶν τοῖς πρεσβυτάτοις*» (§ 18) που ανήκαν στη δημοκρατική παράταξη «*εὖνοι μὲν ὄντες τῷ πλήθει*» (§ 18). Μάλιστα η λεηλασία που γινόταν στους φτωχούς αυτούς ανθρώπους αφορούσε μικρά χρηματικά ποσά, ζώα, σιτηρά και ίσως ξυλεία και κεραμίδια³³².

Μια πιο συγκεκριμένη και σημαντική κατηγορία³³³ ενάντια στον Φίλωνα είναι ότι δεν έθαψε ο ίδιος τη μητέρα του, αλλά η ίδια, πριν πεθάνει, έδωσε χρήματα στον Αντιφάνη, έναν άνθρωπο που δεν ήταν συγγενής της, για την ταφή της (§ 21). Οι Αθηναίοι έδιναν μεγάλη σημασία στο σεβασμό απέναντι στους ηλικιωμένους γονεὶς τους και η κακοποίηση γονέα θεωρούνταν μεγάλο παράπτωμα. Σύμφωνα με νόμο του Σόλωνα στον υιό που παρέλειπε να εξασφαλίσει στους γονεὶς του τροφή ή στέγη, ή αν χρησιμοποιούσε σωματική βία εναντίον τους ή παρέλειπε να τους παράσχει τις αρμόζουσες ταφικές τελετές, μπορούσε να γίνει μήνυση για κακομεταχείριση των γονέων του, η «*κάκωσις γονέων*»³³⁴, με ποινή τη στέρηση των πολιτικών του δικαιωμάτων. Η πολιτεία επιβράβευε αυτόν που έφερνε σε δίκη την κακομεταχείριση γονέων με το να μην υποστεί κανένα πρόστιμο σε περίπτωση που δεν

³²⁹ Usher (2003): 162.

³³⁰ Carey (2010): 60-61.

³³¹ MacDowel (2003⁴): 247-253, η «λειτουργία» ήταν ένα είδος δημόσιας υπηρεσίας όπου συνεπαγόταν την καταβολή χρημάτων για κάποια δημόσια δραστηριότητα και την υποχρεούνταν οι πιο πλούσιοι Αθηναίοι πολίτες και μέτοικοι.

³³² Carey (2002⁶): 194.

³³³ Todd (2000): 309.

³³⁴ MacDowel (2003⁴): 145-146, Σακελλαρίου (2012⁶):298, δεν είναι εντελώς σαφές αν η «κάκωσις γονέων» αποτελούσε «γραφή» ή «εισαγγελία».

κατάφερνε να καταδικαστεί ο κατηγορούμενος (*Αθ. Πολιτ.* 56.6). Για να γίνει μάλιστα ο κατήγορος πιο αξιόπιστος και να επηρεάσει τους Βουλευτές, προσδιορίζει ακριβώς το ποσό των τριών μνων που δόθηκε για την ταφή³³⁵ της μητέρας του Φίλωνα. Το πιο επιβαρυντικό είναι ότι η μητέρα του κατηγορούμενου γνώριζε ότι ο γιός της δεν θα εκπλήρωνε τις υποχρεώσεις του και υπερνικώντας την μητρική αγάπη που δικαιολογεί και συγχωρεί τα πάντα, δεν τον εμπιστεύτηκε για την ταφή της. Έτσι με την τεχνική του εικότος παρουσιάζει έναν άνθρωπο αναξιόπιστο που και η ίδια η πολιτεία δεν μπορεί να του δείξει εμπιστοσύνη και να αναλάβει το αξίωμα³³⁶ (§ 22).

ΕΝΤΕΧΝΕΣ ΑΠΟΔΕΙΞΕΙΣ §§ 24-33

Ο κατήγορος απευθυνόμενος στους βουλευτές θεωρεί ότι και μόνο η στάση του Φίλωνα απέναντι στη μητέρα του είναι λόγος αποδοκιμασίας του «*τί <ἄν> οὖν βουλευθέντες ὑμεῖς τοῦτον δοκιμάσατε;*» (§ 24). Το γενικό επιχείρημα του ότι πρώτα πρέπει κάποιος πολίτης να εκπληρώσει τις υποχρεώσεις του απέναντι στην πόλη και μετά να αναλάβει δημόσια αξιώματα (§ 24), είναι λογικό. Στην περίπτωση αυτή δεν ανήκει ο Φίλωνας, ο οποίος δεν μπορεί να εκλεγεί Βουλευτής, καθώς έχει αδικήσει την πόλη. Στη συνέχεια προσθέτει έναν παράξενο ισχυρισμό που αποτρέπει την εκλογή του κατηγορουμένου με το σκεπτικό των μελλοντικών ευεργεσιών που ίσως κάνει για την πόλη του (§ 24). Πράγματι θα ήταν παράλογο να μην τιμωρείται κάποιος για αδικίες που έχει κάνει και να τιμάται για πράξεις, όχι που έκανε, αλλά που πρόκειται να κάνει. Εξάλλου η ανάληψη του αξιώματος από τον Φίλωνα θα αποτελέσει ένα κακό πρότυπο, σύμφωνα με το οποίο θα θελήσουν και άλλοι πολίτες, αφού διαπράξουν άνομες πράξεις, να αναλάβουν δημόσια αξιώματα (§ 26). Προσπαθώντας να δείξει το μέγεθος του αδικήματος και της επακόλουθης τιμωρίας θέτει το εξής επιχείρημα: Κάθε Αθηναίος πολίτης μπορούσε να καταγγείλει για προδοσία κάποιον που πρόδωσε κάποιο φρούριο, πολεμικό πλοίο ή κάποιο στρατόπεδο (§ 27), ο οποίος με τη σειρά του υποβάλλονταν σε δίκη την καλούμενη «*εισαγγελία*»³³⁷. Η τιμωρία σε τέτοιες περιπτώσεις ήταν μεγάλη «*ταῖς ἐσχάταις ἂν ζημίαις ἐζήμοῦτο*» (§ 26), κατάσχεση περιουσίας, θάνατος και απώλεια του δικαιώματος να ταφεί στη Αττική³³⁸. Αφού λοιπόν ο κατηγορούμενος έχει διαπράξει μεγαλύτερο αδίκημα και είναι προδότης της ίδιας του της πατρίδας, πρέπει να τιμωρηθεί με τις μεγαλύτερες ποινές γι' αυτή του την προδοσία και όχι

³³⁵ Carey (2002⁶): 195, το ποσό των τριών μνων θεωρείται πολύ χαμηλό, ενώ το κόστος της ταφής κυμαίνεται από είκοσι πέντε έως πενήντα μνες.

³³⁶ Usher (2003): 162.

³³⁷ MacDowel (2003⁴): 281.

³³⁸ Carey (2002⁶): 197.

να τιμηθεί παίρνοντας το αξίωμα του βουλευτή «οὐ περι τοῦ βουλευεῖν ἀλλὰ περι τοῦ δουλεύειν καὶ τῆς μεγίστης τιμωρίας ἀγωνίζοιτο» (§ 26).

Στη συνέχεια έχει ο κατηγορος να αντιμετωπίσει το ισχυρότερο επιχείρημα του Φίλωνα³³⁹. Ο Φίλωνας θα ισχυριστεί πως δεν υπάρχει κανένας νόμος που να αποκλείει τους πολίτες που έμειναν εκτός Αττικής από το να αναλάβουν δημόσιο αξίωμα (§ 27). Στο σημείο αυτό επανέρχεται το ερώτημα γιατί ο Λυσίας δεν αναφέρεται στο νόμο του Σόλωνα, όπου χαρακτηρίζει «άτιμους» όσους δεν μετέχουν, σε περίπτωση που υπάρχει εμφύλια σύγκρουση στην πόλη. Το σίγουρο είναι ότι η ύπαρξη αυτού του νόμου θα ήταν γνωστή και στους Βουλευτές και η απόκρυψη του από τον κατηγορο και η μείωση με αυτόν τον τρόπο της πειστικότητας του επιχειρήματός του, θα δημιουργούσε βάσιμες υποψίες συμπαιγνίας με τον κατηγορούμενο³⁴⁰. Σύμφωνα με τον Carey το πιο πιθανό είναι ο νόμος αυτός του Σόλωνα να έχει πέσει σε αχρηστία και να μην αναβίωσε με την αναθεώρηση των νόμων που ολοκληρώθηκε με την αποκατάσταση της δημοκρατίας³⁴¹. Πάντως ο κατηγορος απαντά σε αυτόν τον ισχυρισμό του κατηγορούμενου με το υπερβολικό επιχείρημα ότι δεν έχει θεσπιστεί κάποιος νόμος, γιατί κανένας νομοθέτης δεν μπορούσε να φανταστεί ότι κάποιος πολίτης θα μπορούσε να προβεί σε μια τόσο αποτρόπαια πράξη «διὰ τὸ μέγεθος τοῦ ἀδικήματος οὐδεὶς περι αὐτοῦ ἐγράφη νόμος» (§ 27) . Και συνεχίζει, ζητώντας στην ουσία από τους δικαστές να γίνουν και νομοθέτες³⁴², αναρωτώμενος πως είναι δυνατόν να υπάρχει νόμος που να καταδικάζει αυτόν που λιποτακτεί από την παράταξή του, όταν αυτή δεν βρίσκεται σε δύσκολη θέση, ενώ δεν έχει προβλέψει τιμωρία γι' αυτόν που εγκαταλείπει την πόλη του σε περίοδο πολέμου «εἰ δέ τις αὐτῆς τῆς πόλεως ἐν κινδύνῳ οὔσης λίποι τὴν πόλιν αὐτήν, οὐκ ἂν ἄρα ἐτέθη» (§ 28).

Η σύγκριση της στάσης του Φίλωνα με αυτή των μετοίκων προσθέτει περισσότερο χρώμα στο λόγο παρά ουσία³⁴³. Ο Λυσίας χρησιμοποιεί ένα ρητορικό τέχνασμα παρουσιάζοντας τους μέτοικους ως σημείο σύγκρισης για την αξιολόγηση των πράξεων του κατηγορουμένου³⁴⁴. Η προσφορά των μετοίκων στην αποκατάσταση της δημοκρατίας είναι μεγαλύτερη από αυτή του Φίλωνα. Οι μέτοικοι βοήθησαν την πόλη, ενώ ο Φίλωνας πρόδωσε την πόλη. Οι μέτοικοι ξεπέρασαν κατά πολύ τις υποχρεώσεις τους απέναντι στην πόλη³⁴⁵

---

³³⁹ Usher (1999): 78-79.

³⁴⁰ Carey (2002⁶): 199.

³⁴¹ ό.π.: 199, υπάρχουν οι απόψεις των μελετητών σχετικά με τους λόγους της παράλειψης της αναφοράς στο νόμο του Σόλωνα.

³⁴² Usher (1999): 79.

³⁴³ ό. π.: 79.

³⁴⁴ Bakewell (1999): 6.

³⁴⁵ MacDowell (2003⁴): 125, Biscardi (2004⁵): 155, οι μέτοικοι είχαν υποχρέωση να υπηρετήσουν στο στρατό ή το ναυτικό όταν τους το ζητούσαν.

«οὐ κατὰ τὸ προσῆκον ἑαυτοῖς ἐβοήθησαν τῷ δήμῳ» (§ 29), σε αντίθεση με τον Φίλωνα που ἔδρασε αντίθετα με τις υποχρεώσεις του. Ο Λυσίας με αυτόν τον τρόπο, θυμίζει στους Βουλευτές την συμμετοχή των μετοίκων στην παράταξη των δημοκρατικών με αρχηγό τον Θρασύβουλο που οδήγησε στην πτώση του καθεστώτος των Τριάκοντα τυράννων. Ο Θρασύβουλος πρότεινε την παραχώρηση πολιτικών δικαιωμάτων σε μέτοικους και δούλους που επέστρεψαν μαζί του από τον Πειραιά, αναγνωρίζοντας την προσφορά τους και αποκαθιστώντας την ανισότητα των πολιτών από τα συντηρητικά κριτήρια ιθαγένειας που ἴσχυαν από την εποχή του Περικλή³⁴⁶. Η πρόταση αυτή ενώ ψηφίστηκε από την Εκκλησία του δήμου, καταγγέλθηκε από τον Αρχίνο³⁴⁷ με γραφή παρανόμων³⁴⁸. Ο κατήγορος τονίζει ότι η πολιτεία τίμησε τους μέτοικους «ἐτιμήσατε ἀξίως τῆς πόλεως» (§ 29), αλλά τον Φίλωνα που πρόδωσε την πατρίδα του πρέπει τουλάχιστον να του στερήσει τα πολιτικά του δικαιώματα «εἰ μὴ γε ἄλλῳ τινὶ μείζονι, τῇ γε παρούσῃ ἀτιμία» (§ 29).

Ο κατήγορος στη συνέχεια του λόγου του καλεί τους βουλευτές να πράξουν το καθήκον τους και να ακολουθήσουν αυτό που κάνει πάντοτε η πόλη, δηλαδή να τιμᾶ τους ευεργέτες της και να περιφρονεῖ τους δειλούς «ὄ τι ποτὲ τοὺς ἀγαθοὺς ἄνδρας γενομένους περὶ τὴν πόλιν τιμᾶτε καὶ τοὺς κακοὺς ἀτιμάζετε» (§ 30). Οι ποινές αποτελοῦν ἓνα καλὸ μάθημα για τις ἐπόμενες γενιές ὥστε να προθυμοποιούνται για το καλὸ «ἴν' ἀγαθοὶ προθυμῶνται γίγνεσθαι ἐκ παρασκευῆς» (§ 30). Καλεῖ στη συνέχεια τους Βουλευτές να θέσουν τα κριτήρια με τα οποία πρέπει να ἐλέγχουν τους υποψήφιους Βουλευτές³⁴⁹. Για ἄλλη μια φορά, μέσα από την ἀντίθεση προσωπικοῦ και συλλογικοῦ συμφέροντος, προβάλλεται η ἀδιαφορία του Φίλωνα για την πόλη. Ο κατηγορούμενος δεν μπορεί να γίνει βουλευτής, ἐπειδὴ οὔτε τους ὅρκους του θα μπορέσει να σεβαστεῖ «ποιῶν ἂν ὑμῖν δοκεῖ οὗτος ὄρκων φροντίσαι» (§ 31), ἀφοῦ ἀθέτησε τον ὅρκο που ἔκανε ὡς ἐφήβος³⁵⁰ με τον ὁποῖο ὑποσχόταν τιμὴ στους πατροπαράδοτους θεοὺς³⁵¹, οὔτε θα ὠφελήσει σε κάτι την πόλη «πῶς ἂν χρηστόν τι βουλευῶσαι περὶ τῆς πολιτείας», ἀφοῦ μέχρι τώρα δεν της ἔχει προσφέρει (§ 31), οὔτε θα διαφυλάξει τα ἀπόρρητα της πόλης ὡς μέλος της Βουλῆς «ποῖα ἂν ἀπόρρητα τηρῆσαι», ἀφοῦ

³⁴⁶ Bakewell (1999): 6-9, 20.

³⁴⁷ *Αθ. Πολιτ.*: 40.2

³⁴⁸ Σακελλαρίου (2012⁶): 157, 295-296, με γραφή παρανόμων μπορούσε κάθε πολίτης να προσβάλει ἓνα ψήφισμα ἀντίθετο με τους νόμους και προβλέπονταν για τους κατηγορουμένους βαρύτερες ποινές, ἀκόμη και θάνατος.

³⁴⁹ Usher (1999): 79.

³⁵⁰ Carey (2002⁶): 202.

³⁵¹ Σακελλαρίου (2012⁶): 131-132, ο ὅρκος των ἐφήβων εἶχε περιεχόμενο που ἀφορούσε τις υποχρεώσεις τους στο πεδίο της μάχης και τα καθήκοντά τους ὡς καλοὶ πολῖτες και τους δέσμευε για ὅλη τους τη ζωή. Για τον ὅρκο βλ. Λυκούργος «Κατὰ Λεωκράτους» § 77.

πάντα ενδιαφερόταν για το προσωπικό του όφελος (§ 31). Οι ευθύνες των βουλευτών είναι πολύ μεγάλες αν δεν τον αποδοκιμάσουν «σχέτλιον δ' ἂν εἴη» (§ 31).

Στο τελευταίο μέρος των πίστεων ο κατηγορος αναφέρεται στο ρόλο των συνηγόρων³⁵² και υποστηρικτών του Φίλωνα, κατηγορώντας τους ότι επιδοκιμάζουν προδοτικές συμπεριφορές³⁵³. Αυτοί θα προσπαθήσουν να επηρεάσουν τη Βουλή να επιδοκιμάσει την εκλογή του, όμως θα ήταν προτιμότερο να τον προέτρεπαν να βοηθήσει την πόλη όταν η ίδια αγωνιζόταν για τη δημοκρατία (§ 32). Ο κατηγορος με σιγουριά δηλώνει ότι, αφού ο Φίλωνας πρόδωσε την πατρίδα του, θα προδώσει και τη Βουλή, το προπύργιο της δημοκρατίας και επομένως είναι ανάξιος να γίνει μέλος της³⁵⁴. Αυτό που πρέπει ο Φίλωνας να κάνει και ταιριάζει στη δοκιμασία είναι να καταδικάσει ο ίδιος τον εαυτό του³⁵⁵, αφού δεν τάχθηκε στο πλευρό της πόλης «μόνος δὴ, ᾧ βουλή, δικαίως οὐδ' ἂν ἀγανακτοίη μὴ τυχών» (§ 33).

ΗΘΟΠΟΙΑ

Ο κατηγορος είναι ένας πεπειραμένος αγορητής «τῷ δύνασθαι καὶ εἰωθέναι λέγειν» (§ 2)³⁵⁶, παρόλα αυτά δηλώνοντας ἔλλειψη ευγλωττίας «οἴτινες δυνατότεροι ἐμοῦ εἰσι λέγειν» (§ 4), θέλει να δώσει μια εντύπωση σεμνότητας³⁵⁷ «οὐδὲ ... ἐν ὑμῖν ἐπαρθείς» (§ 2). Είναι πατριώτης με συναίσθηση ευθύνης απέναντι στους ὅρκους του ως Βουλευτής (§ 2) γι' αυτό και εθελοντικά μνηύει τον Φίλωνα με μια «αυστηρή αλλά ψύχραιμη αίσθηση δικαιοσύνης»³⁵⁸. Εξάλλου στην κατηγορία του αυτή, δεν υποκινείται από προσωπική ἔχθρα (§ 2), αλλά από την αφιλοκερδή υπηρεσία του στην πόλη³⁵⁹, αναγνωρίζοντας ταυτόχρονα την ποταπότητα του χαρακτήρα του κατηγορουμένου «ἀλλὰ τῷ πλήθει τῶν ἀμαρτημάτων αὐτοῦ πιστεύων» (§ 2). Αποτελούσε κοινό τόπο οι κατηγοροί να δικαιολογούν την κατηγορία ισχυριζόμενοι ότι πράττουν σύμφωνα με τους νόμους και το συμφέρον της πόλης³⁶⁰. Η άποψη του ότι προηγείται η εκπλήρωση των υποχρεώσεων απέναντι στην πολιτεία και στη συνέχεια ακολουθεί η διεκδίκηση αξιωμάτων, απηχεί τις δημοκρατικές του απόψεις (§ 24). Είναι ένας άνθρωπος ανυποχώρητος και σταθερός στις απόψεις του καθώς η προσπάθεια

³⁵² MacDowel (2003⁴): 386-388, οι συνήγοροι ήταν επικουρόντες ομιλητές, συγγενείς ή φίλοι που μιλούσαν λόγω της προσωπικής τους σχέσης με το διάδικο. Εκτός από τους επικουρόντες ομιλητές ο διάδικος μπορούσε να έχει μαζί του στο δικαστήριο υποστηρικτές που ἔμεναν σιωπηλοί, ακόμα και τα παιδιά του.

³⁵³ Usher (1999): 79.

³⁵⁴ Carey (2002⁶): 203.

³⁵⁵ Usher (1999): 79.

³⁵⁶ Usher (2003): 161

³⁵⁷ Carey (2002⁶): 185.

³⁵⁸ Devries (1892): 26.

³⁵⁹ Carey (2002⁶): 185.

³⁶⁰ Harris (2006): 405, υποσημ. 1.

δωροδοκίας του από τους συνηγόρους του Φίλωνα, όπως υπαινίσσεται, απέτυχε³⁶¹ «ἐπειδὴ ἐμὲ οὐκ ἐδύναντο πείσαι» (παρ. 32).

Σε μια δίκη δοκιμασίας ήταν αναμενόμενο να προβάλλονται στοιχεία που αφορούν τη δημόσια δράση και την προσωπική ζωή των δοκιμαζόμενων. Πολλές φορές λεπτομέρειες για την προσωπική ζωή κάποιου γίνονταν γνωστές στους συμπολίτες του και η δοκιμασία λειτουργούσε ως πηγή υπαινιγμών και διαδόσεων κουτσομπολιού³⁶². Ο κατηγορος προσπαθεί να δημιουργήσει για το Φίλωνα ένα πρότυπο, ακριβώς αντίθετο από αυτό του καλού πολίτη και πατριώτη. Ο Φίλωνας τον καιρό της τυραννίας των Τριάκοντα, ακόμα και την περίοδο που η δημοκρατική παράταξη είχε αρχίσει να επικρατεί, αυτός αντίθετα από τους άλλους πολίτες λιποτάκτησε και κατοίκησε ως μέτοικος στον Ωρωπό, ασχολούμενος μόνο με τις δικές του υποθέσεις (§ 9). Δεν τον κατηγορεί ότι ανήκε στην ολιγαρχική παράταξη, αλλά με τη στάση αδιαφορίας που κράτησε, δεν συμμετείχε στην προσπάθεια αποκατάστασης της δημοκρατίας³⁶³ «κατεργασάμενός τι τῶν τῆ κοινῆ πολιτεία συμφερόντων» (§ 9). Μάλιστα δεν διστάζει να τον κατηγορήσει ως προδότη της πόλης «ἀμφοτέρους φανερός ἐστὶ προδούς» (§ 13), γι' αυτό οργίζεται με την αναίδεια και τη θρασύτητα του κατηγορουμένου που επιδιώκει το αξίωμα του Βουλευτή «οὐχ ἔν τι μόνον ἀλλὰ πολλὰ τολμηρός ἐστίν» (§ 2). Η παραβολή του με τους φτωχούς και ανάπηρους, οι οποίοι δικαιολογούνται να αδικούν ακούσια «διὰ τὸ ἠγεῖσθαι ἄκοντας αὐτοὺς ἀμαρτάνειν» (§ 11), αφού ούτε χρήματα έχουν ώστε να συμμετέχουν στα κοινά, ούτε την αρτιμέλεια να πολεμήσουν για την πατρίδα τους, μειώνει περισσότερο το ηθικό κύρος του Φίλωνα «οὗτος τοίνυν οὐδεμιᾶς συγγνώμης ἄξιός ἐστι τυχεῖν» (§ 12). Η ποταπότητα και η μικροπρέπεια του χαρακτήρα του φαίνεται από τις ληστρικές επιδρομές που έκανε στους φτωχούς «ὀλίγα μὲν τῶν ἐπιτηδείων ἔχοντες» (§ 18) και ηλικιωμένους κατοίκους του Ωρωπού «ἀδύνατοι δὲ ὑπὸ τῆς ἡλικίας» (§ 18) όπου τους αποσπούσε τα λίγα υπάρχοντα που είχαν για να επιβιώσουν³⁶⁴. Επιπλέον η μητέρα του δεν έδειξε εμπιστοσύνη στον γιό της «ἐκείνη γὰρ τούτῳ μὲν ἠπίστησεν» (§ 21), του αρνήθηκε να φροντίσει την ταφή της «παραλιποῦσα τοῦτον ὕδν ὄντα ἑαυτῆς» (§ 21) και προτίμησε να δώσει χρήματα σε έναν μη συγγενή, ελπίζοντας σε μια καθωσπρέπει κηδεία. Η μη εκπλήρωση από τη πλευρά των τέκνων του χρέους της ταφής των γονέων τους θεωρούνταν πράξη επαίσχυντη³⁶⁵. Ο κατηγορος αφήνει να εννοηθεί ότι ο Φίλωνας κακομεταχειριζόταν την μητέρα του και ότι θα προσπαθούσε να αποκομίσει όφελος

³⁶¹ Carey (2002⁶): 203.

³⁶² Hunter (2003): 228-236.

³⁶³ Todd (2002): 309.

³⁶⁴ Carey (2002⁶): 194.

³⁶⁵ ό. π: 195.

ακόμα και από το θάνατό της³⁶⁶, καθώς δεν θα χρησιμοποιούσε σωστά τα χρήματα της κηδείας της. Η σύγκριση, τέλος, που κάνει ο Λυσίας ανάμεσα στους μετοίκους και στο Φίλωνα (§ 29) αποσκοπεί στο να δηλώσει την αποτυχία του να ζήσει ως πολίτης και να τον παρουσιάσει ως τον χειρότερο μέτοικο, καθώς τοποθετεί τα χρήματα και το προσωπικό του συμφέρον πάνω από το καλό της πόλης³⁶⁷.

ΠΑΘΟΠΟΙΑ

Τα στοιχεία του χαρακτήρα του κατηγορούμενου, όσο και του κατηγορουμένου, επηρεάζουν τη δημιουργία κλίματος συμπάθειας ή αντιπάθειας από την πλευρά των Βουλευτών που καλούνται να κρίνουν την υπόθεση αυτή της *δοκιμασίας*. Ο κατηγορός, Βουλευτής και αυτός, ζητάει την κατανόησή τους γιατί δεν έχει προλάβει να προετοιμάσει καλά το κατηγορητήριο σε σχέση με τον κατηγορούμενο που θα έχει χρόνο³⁶⁸ «*οὐκ ἀπὸ ἴσης παρασκευῆς*» (§ 3) και ζητάει και την συνδρομή των Βουλευτών ώστε να καταθέσουν όσα ο ίδιος έχει παραλείψει. Η άποψη του ότι στη Βουλή δεν αρκεί να βρίσκονται αυτοί που είναι από τη φύση τους πολίτες, αλλά πρέπει να το επιθυμούν αυτό και να είναι μια συνειδητή επιλογή, βρίσκει σίγουρα σύμφωνους πολλούς Βουλευτές³⁶⁹. Απολογείται που αναγκαστικά (§ 8) θα δυσανεστήσει του Βουλευτές, θυμίζοντας τους οδυνηρές καταστάσεις και τις συμφορές που υπέστη η πατρίδα μετά την ήττα των Αθηναίων στους Αιγός Ποταμούς, τη συνθηκολόγηση με τους Σπαρτιάτες και την εγκαθίδρυση του καθεστώτος των Τριάκοντα τυράννων. Καθώς θέλει να κερδίσει την εύνοια των ολιγαρχικών αλλά και των δημοκρατικών βουλευτών που βρίσκονται στην Βουλή, κατηγορεί τον Φίλωνα για την ουδέτερη στάση που κράτησε και δεν αναμείχθηκε με κάποια παράταξη³⁷⁰. Σκοπός του είναι να προκαταλάβει τους βουλευτές και των δύο παρατάξεων εναντίον του Φίλωνα και προσπαθεί να τον απομονώσει παρουσιάζοντας τον αδιάφορο, όταν οι άλλοι πολίτες προσπαθούσαν με κάθε τρόπο να βοηθήσουν την πόλη τους «*τὰ ἐναντία ἅπασι τοῖς ἄλλοις πολίταις ἐποίησε*» (§ 8). Η παρουσίαση από τον κατηγορο ως άνθρωπο που προτίμησε να καταφύγει στο Ωρωπό και να ζήσει ως μέτοικος, ενδιαφερόμενος για την προσωπική του περιουσία παρά για το γενικό καλό, έχει σκοπό να προκαλέσει την αποδοκιμασία των Βουλευτών και αυτή η δυσανεσκειά μεγαλώνει, όταν αυτοί πληροφορούνται τις ληστρικές επιδρομές που έκανε στους αδύναμους γέροντες του Ωρωπού. Ο κατηγορός προκαλεί επιπλέον τον οίκτο τῶ Βουλευτών παρουσιάζοντας τους γέροντες αυτούς ως δημοκρατικούς

---

³⁶⁶ Hunter (2003): 231.

³⁶⁷ Bakewell (2000): 9-10.

³⁶⁸ Carey (2002⁶): 185.

³⁶⁹ ό. π: 187.

³⁷⁰ Todd (2000): 309.

«εὖνοι μὲν ὄντες τῷ πλήθει» (§ 18). Προσπαθώντας να εγείρει αρνητικά συναισθήματα για τον κατηγορούμενο, καλεί τους Βουλευτές να κοιτάζουν την αρτιμέλεια του «ὡς καὶ ὑμεῖς ὀράτε» (§ 12), η οποία δεν δικαιολογεί καμία ακούσια αδικία ή παραμέληση των υποχρεώσεων του ως πολίτη. Αποκορύφωμα της αναμενόμενης δυσαρέσκειας των Βουλευτών αποτελεί η έλλειψη εμπιστοσύνης της μητέρας του στο πρόσωπό του για την ταφή της και η αδυναμία εκπλήρωσης των υποχρεώσεων του απέναντι στη μητέρα του. Θυμίζει στους βουλευτές το χρέος τους καθώς οι αποφάσεις τους θα έχουν επιπτώσεις στο σύνολο «ἴνα βελτίους ᾗσιν οἱ πολῖται» (παρ. 25) και τους καλεί να μην φοβηθούν να αποδοκιμάσουν τον Φίλωνα με την ιδέα ότι θα γίνουν μισητοί από τους πολίτες, καθώς έχει διαπράξει τέτοιου είδους αδικήματα (§ 13)³⁷¹. Στο τέλος προσπαθεί να κερδίσει την εύνοια των Βουλευτών, τονίζοντας τους αγώνες τους για τη δημοκρατία και ερχόμενοι με αυτόν τον τρόπο σε αντίθεση με τη στάση του Φίλωνα (§ 32).

ΑΤΕΧΝΕΣ ΑΠΟΔΕΙΞΕΙΣ

Ο κατήγορος για να επιβεβαιώσει τα λεγόμενά του ότι ο Φίλωνας την περίοδο της διακυβέρνησης των Τριάκοντα έφυγε από την Αθήνα, κατοικούσε στον Ωρωπό ως μέτοικος, απέκτησε περιουσία και δεν αγωνίστηκε για την αποκατάσταση της δημοκρατίας, καλεί μάρτυρες, πιθανόν πολίτες που γνώριζαν προσωπικά τον Φίλωνα και μπορούσε η μαρτυρία τους να έχει κύρος «ὡς οὖν ᾧκει τε ἐν Ὠρωπῷ ἐπὶ προστάτου καὶ ἐκέκτητο ἱκανὴν οὐσίαν καὶ οὗτ' ἐν τῷ Πειραιεῖ οὗτ' ἐν τῷ ἄστει ἔθετο τὰ ὄπλα, ἵνα εἰδῆτε ὅτι ταῦτα πρῶτον ἀληθῆ λέγω, ἀκούσατε τῶν μαρτύρων» (§ 14) .

Στη συνέχεια για να επιβεβαιώσει την κατηγορία ότι δεν είχε καμία συνεισφορά σε χρήματα ή ότι δεν εξασφάλισε τον οπλισμό σε συνδημότες του που ήθελαν να πολεμήσουν, καλεί ως μάρτυρα τον Διότιμο και όσους εκλέχτηκαν μαζί με αυτόν από το δήμο των Αχαρνέων³⁷² «καὶ μοι κάλει Διότιμον τὸν Ἀχαρνέα καὶ τοὺς αἰρεθέντας μετ' αὐτοῦ τοὺς δημότας ὀπίσαι ἀπὸ τῶν εἰσενεχθέντων χρημάτων» (§ 16). Ο Διότιμος πιθανόν θα είχε ένα κατάλογο με τους δημότες που είχαν συνεισφέρει χρήματα ή είχαν εφοδιάσει με οπλισμό συμπολίτες τους ώστε να μην απαιτείται η δική τους συμμετοχή³⁷³.

Μια άλλη περίπτωση κλήσης μαρτύρων είναι για να επιβεβαιωθούν οι εγκληματικές ενέργειες του Φίλωνα απέναντι στους γέρους και αδύναμους κατοίκους του Ωρωπού³⁷⁴. Ο κατήγορος καλεί τους μάρτυρες (§ 19), αλλά εκφράζει την αμφιβολία του για την παρουσία τους, λόγω της μεγάλης ηλικίας τους και της αδυναμίας τους να έρθουν στο άστυ και να

³⁷¹ Στοιχεία παθοποιίας στο Carey (2002⁶): 184-204.

³⁷² Morgan (1895): 142, ο δήμος Αχαρνών βρίσκεται στα βόρεια των Αθηνών.

³⁷³ Carey (2002⁶): 193.

³⁷⁴ Humphreys (2007): 184.

καταθέσουν από τον μακρινό Ωρωπό. Οι γέροι, φτωχοί και αδύναμοι κάτοικοι του Ωρωπού είναι άξιοι θαυμασμού, γιατί παρά την σωματική και οικονομική αδυναμία τους, καλούνται να καταθέσουν αυτά που βίωσαν από τον Φίλωνα «οὐ μέντοι τοῦτόν γε χρὴ διὰ τὴν ἐκείνων ἀδυναμίαν δις ὠφελῆθῆναι, τότε τ' ἀφελόμενον ἂ εἶχον, νῦν τε δοκιμασθέντα ὑφ' ὑμῶν» (§ 19). Βέβαια υπήρχε και η «ἐκμαρτυρία» όπου, αν ένας μάρτυρας ήταν άρρωστος ή βρισκόταν στο εξωτερικό, μπορούσε στο δικαστήριο να χρησιμοποιηθεί η γραπτή κατάθεση του, αν άλλα πρόσωπα ήταν σε θέση να καταθέσουν ότι την είχε επιβεβαιώσει³⁷⁵. Αυτή είχε θέση ένορκης γραπτής κατάθεσης και η μαρτυρία ήταν ίσης αξίας με ένα μάρτυρα που παρουσιαζόταν στο δικαστήριο³⁷⁶. Ακόμα όμως και αν η διαδικασία αυτή μπορούσε να ισχύει και για περιπτώσεις *δοκιμασίας*, δεν είναι γνωστό αν είχε το χρόνο ο κατήγορος, στη συγκεκριμένη δίκη, να οργανώσει τις διαδικασίες για την «ἐκμαρτυρία»³⁷⁷.

Στην τελευταία περίπτωση καλείται ως μάρτυρας ο Αντιφάνης ο ίδιος άνθρωπος που πήρε τα χρήματα από τη μητέρα του Φίλωνα για να επιμεληθεί της ταφής της. Έτσι οι ισχυρισμοί του κατήγορου, για τις υποχρεώσεις του απέναντι στη μητέρα του, επιβεβαιώνονται με στοιχεία από τον Αντιφάνη, απομακρύνοντας την υποψία της φήμης και του κουτσομπολιού³⁷⁸ «ὡς οὖν καὶ ταῦτ' ἀληθῆ ἔστιν, ἀκούσατε αὐτοῦ τοῦ λαβόντος τὸ ἀργύριον καὶ θάψαντος αὐτήν» (§ 23).

ΕΠΙΛΟΓΟΣ § 34

Στο σύντομο επίλογο ο κατήγορος ισχυρίζεται ότι έχει πει αρκετά για την υπόθεση, αν και έχει παραλείψει πολλά από αυτά που έχει διαπράξει ο Φίλωνας. Αυτό μπορεί να ερμηνευτεί είτε σαν διάθεση του κατήγορου να μην κουράσει τους δικαστές για πράγματα που τους έχει ήδη πείσει και έτσι να κερδίσει την εύνοια τους, είτε δεν έχει άλλα αποδεικτικά στοιχεία να παρουσιάσει. Στη συνέχεια θέτει ξανά το θέμα των κριτηρίων που πρέπει να ισχύει για την ανάληψη του αξιώματος του βουλευτή³⁷⁹. Το καλύτερο κριτήριο αποτελεί το ήθος των ίδιων των βουλευτών και τα προσόντα τους που οδήγησαν στην ανάληψη του αξιώματος τους «οὐ γὰρ ἄλλοις τισὶν ὑμᾶς δεῖ περὶ τῶν ἀξίων ὄντων βουλευεῖν τεκμηρίοις χρῆσθαι ἢ ὑμῖν αὐτοῖς» (§ 34). Η απόρριψη του Φίλωνα αποδεικνύει τη ουσιώδη διαφορά ανάμεσα στη ανήκουστη χυδαιότητα του και το ήθος των βουλευτών που τον δικάζουν³⁸⁰. Ο κατηγορούμενος διαφέρει από αυτούς γιατί με τις πράξεις του αποδεικνύει ότι δεν ταιριάζει

³⁷⁵ MacDowel (2003⁴): 375.

³⁷⁶ Bonner (1905): 25-26.

³⁷⁷ Carey (2002⁶): 194.

³⁷⁸ Hunter (2003): 231.

³⁷⁹ Usher (1999): 79.

³⁸⁰ Morgan (1895): 134.

σε μια δημοκρατούμενη πολιτεία και θα αποτελέσει αρνητικό πρότυπο για τους νέους «ἔστι γὰρ τὰ τούτου ἐπιτηδεύματα καινὰ παραδείγματα καὶ πάσης δημοκρατίας ἀλλότρια» (§ 34).

γ. ΥΦΟΣ

Ἄξιο προσοχής εἶναι το ὕφος του λόγου ὅπου ο ομιλητής δείχνει τη ρητορική του ικανότητα. Εἶναι ιδιαίτερα περίτεχνο και θα ταίριαζε περισσότερο σε ένα λόγο που αφορούσε σε μια δημόσια υπόθεση παρά σε ένα λόγο ιδιωτικό και γι' αυτό το λόγο εγείρονται θέματα αμφισβήτησης της αυθεντικότητας του λόγου ἀπὸ τους μελετητές³⁸¹. Η γλώσσα που χρησιμοποιείται, ταιριάζει και στο πρόσωπο που τον εκφωνεί, καθὼς πρόκειται για μέλος της Βουλῆς, ἀλλὰ και στο κοινό που απευθύνεται για να πείσει, τα μέλη της Βουλῆς των Πεντακοσίων³⁸². Φαίνεται ο Λυσίας να θέλει να δώσει στοιχεία της λογοτεχνικής του ἐφεσης με περίτεχνο περιοδικό ὕφος και αριστοτεχνική δομή προτάσεων³⁸³. Πιο συγκεκριμένα χρησιμοποιεῖ περιοδικό λόγο με περίτεχνες περιόδους (§§ 1, 2, 8, 32), ισορροπημένη ἀντιθετική δομή των προτάσεων (§§ 2, 4, 7, 12, 31), χιαστό (§§ 7, 9)³⁸⁴, ρητορικές ἐρωτήσεις (§§ 28, 29, 31) για να εκφράσει αὐτά που θέλει ο κατηγορούμενος να ἀναφέρει για το ἦθος του Φίλωνα καλύτερα ἀπὸ το κάνει μια ἀπλή δήλωση, γνωμικά (§§ 6, 11)³⁸⁵, υπερβατό (§§ 5, 6, 22)³⁸⁶, υπερβολή (§ 3)³⁸⁷, ἐπανάληψη συνωνύμων για ἐμφαση (§ 17)³⁸⁸, υποφορά (§ 24)³⁸⁹, ἀποσιώπηση (§§ 20, 34)³⁹⁰, μεταφορά (§ 32)³⁹¹, πολυσύνδετο (§ 32), ἐναρθρο ἀπαρέμφατο³⁹² (§§ 2, 5, 6, 11, 21, 22, 26, 27), γοργία σχήματα ὅπως ομοιοτέλετο (§§ 2, 31)³⁹³, παρίσωση (§§ 3, 4, 12, 17, 24, 28)³⁹⁴, παρονομασία (§§ 9, 11, 17, 24, 26, 31)³⁹⁵.

³⁸¹ Για ἀπόψεις σχετικά με την αυθεντικότητα του λόγου βλ. Carey (2002⁶): 184.

³⁸² Devries (1892): 26.

³⁸³ Για στοιχεία σχετικά με το ὕφος του λόγου βλ. Devries (1892): 27, θεωρεῖ ὅτι ὑπάρχουν 35 περιοδικές προτάσεις, Usher (2003): 161, Usher (1999): 77-78, 80.

³⁸⁴ « ἀσφάλειαν ... κίνδυνον - ἀκινδύνως ... σῶζειν», «ἐπὶ κατειργασμένοις ... ἐλθεῖν ... συγκατελθεῖν κατεργασάμενος».

³⁸⁵ «ὡς πᾶσα γῆ πατρίς αὐτοῖς ἐστίν», «οὐδενὶ γὰρ οὐδὲν ἐκούσιον δυστύχημα γίγνεται».

³⁸⁶ «διὰ τὸ ἀναγκαῖον σφίσι αὐτοῖς ἠγεῖσθαι εἶναι», «διὰ τὸ μὴ τὴν πόλιν ἀλλὰ τὴν οὐσίαν πατρίδα ἑαυτοῖς ἠγεῖσθαι», «διὰ τὸ εὐνοία μᾶλλον ἢ ἐλέγχω τὰ γινόμενα δοκιμάζειν». Με τη χρήση του υπερβατοῦ, ὅπου οἱ ὅροι διαχωρίζονται μεταξύ τους πέρα ἀπὸ την ἐμφαση που δίνεται στον ὅρο που διαχωρίζεται, ἐπιτυγχάνεται ἕνα εἶδος ρυθμοῦ και ἀρμονίας, και ἐπιπλέον με αὐτή την ἀπομάκρυνση των λογικά συνδεδεμένων ὀρων, προκαλεῖται ἕνα νοηματικό δέσιμο των ὀρων που βρίσκονται ἀνάμεσα τους, βλ. Denniston (1952): 50-51.

³⁸⁷ «οὐκ ἀπὸ ἴσης παρασκευῆς».

³⁸⁸ «ἐν ... καιρῷ και ... καταστάσει».

³⁸⁹ «τί <ἂν> οὖν βουλευθέντες ὑμεῖς τοῦτον δοκιμάσατε; πότερον ὡς οὐχ ἡμαρτηκότα; ἀλλὰ τὰ μέγιστα περὶ τὴν πατρίδα ἠδίκηκεν», ο κατηγορος προλαμβάνει την πιθανή ἐνσταση του Φίλωνα και ἀπαντώντας την ἀνασκευάζει.

³⁹⁰ «παρήσω», ο κατηγορος θα παραλείψει να ἀναφέρει ὅσα κατηγοροῦσε τον Φίλωνα η μητέρα του, ἴσως γιατί ἦταν πολλά, ἀλλὰ κυρίως θα ἀναφερθεῖ στο πιο σημαντικό σχετικά με την ταφή της. «πολλά γε παραλίπων», εἶναι πολλά αὐτά που παρέλειψε να πει ο κατηγορος σχετικά με το ἦθος του Φίλωνα, ἀλλὰ και αὐτά που ἀνέφερε εἶναι ἤδη ἀρκετά για να πείσουν τους βουλευτές.

³⁹¹ «τὰ δὲ ἄθλα αὐτῆ ἢ πολιτεία ἔκειτο».

³⁹² Dover (1968): 88-89, ο λόγος συγκεντρώνει το μεγαλύτερο ποσοστό ἐναρθρων ἀπαρεμφάτων σε σχέση με τους ἄλλους λόγους του corpus του Λυσία.

³⁹³ «ἀλλὰ ... πιστεύων, και ... ἀξίων», «βουλεύσαι ... ἐλευθερῶσαι ... τηρῆσαι ... ποιῆσαι».

Δείγματα ενός περίτεχνου ύφους αποτελούν ο πληθυντικός αριθμός αφηρημένου ουσιαστικού («τὰς χάριτας» §24) καθώς και η αρχαιότερη χρήση του *τε* («ἔνεστί τε ἐν τῷ ὄρκῳ» §2) ή του *τε ... τε* («τότε τ' ἀφελόμενον ... νῦν τε δοκιμασθέντα» §19). Η χρήση Παθητικών Αορίστων δημιουργούν ένα βαρύ ύφος³⁹⁶ (§§ 1, 3, 4, 19, 26) καθώς και η χρήση σπάνιων ή ασυνήθιστων λέξεων στους ρήτορες («ἀκινδύνως» § 7, «δυστύχημα» § 10, «ταλαιπωρεῖν» § 12, «ἀδυναμίαν», «ὑπερμισήσατε» § 19, «ἀμνημονεῖν» § 25).

δ. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Ο συγκεκριμένος λόγος του Λυσία αποτελεί άλλη μια περίπτωση δίκης *δοκιμασίας*. Ο Λυσίας κατορθώνει να ταιριάζει το λόγο του με την προσωπικότητα του ομιλητή, όπως κάνει στους λόγους του, και να παρουσιάσει ένα άνθρωπο που εθελοντικά, χωρίς προσωπική έχθρα και μόνο από την αίσθηση του καθήκοντος, έρχεται να καταγγείλει τον Φίλωνα, κάνοντας τους βουλευτές να περιμένουν ένα λόγο πέρα από τα συνηθισμένα³⁹⁷. Ο κατηγορος εστιάζει στην προσωπικότητα και το χαρακτήρα του Φίλωνα, καθώς πολίτες αμφιβόλου χαρακτήρα θα μπορούσαν να αποκλειστούν από τη *δοκιμασία*³⁹⁸. Εξάλλου στην πρόθεση του λόγου θέτει το θέμα του (§ 7). Θα αποδείξει ότι ο Φίλωνας δεν μπορεί να αναλάβει ένα δημόσιο αξίωμα γιατί δεν έχει συνείδηση πολίτη, καθώς προέταξε το προσωπικό του συμφέρον έναντι του καλού της πατρίδας. Κατά τη διάρκεια της διαδικασίας της δοκιμασίας λαμβανόταν υπόψη η συμπεριφορά του υποψηφίου στους γονείς του³⁹⁹. Ο Φίλωνας, σύμφωνα με το κατηγορο, δεν ανταποκρίνεται σε αυτόν τον όρο, καθώς απείχε από την ιερή υποχρέωση της ταφής της μητέρας του (§ 22). Αυτή είναι μια σοβαρή κατηγορία που, αν ο κατηγορος κατάφερνε να πείσει τους Βουλευτές, σίγουρα θα οδηγούσε στην αποδοκιμασία του κατηγορούμενου.

Αξιοπρόσεκτο είναι ότι, λίγα χρόνια μετά την αποκατάσταση της δημοκρατίας, κατηγορείται ένας πολίτης που ανήκει στη δημοκρατική παράταξη. Δεν υπάρχει καμία υποψία συμμετοχής στο καθεστώς των Τριάκοντα, καθώς μάλιστα είχε ο ίδιος εκδιωχθεί από την Αθήνα. Εξάλλου ένα τέτοιο γεγονός θα αποτελούσε ένα ισχυρό επιχείρημα του

³⁹⁴ εἴ τι ... ἐλλείπομι ... διὰ τοῦτο ὠφελήθηναι ... ὃ τι ... διδάζαιμι, ἐκ τούτων ἀποδοκιμασθῆναι», «ἐνδεῶς ... διὰ τὴν ἀπειρίαν ... ἰκανῶς ... διὰ τὴν ... κακίαν», «τῷ σώματι ἀδύνατος ταλαιπωρεῖν ... τῇ οὐσίᾳ ἄπορος λητουργεῖν», «οὐχ ... διανοήθη, ἀλλ' ... παρεσκευάσατο», « ... εἰ ἐξ ὧν μὲν ἤδη ἡμάρτηκε μηδέποτε τιμωρηθήσεται, ἐξ ὧν δὲ μέλλει εὖ ποιήσῃν ἤδη τετιμῆσεται», « εἰ μὲν τις λίποι ... ἐτέθη ... εἰ δέ τις ... λίποι ... οὐκ ἂν ... ἐτέθη;».

³⁹⁵ «ἐπὶ κατειργασμένοις ... ἐλθεῖν ... συγκατελθεῖν κατεργασάμενος», «γνώμη ... συγγνώμης», «δυστυχήματα εὐτυχήματα», «τιμωρηθήσεται ... τετιμῆσεται», «τιμωρηθήσεται ... τιμῆσεται», «τοῦ βουλεύειν ... τοῦ δουλεύειν», «ζημίαις ἐζημοῦτο», «ἀπόρρητα τηρῆσαι ... τὰ προειρημένα ποιῆσαι».

³⁹⁶ Devries (1892): 27.

³⁹⁷ Morgan (1895): 135.

³⁹⁸ Adeleye (1983): 298.

³⁹⁹ Ξενοφώντας *Απομνημονεύματα* 2.2.13 .

κατήγορου εναντίον του⁴⁰⁰. Έτσι κατηγορείται για την ουδετερότητα που επέδειξε αφού δεν τάχθηκε στο πλευρό καμίας παράταξης και για την έλλειψη συμμετοχής στο πλευρό των δημοκρατικών, στα γεγονότα που οδήγησαν στην αποκατάσταση της δημοκρατίας στην Αθήνα. Ο κατήγορος γνωρίζει ότι ο Φίλωνας θα στηριχθεί στο νομοθετικό κενό που υπάρχει στο αθηναϊκό δίκαιο που δεν έχει προβλέψει ποινές για κάποιον που εγκαταλείπει την πόλη του όταν αυτή τον χρειάζεται (§ 27). Η καταδίκη επομένως του Φίλωνα είναι στη συνείδηση των Αθηναίων γιατί η συμπεριφορά του είναι και ηθικά μεμπτή. Με αφορμή αυτή τη συμφεροντολογική στάση, ο Λυσίας προβάλλει ένα πολιτικό αξίωμα, την επίγνωση της ιδιότητας του πολίτη, στοιχείο απαραίτητο για την εκπλήρωση των υποχρεώσεων του καθενός απέναντι στην πόλη.

Αν ο Φίλωνας πήρε το αξίωμα δεν το γνωρίζουμε. Είναι βέβαιο ότι ο κατήγορος παρουσίασε με τέτοιο τρόπο την προσωπικότητα του Φίλωνα ώστε να επηρεάσει το θυμικό των Βουλευτών και να αποφασίσουν περισσότερο ορμώμενοι από τα συναισθήματά τους. Γι' αυτό και στη *διήγηση* του λόγου που παρουσιάζει στοιχεία που δείχνουν τον ιδιοτελή και ποταπό χαρακτήρα⁴⁰¹ του κατηγορούμενου, το ύφος γίνεται πιο περίτεχνο και η χρήση σχημάτων λόγου μεγαλύτερη.

Ο Φίλωνας είναι ένας δειλός ή ιδιοτελής άνθρωπος που περιμένει να ξεκαθαρίσει η κατάσταση στην Αθήνα για να επιστρέψει και να διεκδικήσει στην συνέχεια ένα δημόσιο αξίωμα. Ο κατήγορος παρουσίασε αρκετούς μάρτυρες για να επιβεβαιώσουν τις κατηγορίες, γεγονός θετικό για να πετύχει την αποδοκιμασία του Φίλωνα. Με ποια επιχειρήματα όμως, αντιμετώπισε ο Φίλωνας τις κατηγορίες δεν το γνωρίζουμε. Ίσως η εγκατάλειψη της πατρίδας του και η καταφυγή του στον Ωρωπό που παρουσιάζεται από τον κατήγορο ως μια συνειδητή εγκατάλειψη της πόλης, θα μπορούσε να είναι μια απλή παράλειψη από την πλευρά του Φίλωνα⁴⁰². Θα μπορούσε να αναφέρει παραδείγματα πολλών Αθηναίων που απομακρύνθηκαν από την πόλη τα χρόνια της διακυβέρνησης των Τριάκοντα. Επειδή δεν γίνεται αναφορά από τον κατήγορο, στον ακριβή χρόνο που έφυγε από την Αθήνα και δεν παρουσιάζει κάποιον μάρτυρα που να επιβεβαιώνει ότι εγκατέλειψε την Αθήνα την περίοδο που ξεκινούσε η διαμάχη των αντιμαχόμενων παρατάξεων⁴⁰³, θα μπορούσε να υποστηριχθεί από τον κατηγορούμενο ότι λειτουργεί παραπλανητικά. Η μαρτυρία του Αντιφάνη ότι η μητέρα του Φίλωνα έδωσε σε αυτόν τα χρήματα για την ταφή του, παρουσιάζεται από τον κατήγορο ως έλλειψη εμπιστοσύνης στον ίδιο της το γιο, ενώ απλά η μητέρα θα μπορούσε να

---

⁴⁰⁰ Adeleye (1983): 302.

⁴⁰¹ Morgan (1895): 135.

⁴⁰² Carey (2002⁶): 189

⁴⁰³ ό.π: 192

καταφύγει στη λύση του Αντιφάνη, επειδή ο Φίλωνας απουσίαζε από την Αθήνα⁴⁰⁴ και δεν θα μπορούσε να εκπληρώσει τις υποχρεώσεις του. Ίσως να καλούσε μάρτυρες ο κατηγορούμενος που να επιβεβαίωναν την αδυναμία να παρουσιαστεί στην ταφή της μητέρας του όσο και αν το επιθυμούσε.

Αν το κίνητρο του κατηγορου είναι πραγματικά μόνο η συναίσθηση της ευθύνης που έχει λόγω του βουλευτικού του αξιώματος, ώστε να ενεργεί για το καλό της πατρίδας, δεν το γνωρίζουμε. Σίγουρα πάντως ο ρήτορας γνώριζε ότι μόνο η έλλειψη συμμετοχής του κατηγορουμένου σε κάποια από τις δύο πολιτικές παρατάξεις δεν αρκούσε για την καταδίκη του, γι' αυτό βάζει όλη του την τέχνη να παρουσιάσει έναν άνθρωπο με τόσο άσχημο χαρακτήρα⁴⁰⁵.

---

⁴⁰⁴ Carey (2002⁶): 195, Todd (2000): 310.

⁴⁰⁵ Carey (2002⁶): 181.

Ε. ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Μέσα από την ερμηνευτική προσέγγιση των τριών λόγων *δοκιμασίας* που δημιούργησε ο Λυσίας για τους πελάτες του, παρουσιάζεται η ιστορία της αθηναϊκής πολιτείας και κυρίως η κατάσταση που επικρατούσε κατά τη διάρκεια του καθεστώτος των Τριάκοντα. Οι δολοφονίες πολιτών, οι συλλήψεις, οι καταδίκες, οι εξορίες και κάθε είδους εγκληματική ενέργεια που οδηγούσε τους ανθρώπους στην ορφάνια και την προσφυγιά αποτελούσαν την πραγματικότητα της περιόδου. Ο Εύανδρος κατηγορείται ότι έγινε αιτία να μείνουν γυναίκες ανυπεράσπιστες και παιδιά ορφανά, ο Φίλωνας έφυγε από την πατρίδα του για να σώσει τη ζωή και την περιουσία του και ο κατηγορούμενος στο *λόγο 25* παραδέχεται τα αίσχη που έγιναν την περίοδο των Τριάκοντα, αλλά δεν αποδέχεται την συμμετοχή του σε αυτά.

Καθώς υπάρχει απουσία λόγων *δοκιμασίας* από άλλους ρήτορες⁴⁰⁶, οι λόγοι αυτοί αποτελούν βασική πηγή πληροφοριών για το νομικό σύστημα της αρχαίας Αθήνας. Οι δίκες *δοκιμασίας* πρέπει να ήταν μια συνηθισμένη διαδικασία την εποχή της αποκατεστημένης δημοκρατίας. Είναι άξιο θαυμασμού το γεγονός ότι μετά την πτώση των Τριάκοντα και την ήττα της ολιγαρχικής παράταξης, δόθηκε αμνηστία στους οπαδούς της ολιγαρχίας και το δικαίωμα της ίσης συμμετοχής στα δημόσια αξιώματα. Σε πολλές περιπτώσεις οι πολιτικοί τους αντίπαλοι με τη διαδικασία της *δοκιμασίας* έβρισκαν την ευκαιρία να τους κατηγορήσουν για τις πράξεις που έκαναν κατά την περίοδο των Τριάκοντα, είτε υποκινούμενοι από προσωπική έχθρα προς τους ολιγαρχικούς, καθώς οι μνήμες από τα δεινά που πέρασαν ήταν νωπές, είτε από το πραγματικό ενδιαφέρον τους για την πόλη, καθώς θεωρούσαν ότι θα μπορούσαν οι ολιγαρχικοί παίρνοντας τα κατάλληλα αξιώματα να απειλήσουν τη δημοκρατία. Έτσι ο κατήγορος του Ευάνδρου τονίζει ιδιαίτερα την ανησυχία του για τις συνέπειες από την ανάληψη του αξιώματος του *Επώνυμου Αρχοντα* από έναν υπονομευτή της δημοκρατίας. Αξιοπρόσεκτη είναι η διάκριση που γίνεται ανάμεσα σε αυτούς που κατείχαν αξιώματα την περίοδο των Τριάκοντα και στράφηκαν εναντίον του λαού και σε αυτούς τους ολιγαρχικούς που ήταν μετριοπαθείς. Ο Εύανδρος κατηγορείται ότι υπηρέτησε στο ιππικό των Τριάκοντα, ενώ ο κατηγορούμενος στο *λόγο 25* υπερασπίζεται με πάθος την απουσία του από οποιαδήποτε συμμετοχή στο καθεστώς. Μάλιστα στο *λόγο 26* παρουσιάζεται και ο νόμος που βεβαιώνει ότι δεν υπήρχε γενική αμνηστία, αλλά εκείνοι που έγιναν αιτία να καταλυθεί η δημοκρατία δεν θα μπορούσαν να έχουν θέση στα αξιώματα της δημοκρατικής Αθήνας.

---

⁴⁰⁶ Todd (2005): 105.

Ο λόγος *δοκιμασίας* ο οποίος διαφοροποιείται από το μοτίβο του ολιγαρχικού που κατηγορείται για τις ανομίες του παρελθόντος είναι ο *λόγος 31*, καθώς ο Φίλωνας που κατηγορείται, δεν είναι σίγουρα ολιγαρχικός. Ο Φίλωνας έχει υποστεί τη διαδικασία της *δοκιμασίας* εξαιτίας κυρίως του φαύλου χαρακτήρα του αλλά και της αδιαφορίας που έδειξε στον αγώνα των δημοκρατικών για την αποκατάσταση της δημοκρατίας.

Η δυνατότητα του Λυσία να προσαρμόζει τον λόγο του στην προσωπικότητα του πελάτη του, αφού πρώτα την έχει μελετήσει, και στις ανάγκες της υπόθεσης, είναι χαρακτηριστική. Στο *λόγο 25*, που είναι υπερασπιστικός, ο ρήτορας προσαρμόζει το περιεχόμενο και το ύφος του λόγου σε έναν άνθρωπο που διεκδικεί μια θέση στην πολιτική ζωή της Αθήνας, μιλάει πολλές φορές ως εκπρόσωπος των ολιγαρχικών και ο λόγος του περιέχει γενικεύσεις πολιτικής ηθικής και πολιτικής συμπεριφοράς. Στο *λόγο 26* που είναι κατηγορίας, στρέφεται στην παρουσίαση των ενεργειών του Ευάνδρου και του υποστηρικτή του Θρασύβουλου, δηλώνοντας τη σημασία ανάληψης των αξιωμάτων από τους κατάλληλους ανθρώπους και αξιοποιώντας το νόμο της Αθηναϊκής δημοκρατίας, σχετικά με όσους είχαν αναλάβει αξιώματα την περίοδο του καθεστώτος των Τριάκοντα. Στο *λόγο 31*, αφού πρώτα ο ρήτορας προβάλλει μια ιδιαίτερη κατηγορία, την αδιαφορία συμμετοχής στα γεγονότα που οδήγησαν στην αποκατάσταση της δημοκρατίας, στη συνέχεια ασχολείται με την προσωπικότητα του κατηγορουμένου. Στον συγκεκριμένο λόγο ο Λυσίας σκιαγραφεί πραγματικά τον χαρακτήρα του. Παρουσιάζεται μπροστά στο κοινό, ένας τύπος συμφεροντολόγος και φαύλος, που προτάσσει το προσωπικό όφελος έναντι του γενικού καλού, κάνει ληστρικές επιδρομές, δεν εκπληρώνει τις στρατιωτικές του υποχρεώσεις και κυρίως δεν θεωρείται από τη μητέρα του άξιος να διευθετήσει τις ιεροτελεστίες της ταφής της.

Παρατηρείται ότι ο πρόλογος στους *λόγους 25* και *31*, στους οποίους μας έχει διασωθεί, διαφοροποιείται ανάλογα με την υπόθεση. Βέβαια υπάρχουν κοινά στοιχεία όπως η χρήση τυπικών ρητορικών φράσεων⁴⁰⁷, ή η δημιουργία συναισθημάτων στους δικαστές, όταν στο *λόγο 25* ο κατηγορούμενος δικαιολογεί την εναντίον του οργή των δικαστών, καθώς αυτοί έχουν παραπλανηθεί και στο *λόγο 31* ο κατήγορος καλεί τους βουλευτές να οργίζονται με το θράσος του Φίλωνα να θέλει να αναλάβει αξίωμα. Επιπλέον κοινό στοιχείο είναι οι κατηγορίες του ομιλητή στον αντίδικό του, καθώς στο *λόγο 25* ο κατηγορούμενος χαρακτηρίζει συκοφάντες τους αντιδίκους του και στο *λόγο 31* ο κατήγορος είναι αδύναμος μπροστά στο μέγεθος των αδικημάτων του Φίλωνα. Στη μόνη διήγηση που εξετάσαμε στο

⁴⁰⁷ 25.1 «*κύμῃν μὲν πολλὴν συγγνώμην ἔχω, ὧ ἄνδρες δικασταί*», 31.1 «*ἄμην μὲν, ὧ βουλή, οὐκ ἂν ποτ' εἰς τοῦτο τόλμης Φίλωνα ἀφικέσθαι*».

λόγο 31, ο Λυσίας επιβεβαιώνει το μέγεθος του ταλέντου του, σκιαγραφώντας μια ζωντανή και αληθοφανή προσωπικότητα. Στις αποδείξεις του ο ρήτορας είναι εφευρετικός, χρησιμοποιεί επιχειρήματα (25.9, 25.14, 25.17, 25.21, 25.24, 31.5, 31.24, 31.26, 31.28) που πολλές φορές είναι ιδιαίτερα, νόμους (26.9, 26.16-26.18, 26.20), κοινούς τόπους (26.3, 31.11), γνωμικά και μάρτυρες, όπου κρίνει ότι εξυπηρετούν την υπόθεσή του. Τέλος οι επίλογοι του είναι σύντομοι. Στο λόγο 25 που σώζεται η αρχή του επίλογου ο ρήτορας υπενθυμίζει στους δικαστές το χρέος τους να εφαρμόζουν τους όρκους και τις συνθήκες της πόλης και κάνει παράκληση να τιμωρούν αυτούς που πραγματικά είναι ένοχοι. Στο λόγο 26 διαφοροποιείται αντιπαραβάλλοντας το ήθος το δικό του με το ήθος του Θρασύβουλου και στο λόγο 31, που ο επίλογος είναι πιο σύντομος, θεωρώντας ότι έχει πείσει τους βουλευτές, τους προτρέπει να αποφασίσουν σύμφωνα με το ήθος τους.

Ο Λυσίας υπήρξε από τους πιο σπουδαίους λογογράφους της εποχής του, όπως διαβάζουμε στον *Φαίδρο* (228 a) «δεινότατος ὢν τῶν νῦν γράφειν». Η αξία του έργου του είχε αναγνωριστεί από την αρχαιότητα, καθώς έχει περιληφθεί στον κανόνα των δέκα αττικών ρητόρων που ήταν ένας κατάλογος των αναγνωρισμένων κλασικών του είδους, ώστε να δημιουργηθεί ένα corpus αναφοράς για την κριτική, τη μίμηση, την εκπαίδευση⁴⁰⁸. Υπήρξε απαράμιλλος τεχνίτης των επιχειρημάτων πιθανολογίας που αξιοποιούσε στο μεγαλύτερο βαθμό την αληθοφάνειά τους⁴⁰⁹ και αξεπέραστος στην «ηθογραφία» του, στην σκιαγράφηση δηλαδή των χαρακτήρων των πελατών του, ώστε να λειτουργήσουν ως μοχλός επηρεασμού των δικαστών. Εξάλλου η μεγάλη παραγωγή λόγων από το Λυσία αντανακλά την μεγάλη εκτίμηση που έτρεφαν στο πρόσωπο του οι πελάτες του αλλά και το ακροατήριό του⁴¹⁰. Πέρα όμως από τα παραπάνω, το έργο του Λυσία είναι σημαντικό γιατί μέσα από αυτό παρουσιάζει μια συνεπή εικόνα, αξιόπιστη για τους σύγχρονους του και μαθαίνουμε στοιχεία για τη ζωή της Αθήνας στις αρχές του τέταρτου αιώνα, όπως αυτή αντιμετωπίζεται από έναν άνδρα της εμπειρίας, του πολιτισμού και της αντίληψης του Λυσία⁴¹¹.

---

⁴⁰⁸ Pernot (2005): 70.

⁴⁰⁹ Edwards (2002):38.

⁴¹⁰ ό.π: 38.

⁴¹¹ Kennedy (2003⁸): 508.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΑΡΧΑΙΟΙ ΣΥΓΓΡΑΦΕΙΣ

Aristoteles, *Αθηναίων Πολιτεία*, H. Oppermann, Lipsiae in Aedibus B.G. Teubneri, 1928.

Aristotle, *Ars Rhetorica*, W. D. Ross, Oxford, Clarendon Press, 1959.

Διονύσιος Αλικαρνασσεύς, *Περί τῶν ἀρχαίων ῥητόρων*, τ.15, εκδ. Κάκτος, 2003.

Lysias, *Lysias with an English translation*, W.R.M. Lamb, M.A. Cambridge, MA, Harvard University Press, London, William Heinemann Ltd. 1930.

ΛΕΞΙΚΑ

Harpocrationis, *Lexicin in Decem Oratores Atticos*, t.1, G. Dindorfii, Oxonii, 1853.

Suidae Lexicon, I. Bekkeri, Berolini, 1864.

ΑΡΘΡΑ - ΜΕΛΕΤΕΣ

Adams, C. D. (1989): *Lysias: Selected Speeches*, University of Oklahoma Press.

Adeleye, G. (1983): "The purpose of the Dokimasia", *Greek, Roman and Byzantine Studies* 24: 295-306.

Bakewell, G. (1999): "Lysias 12 and Lysias 31: Metics and Athenian Citizenship in the Aftermath of the Thirty", *Greek, Roman and Byzantine Studies* 40: 5-22.

Bateman, J. J. (1958): "Lysias and the Law", *Transactions and Proceedings of the American Philological Association* 89: 276-285.

Bateman, J. J. (1962): "Some Aspects of Lysias' Argumentation", *Classical Association of Canada* 16 no. 3: 157-177.

Bengston, H. (1991): *Ιστορία της Αρχαίας Ελλάδος*, μεταφρ. Α. Γαβρίλης, εκδ. «Μέλισσα», Αθήνα.

Biscardi, A. (2004⁵): *Αρχαίο Ελληνικό Δίκαιο*, μεταφρ. Παν. Δημάκη, εκδ. Παπαδήμα.

Bonner, R. J. (1905): *Evidence in Athenian Courts*, Chicago.

Carey, C. (1994): "Artless Proofs in Aristotle and the Orators", *Bulletin of the Institute of Classical Studies* 39: 95-106.

Carey, C. (2002⁶): *Lysias Selected Speeches*, Cambridge.

Carey, C. (2010): *Η Δημοκρατία στην Κλασική Αθήνα*, μεταφρ. Ε. Βολονάκη, επιμέλεια Γ. Ξανθάκη-Καραμάνου, εκδ. Παπαζήση.

Cooper, C. (2007): "Forensic Oratory" in Ian Worthington ed., *A Companion to Greek Rhetoric*, 203 – 219, Blackwell Publishing Ltd.

Davies, J. K. (1993²): *Democracy and Classical Greece*, Cambridge.

Denniston, J. D. (1952): *Greek Prose Style*, Clarendon Press, Oxford.

- Devries, W. L. (1892): *Ethopoiia: Rhetorical Study of the Types of Character in the Orations of Lysias*, John Murphy & CO, Baltimore.
- Dorjahn, A. P. (1935): “Anticipation of Arguments in Athenian Courts”, *Transactions and Proceedings of the American Philological Association* 66: 274-295.
- Dorjahn, A. P. (1946): *Political Forgiveness in Old Athens: The Amnesty of 403 B.C.*, Evanston Northwestern University.
- Dover, K. J. (1968): *Lysias and the Corpus Lysiacum*, Berkeley.
- Dover, K. J. (1994): *Greek Popular Morality in the Time of Plato and Aristotle*, Hackett Publishing Company.
- Edwards, M. & S. Usher (1985): *Greek Orators I: Antiphon and Lysias*, Warminster.
- Edwards, M. (2002): *Οι αττικοί ρήτορες*, μεταφρ. Δ. Γ. Σπαθάρας, επιμέλεια Μ. Κυρτζάκη, εκδ. Καρδαμίτσα.
- Ευσταθίου, Αθ. (2004): *Λυσίας Οι Πανηγυρικοί του Λόγοι*, μεταφρ. Γ. Ράπτης, πρόλογος Αθ. Ευσταθίου, τ. 3, εκδ. Ζήτρος.
- Finley J. H. (2004⁶): *Θουκυδίδης*, μετάφρ. Τ. Κουκουλιός, εκδ. Παπαδήμα, Αθήνα.
- Gagarin, M. (2011): *Γραφή και Δίκαιο στην Αρχαία Ελλάδα*, μεταφρ. Χ. Ε. Μαραβέγιας, εκδ. Καρδαμίτσα.
- Hall, E. (2003): «Δικαστικά Δράματα: Η Δύναμη της Θεατρικότητας» στο *Πειθώ: Δεκατρία Μελετήματα για την Αρχαία Ρητορική*, 170 – 210, εκδ. Σμίλη, Αθήνα.
- Harris, E. M. (2006): *Democracy and the Rule of Law in Classical Athens*, Cambridge University Press.
- Headlam, G. W. (1891): *Election by Lot at Athens*, Cambridge University Press.
- Hornblower, S. (2011⁴): *The Greek World 479 – 323 B.C.*, Routledge.
- Humphreys, S. C. (2007): “Social Relations on Stage: Witnesses in Classical Athens” in E. Carawan ed., *The Attic Orators*, 140 – 213, Oxford University Press.
- Hunter, V. (2003): «Το κουτσομπολιό και η πολιτική της φήμη στην κλασική Αθήνα» στο *Πειθώ: Δεκατρία Μελετήματα για την Αρχαία Ρητορική*, 213 – 257, εκδ. Σμίλη, Αθήνα.
- Ιστορία του Ελληνικού Έθνους (1972): *Κλασικός Ελληνισμός*, τομ. 2/Γ2, Εκδοτική Αθηνών.
- Jones, A. H. M. (1958): *Athenian Democracy*, Frederick Praeger, N.Y.
- Jebb, S. C. (2009) (dig.version): *Attic Orators from Antiphon to Isaios*, vol. 1, Cambridge University Press.
- Kennedy, G. A. (2003⁸): “Oratory” in P. E. Easterling & B. M. W. Knox eds, *The Cambridge History of Classical Literature I Greek Literature*, 498 – 526, Cambridge University Press.

- Kennedy, G. A. (2005⁶): *Ιστορία της κλασικής ρητορικής*, μεταφρ. Ν. Νικολούδης, επίβλεψη Ι. Αναστασίου, εκδ. Παπαδήμα.
- Krentz, P. (1982): *The Thirty at Athens*, Ithaca London: Cornell University Press.
- Κωνσταντινόπουλος, Β. Λ. – Δ. Κ. Πανομήτρος (2010): *Το Ύφος του Αρχαίου Ελληνικού Πεζού Λόγου*, τομ.1, επιμέλεια Γ. Ξανθάκη-Καραμάνου, εκδ. Παπαζήση.
- Κωνσταντινόπουλος, Β. Λ. (2014): *Το Ύφος του Αρχαίου Ελληνικού Πεζού Λόγου*, τομ.2, επιμέλεια Γ. Ξανθάκη-Καραμάνου, εκδ. Παπαζήση.
- Lanni, A. (2006): *Law and Justice in the courts of classical Athens*, Cambridge University Press.
- Lateiner, D. (2003): «Ο άνθρωπος που δεν αναμειγνύεται στην πολιτική» στο *Πειθώ: Δεκατρία Μελετήματα για την Αρχαία Ρητορική*, 384 – 402, εκδ. Σμίλη, Αθήνα.
- Lavency, M. (2007): “The Written Plea” in E. Carawan ed., *The Attic Orators*, 3 – 26, Oxford University Press.
- Λεκατσάς, Π. (γγ): *Δημήτριος περί ὕφους*, εισαγωγή, μετάφραση, σχόλια, επιμ. Γ. Κορδάτος, εκδ. Ζαχαρόπουλος.
- Lesky, A. (1981⁵): *Ιστορία της Αρχαίας Ελληνικής Λογοτεχνίας*, Θεσσαλονίκη.
- MacDowel, D. M. (2003⁴): *Το Δίκαιο στην Αθήνα των Κλασικών Χρόνων*, μεταφρ. Γ. Μαθιουδάκη, εκδ. Παπαδήμα.
- MacDowel, D. M. (2003): «Εισαγωγή στην Αττική Ρητορική» στο *Πειθώ: Δεκατρία Μελετήματα για την Αρχαία Ρητορική*, 17 – 28, εκδ. Σμίλη, Αθήνα.
- Morgan, M. H. (1895): *Eight Orationes of Lysias*, Ginn & Company.
- Murphy, T. M. (1992): “Lysias 25 and the Intractable Democratic Abuses”, *The American Journal of Philology* 113 no. 4: 543-558.
- Ober, J. (2007): “Ability and Education: The Power of Persuasion”, in E. Carawan ed., *The Attic Orators*, 271 – 311, Oxford University Press.
- Pernot, L. (2005): *Η ρητορική στην Αρχαιότητα*, μεταφρ. Ξ. Τσελέντη, επιμέλεια Β. Σερέτη, εκδ. Δαίδαλος-Ζαχαρόπουλος, Αθήνα.
- Rhodes, P. J. (2004): “Keeping to the point” in E. M. Harris & L. Rubinstein eds., *The Law and the Courts in Ancient Greece*, 137 – 158, Duckworth.
- Σακελλαρίου, Μ. Β. (2012⁶) : *Η Αθηναϊκή Δημοκρατία*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο.
- Sinclair, R. K. (1997): *Δημοκρατία και Συμμετοχή στην αρχαία Αθήνα*, μεταφρ. Ε. Ταμβάκη, εκδ. Καρδαμίτσα.
- Τζάρτζανος, Α. (1966): *Συντακτικόν της Αρχαίας Ελληνικής Γλώσσης*, Ο.Ε.Δ.Β., Αθήναι.

- Todd, S. C. (1993): *The Shape of Athenian Law*, Clarendon Press, Oxford.
- Todd, S. C. (2000): “Lysias”, vol. 2, in series Michael Gagarin ed., *The oratory of classical Greece*, University of Texas Press.
- Todd, S. C. (2005): “Law and Oratory at Athens” in Michael Gagarin & David Cohen eds., *The Cambridge Companion to Ancient Greek Law*, 97 – 111, Cambridge University Press.
- Usher, S. (1999): *Greek Oratory: Tradition and Originality*, Oxford University Press.
- Usher, S. (2003): «Η σκιαγράφιση των χαρακτήρων στον Λυσία» στο *Πειθώ: Δεκατρία Μελετήματα για την Αρχαία Ρητορική*, 143 – 169, εκδ. Σμίλη, Αθήνα.
- Usher, S. (2007): “Lysias and his Clients” in Edwin Carawan ed., *The Attic Orators*, 27 – 36, Oxford University Press.
- Whiton, J. M. (1898²): *Select Orationes of Lysias*, Ginn and Company, Boston.
- Wohl, V. (2010): *Law’s Cosmos: Juridical Discourse in Athenian Forensic Oratory*, Cambridge University Press.
- Woodhead, A. G. (1954): “Peisander”, *The American Journal of Philology* 75 no.2: 131-146.